

SoBiAD

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ

HUKUK ve İKTİSAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (Online)

ISSN: 2146-0817

Yıl: 2021 Cilt: 13 Sayı: 2

Amaç ve Kapsam

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) tarafından Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Sadece Türkçe makaleler yayın için kabul edilmektedir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) içerisinde Ekonomik Kamu Hukuku, Regülasyon İktisadı, Mülkiyet Hakları İktisadı, Kurumsal İktisat, Kamu Tercihii, Anayasal İktisat, Sosyal Sermaye, Vergi Hukuku, Suç Ekonomisi, Yolsuzluğun Politik İktisadı, evre Ekonomisi ve evre Hukuku, vb. alanlarında yazılmış makalelere yer verilir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi'nin amacı Hukuk ve İktisat Yaklaşımı (Law and Economics Approach) alanındaki çalışmaların ülkemizde yaygınlaşmasına hizmet etmektir. Hukuk ve İktisat Yaklaşımı genel olarak iktisat bilimindeki temel araçları, varsayımları ve metodolojiyi kullanarak formel ve informel kuralları ve kurumları inceleyen bir inter-disipliner (multi-disipliner) araştırma alanıdır.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını arttırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımını için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir.

Ücretsiz Yayın

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD)'nde makale yayınlanması için yazarlardan hiçbir ücret talep edilmemektedir.

Yazarların Sorumlulukları

Yazarların makalelerini dergi web sayfasında sunulan yazım kurallarına ve örnek şablona göre hazırlamaları gerekir. Yazarların, hakem raporlarında belirtilen düzeltmeleri zamanında yapmaları beklenir.

Etik İlkeler

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), yer alan etik görev ve sorumluluklarda Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından kabul edilen ve yayınlanan ilkeler benimsenmektedir. Yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- Yazalar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılarına referans vermiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir.

- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmaları olduğunu garanti etmelidir.
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdır.

Hakemlik Süreci

Makaleler, hakemler tarafından altı ölçüt –bazı ölçütlerin belirli türdeki bildirilere uygulanamaması halinde daha az- dikkate alınarak değerlendirilir. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve kabul sırası dikkate alınarak uygun görülen sayıda yayımlanır. Makaleler yayınlanmadan önce turnit-in ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir.

Telif Hakları

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), bünyesinde yayınlanan yazıların fikirlerine resmen katılmaz, basılı ve çevrimiçi sürümlerinde yayınladığı hiçbir ürün veya servis reklamı için güvence vermez. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarla birlikte gönderilen resim, şekil, tablo vb. unsurların özgün olması ya da daha önce yayınlanmış iseler derginin hem basılı hem de elektronik sürümünde yayınlanabilmesi için telif hakkı sahibinin yazılı onayının bulunması gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD), yazarlardan devraldığı ve derginin çevrimiçi (online) sürümünde yayınladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel açık erişimin (open access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte tersi belirtilmediği sürece) Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) Lisansı aracılığıyla bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için alınması gereklidir.

Yazarlar yazılarının bütün yayın haklarını derginin yayıncısı Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD)'ne devrettiklerini kabul ederler. Yayınlanan içeriğin (yazı ve görsel unsurlar) telif hakları dergiye ait olur. Dergide yayınlanması uygun görülen yazılar için telif ya da başka adlar altında hiçbir ücret ödenmez ve baskı masrafı alınmaz; ancak ayrı baskı talepleri ücret karşılığı yerine getirilir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) aşağıdaki indexing/abstracting servislerinde kayıtlıdır.

| ASOS Index | Google Scholar | Akademik Dizin | Sobiad Atıf |

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) ayrıca TÜBİTAK- ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) çerçevesinde DergiPark'ta kayıtlıdır.

EDİTÖR

Prof. Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya Derya, Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan Bakırtaş, Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Billur Güner Cohen, Bay Atlantic Üniversitesi
Dr. Serdar Göcen, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Dr. Billur Güner Kohen, Bay Atlantic Üniversitesi, ABD

SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ

BİLİM KURULU

Ali Dursun Ulusoy, Ankara Üniversitesi
Ahmet Burçin Yereli, Hacettepe Üniversitesi
Bilin Neyaptı, Bilkent Üniversitesi
Feridun Yılmaz, Uludağ Üniversitesi
Fuat Oğuz, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Hakkı Odabaş, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İzak Atiyas, Sabancı Üniversitesi
Kerem Cem Sanlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Mehmet Baç, Sabancı Üniversitesi
Murat Aydın, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Necmiddin Bağdadioğlu, Hacettepe Üniversitesi
Şahin Arđıyok, Bilkent Üniversitesi
Tekin Akdemir, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Turan Yay, Yeditepe Üniversitesi
Turgut Tan, Bilkent Üniversitesi
Zehra Gönül Balkır, Kocaeli Üniversitesi

SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

DEVLET BAŞKANLARI ve DÖNEM SINIRI (Dünyada Seçilmiş Siyasi Liderler Ne Kadar Bir Süre ve Kaç Dönem Görev Yapıyorlar?)

HEADS OF STATE AND TERM LIMIT (How Long and How Many Terms Do Elected Political Leaders Serve?)

Coşkun Can AKTAN & Serdar YAY

111-137

Araştırma Makalesi

SİGORTACILIK SEKTÖRÜNÜN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNE BAKIŞ AÇISI: ERZURUM İLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

INSURANCE SECTOR'S PERSPECTIVE ON OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: A RESEARCH ON THE CITY OF ERZURUM

Yavuz KOTAN & Özgür KOTAN

138-150

Araştırma Makalesi

DEVLET BAŞKANLIĞI MAKAMINDA GÖREV SÜRESİ ve DÖNEM SINIRINI UZATMAYA YÖNELİK POLİTİK MANİPÜLASYONLAR

POLITICAL MANIPULATIONS TO EXTEND TERM LIMIT IN THE PRESIDENTIAL OFFICE

Coşkun Can AKTAN & Ahmet EKİNCİ

151-185

Araştırma Makalesi

GÖÇ AKIŞI VE MUTLULUK ENDEKSİ: G7 ÜLKELERİ ÜZERİNE GÖÇ ANALİZİ (2006-2019)

MIGRATION FLOW AND HAPPINESS INDEX: MIGRATION ANALYSIS ON G7 COUNTRIES (2006-2019)

Bilge ÇİPE & Dilek USANMAZ

186-209

Araştırma Makalesi

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ ETKİNLİĞİ: DOĞU MARMARA KALKINMA AJANSI (MARKA) VE ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI (ÇKA)

EFFECTIVENESS OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES: EAST MARMARA DEVELOPMENT AGENCY (EMDA) AND ÇUKUROVA DEVELOPMENT AGENCY (ÇDA)

Doğan Salih KUTLUTÜRK & Ayhan ORHAN

210-244

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**DEVLET BAŞKANLARI ve DÖNEM SINIRI
(Dünyada Seçilmiş Siyasi Liderler Ne Kadar Bir Süre ve Kaç Dönem Görev Yapıyorlar?)***

Coşkun Can AKTAN

Prof.Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Serdar YAY¹

Doç.Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: serdaryay@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8726-744X

Öz

Dünyanın hemen her bölgesinde özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren demokratik standartlarda gerileme, seçimli demokrasiden seçimli otokrasiye yönelme, otoriter rejimlerin yükselişi vb. konular geniş biçimde tartışılmaktadır. Uzun süreli ve kalıcı siyasi liderliğin olumsuz sonuçlarının anlaşılması üzerine devlet başkanlarının görev sürelerinin sınırlandırılması ve dönemsel sınır uygulamaları gündemde olan bir konudur. Biz bu çalışmamızda dünyada uzun süreli, uzatmalı ve kalıcı iktidar mücadelesini daha iyi anlayabilmemiz için dünya ülkelerindeki “dönem sınırı” uygulamalarını inceleyeceğiz. Dünyada devlet

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** serdaryay@sdu.edu.tr

Atıf (APA): Aktan, C. C. & Yay, S., (2021), Devlet Başkanları ve Dönem Sınırı (Dünyada Seçilmiş Siyasi Liderler Ne Kadar Bir Süre ve Kaç Dönem Görev Yapıyorlar?), Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 13 (2): 111-137., <https://doi.org/10.53881/hiad.973077>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

başkanlarının kaç dönem görev yapma imkanına sahip olduklarının karşılaştırmalı bir analizini yapmak anayasal demokrasilerde dönem sınırının tesis edilmesinin gerekçelerini anlamak için fevkalade önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Görev Süresi, Dönemsel Sınır, Devlet Başkanlığı, Başkanlık, Siyasi Rejimler, Demokrasi*

Alan Tanımı: *Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Kamu Tercihi*

HEADS OF STATE AND TERM LIMIT (How Long and How Many Terms Do Elected Political Leaders Serve?)

Abstract

In almost every region of the world, especially since the mid-1990s, Backsliding of democracy, the shift from electoral democracy to electoral autocracy, the rise of authoritarian regimes etc. topics are widely discussed. Restricting the term of office of heads of state and implementing term limits are a hot topic after understanding the negative consequences of long-term and permanent political leadership. In this study, we will examine the "term limit" practices in the countries of the world so that we can better understand the long-term, prolonged and permanent power struggle in the world. Making a comparative analysis of how many terms the heads of state have the opportunity to serve in the world is extremely important in order to understand the reasons for establishing the term limit in constitutional democracies.

Key Words: *Term of Office, Term Limit, Head of State, Presidency, Political Regimes, Democracy*

JEL Codes: *D70, D72, N4, N40*

I. GİRİŞ

Günümüzde kendini “demokrasi” ya da “cumhuriyet” olarak adlandıran ülkelerin tamamında bir seçim ve oylama sistemi mevcuttur. Doğal olarak her siyasi parti ve onun başındaki siyasi lider ve partizan kadroları bir sonraki seçimde tekrar iktidarda kalmak için yarış içerisindedirler. Bu demokrasinin doğasına aykırı olan bir durum değildir. Ancak seçime dayalı demokrasilerde halkın oylarıyla da olsa

çok uzun süre iktidarda bulunmak bir süre sonra pek çok yozlaşmayı da beraberinde getirebilmektedir. İktidarda bulunan siyasi partinin başında bulunan siyasi liderin güç ve ihtiras tutkuları bir süre sonra her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalma, iktidarda kalma süresini uzatma ve kalıcı bir iktidar tesis etme durumuna dönüşebilmektedir. Modern seçime dayalı demokasilerde otokrasiye doğru evrilme eğiliminin özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yükselme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Biz bu çalışmamızda dünyada uzun süreli, uzatmalı ve kalıcı iktidar mücadelesini daha iyi anlayabilmemiz için dünya ülkelerindeki “*dönem sınırı*” (*term limits*) uygulamalarını inceleyeceğiz. Dünyada devlet başkanlarının kaç dönem görev yapma imkanına sahip olduklarının karşılaştırmalı bir analizini yapmak anayasal demokrasilerde dönem sınırının tesis edilmesinin gerekçelerini anlamak için fevkalade önemlidir.

II. BAŞKANLIK SİSTEMİNİN UYGULANDIĞI ÜLKELERDE DÖNEM SINIRLAMASI

Dünya'da halen başkanlık sistemini uygulayan 50'nin üzerinde ülke bulunmaktadır. Önemle belirtelim ki başkanlık sistemi uygulaması konusunda ülkelerarasında önemli farklılıklar söz konusudur. Bu nedenle tabloda yapacağımız karşılaştırmalar sadece görev süresi konusunda genel bir fikir vermesi açısından bir değer taşımaktadır.

Tablo 1'de başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde yaygın olarak (4+4), (5+5), (6+6) ve (7+7) gibi muhtelif şekillerde iki dönem kısıtlamasının uygulandığı görülmektedir. İki dönem görev süresi sınırı, bir kişinin ömrü boyunca devlet başkanlığı makamında en fazla iki dönem görev yapabilmesidir. Bu ülkelerin bir kısmında ardışık iki dönem kuralı geçerli olup, çok az bir kısmında ise devlet başkanının iki ardışık dönemde görevde kalmasının ardından belirli bir dönem geçtikten sonra yeniden aday olabilmesine ve seçilebilmesine imkan tanınmaktadır.

Devlet başkanlığı için seçilme süresini yıl olarak belirleyen ancak bir dönemsel sınır öngörmeyen ülkelerin yanı sıra, geçmişten önemli dersler çıkardıkları için devlet başkanının görev süresini tek dönem ile kısıtlayan birkaç ülke bulunmaktadır. Tek dönem sınırı, bir kimsenin hayatı boyunca yalnızca tek bir dönem için devlet başkanlığına seçilebilmesine imkan tanımaktadır. Tek dönem kuralı uygulayan ülkelerin ekseriyeti Latin Amerika ülkeleridir. Sınırsız

seçilebilme hakkının geçerli olduğu ülkelerde bulunmaktadır. Belarus, Bolivya, Çad, Gambiya, Nikaragua, Peru, Sudan, Surinam, Togo, Uganda, Uruguay, Gabon, Kamerun, Yemen ve Venezuela bunlar arasındadır.

Tablo-1: Başkanlık Sisteminin Uygulandığı Ülkelerde Görev Süresi Sınırlaması

Dönemsel Sınır	Ülke
(4) yıl tek dönem	Guatemala, Honduras, Kolombiya
(5) yıl tek dönem	El Salvador, Güney Kore, Paraguay
(6) yıl tek dönem	Filipinler, Meksika
(4+4) yıl iki dönem	Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin*, Brezilya*, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Gana, Nijerya, Palau
(5+5) yıl iki dönem	Afganistan, Angola, Benin, Endonezya, Fildişi Sahili, Güney Sudan, Kazakistan, Kıbrıs, Malavi, Maldivler, Mozambik, Namibya, Nyanmar, Özbekistan, Panama, Ruanda, Seyşeller, Sierra Leone, Sri Lanka, Tanzanya, Türkiye, Zambiya
(6+6) yıl iki dönem	Gine, Liberya
(7+7) yıl iki dönem	Burundi, Ekvator Ginesi
(4+4+4) yıl üç dönem	İran**
(5+5+5) yıl üç dönem	Kongo
Sınırsız (4) yıllık dönem	Kosta Rika***, Şili***
Sınırsız (5) yıllık dönem	Belarus, Bolivya, Çad, Gambiya, Komorlar****, Nikaragua, Peru****, Sudan, Surinam, Togo, Uganda, Uruguay****
Sınırsız (6) yıllık dönem	Venezuela
Sınırsız (7) yıllık dönem	Gabon, Kamerun, Yemen

* Devlet Başkanı iki ardışık dönemde (4+4) görev yaptıktan bir dönem (4) sonra yeniden görev yapabilir.

**Devlet Başkanı iki dönem (4+4) görev yaptıktan bir dönem (4) sonra yalnızca üçüncü döneminde (4) görev yapabilir.

***Devlet Başkanı ardışık olmayan 4 yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

****Devlet Başkanı ardışık olmayan 5 yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

III. YARI-BAŞKANLIK SİSTEMİNİN UYGULANDIĞI ÜLKELERDE DÖNEM SINIRLAMASI

Dünya'da halen yarı başkanlık sisteminin uygulandığı ülke sayısı yaklaşık 30 dolayındadır. Başkanlık sisteminde olduğu gibi yarı başkanlık sisteminde de (4+4), (5+5), (6+6) ve (7+7) gibi muhtelif şekillerde iki dönem, tek dönem ve sınırsız dönem uygulamalarının tercih edildiği görülmektedir.

Yarı başkanlık sisteminin geçerli olduğu ülkelerde en yaygın olarak iki dönem sınırının uygulandığı görülmektedir. Ayrıca, tıpkı başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde olduğu gibi bu ülkelerin de bir kısmında ardışık iki dönem kuralı geçerli olup, çok az bir kısmında ise devlet başkanının iki ardışık dönemde görevde kalmasının ardından bir dönem sonra yeniden aday olabilmesine ve seçilebilmesine olanak tanınmaktadır.

Devlet başkanlığı için seçilme süresini yıl olarak belirleyen ancak bir dönemsel sınır öngörmeyen az sayıdaki ülkenin yanı sıra, yarı başkanlık sisteminde tek dönem sınırının geçerli olduğu yalnızca bir ülke bulunmaktadır.

Son olarak belirtmek gerekirse, yarı başkanlık sisteminin uygulandığı bu ülkelerin tamamında görev süresinin sınırlandırılmasına dair bir çeşit kural bulunmaktadır.

Tablo-2: Yarı Başkanlık Sisteminin Uygulandığı Ülkelerde Görev Süresi Sınırlaması

Dönemsel Sınır	Ülke
(6) yıl Tek dönem	Kırgızistan
(4+4) yıl iki dönem	Filistin*, Tayvan*
(5+5) yıl iki dönem	Burkina Faso, Cezayir, Fransa**, Gine-Bissau, Guyana, Haiti, Hırvatistan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Madagaskar, Mali, Moritanya, Nijer, Portekiz***, Romanya, São Tomé ve Príncipe, Senegal, Ukrayna, Zimbabve
(6+6) yıl iki dönem	Gürcistan, Mısır, Rusya
(7+7) yıl iki dönem	Suriye, Tacikistan
Sınırsız (5) yıllık dönem	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Cibuti
Sınırsız (7) yıllık dönem	Azerbaycan

* Devlet Başkanı yalnızca iki ardışık dönemde (4+4) görev yapabilir.

**Devlet Başkanı yalnızca iki ardışık dönemde (5+5) görev yapabilir.

***Devlet Başkanı iki ardışık dönemde (5+5) görev yaptıktan bir dönem (5) sonra yeniden görev yapabilir.

IV. AFRIKA ÜLKELERİNDE DÖNEM SINIRLAMASI

Günümüzde dünyanın en az gelişmiş ülkelerinin neredeyse tamamı Afrika kıtasında yer almaktadır. Sömürge yönetimleri altında uzunca yıllar büyük sıkıntılar çeken Afrika kıtası ülkelerinin demokrasiye geçiş süreçleri de zaman almıştır. Bununla birlikte Afrika ülkelerinde genel eğilimin devlet başkanlarının görev süresine iki dönem sınırlama getirmek olduğu görülmektedir.

Muhtelif sebepler ile birlikte, Afrika kıtası ülkelerinin anayasalarında devlet başkanının görevde kalma süresine iki dönem sınırı getirmesinin başlıca sebeplerinden birisi söz konusu yeni demokrasilerin anayasalarının Amerika Birleşik Devletleri anayasasından etkilenecek hazırlanmış olmasıdır. Öte yandan, Afrika ülkelerinin demokrasiye geçiş sürecinin sancılı olmasının ve anayasalarında iki dönem kısıtlamasına yer verilmesinin diğer bir nedeni ise kıta tarihinin geçmişinin ve hatta bugünün askeri diktatörlüklere ve kanlı iç savaşlara şahit olmasındandır. Hemen belirtelim ki, Afrika kıtasında halen mevcut anayasalarında devlet başkanlarının görevde kalmasına dair dönemsel sınıra yer vermeyen muhtelif ülkeler mevcuttur. Bu ülkeler Esvatini, Eritre, Fas, Lesotho, Libya ve Somali'dir. Birleşmiş Milletler tarafından henüz tanınmayan Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti'nde de devlet başkanının görev süresinin kısıtlanmasına dair herhangi bir sınır bulunmamaktadır. Esvatini, Fas ve Lesotho'da monarşi rejimi geçerli iken, Eritre'de ise 1993 yılında Etiyopya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanmasından günümüze dek Isaias Afewerki başkanlığında geçici hükümet görevini sürdürmektedir.

Afrika kıtasında aralıklı tekrar seçilmeyi benimseyen tek ülke Cabo Verde'dir. Bu ülkede arka arkaya iki dönem görev yapan bir devlet başkanı bir dönem bekledikten sonra tekrar devlet başkanlığı için aday olma ve yarışabilme hakkına sahiptir.

Kongo Afrika kıtasında yer alan ülkeler içerisinde (5+5+5) yıl üç dönem sınırı getiren tek ülke olarak dikkat çekmektedir. Cibuti, Çad, Gambiya, Komorlar, Mauritius, Sudan, Togo, Uganda, Gabon ve Kamerun'da sınırsız görev yapma hakkı bulunmaktadır.

Tablo-3: Afrika Ülkelerinde Devlet Başkanlarının Görev Süresi Üzerine Sınırlama

Dönemsel Sınır	Ülke
Görev Sınırlaması Yok	Esvatini, Eritre, Fas, Lesotho, Libya, Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti, Somali
(4+4) yıl iki dönem	Gana, Nijerya
(5+5) yıl iki dönem	Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Cezayir, Cabo Verde*, Fildişi Sahili, Gine-Bissau, Güney Afrika Cumhuriyeti, Güney Sudan, Kenya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Madagaskar, Malavi, Mali, Moritanya, Mozambik, Namibya, Nijer, Myanmar, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, São Tomé ve Príncipe, Senegal, Seyşeller, Sierra Leone, Somaliland, Tanzanya, Tunus, Zambiya, Zimbabve
(6+6) yıl iki dönem	Etiyopya, Gine, Liberya, Mısır
(7+7) yıl iki dönem	Burundi, Ekvator Ginesi
(5+5+5) yıl üç dönem	Kongo
Sınırsız (5) yıllık dönem	Cibuti, Çad, Gambiya, Komorlar**, Mauritius, Sudan, Togo, Uganda
Sınırsız (7) yıllık dönem	Gabon, Kamerun

*Devlet Başkanı iki dönem (5+5) görev yaptıktan yalnızca bir dönem (5) sonra üçüncü döneminde (5) görev yapabilir.

**Devlet Başkanı ardışık olmayan 5 yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

AFRİKA ÜLKELERİNDE DÖNEM SINIRLAMASI

(Görev Süresi Sınırının Değiştirilmesi veya Ortadan Kaldırılmasına dair Teşebbüsler; Görev Süresi Sınırının Tamamlanması ile Görev Bırakılan Ülkeler/ Devlet Başkanları vs.)

Tablo 4'te yakın tarihte Afrika kıtasında yer alan ülkelerde devlet başkanlarının anayasal görev süresi sınırının değiştirilmesi veya ortadan kaldırılmasına yönelik teşebbüste bulunan devlet başkanlarının yanı sıra görev süresini muhafaza eden ve görev süresi sınırının tamamlanması ile görevi bırakan devlet başkanları yer almaktadır.

Burundi'de 2015'te tartışmalı bir üçüncü dönem kararının ardından, yeni bir anayasa, 2018'de cumhurbaşkanlığı sürelerini 5 yıldan 7 yıla çıkarmıştır. Cezayir'de 2016'da yapılan anayasa değişikliği ile Abdelaziz Bouteflika'nın 2019'da beşinci dönem için aday olmasına imkan sağlanmıştır. Cibuti'de 2010 yılında gerçekleştirilen referandum ile İsmail O. Guelleh'in yeniden seçilebilmesi için devlet başkanının görev süresi kısıtlaması kaldırılmıştır.

Gine'de 2020 yılında gerçekleştirilen tartışmalı referandumda kabul edilen yeni bir anayasa, Alpha Condé'nin 2020'de üçüncü bir dönem ve 2026'da teorik olarak dördüncü bir dönem için aday olmasına olanak tanımıştır. Togo'da da benzer bir durum geçerli olmuştur. 2019 yılında gerçekleştirilen anayasa referandumu ile Faure Gnassingbé'nin 2020'de dördüncü dönem ve 2025'te teorik olarak beşinci dönem için aday olması imkanı yaratılmıştır.

Uganda'da 2018 yılında kabul edilen yeni anayasa ile İdriss D. Itno'nun 2021'de altıncı dönem için aday olması hakkı sağlanmıştır. Ruanda'da 2015 yılında gerçekleştirilen tartışmaları referandum ile Paul Kagame'nin potansiyel olarak 2034'e kadar iktidarda kalabilmesinin yolu açılmıştır. Afrika kıtasında yer alan ülkelere 3 dönem sınırının geçerli olduğu tek ülke olan Kongo'da bu değişiklik 2015 yılında kabul edilen yeni bir anayasa ile gerçekleşmiş ve Denis S. Nguesso'nun görev süresinin uzatılması sağlanmıştır.

Güney Sudan'da Salva K. Mayardit'in 2015'te sona eren görev süresi 2018'de yapılan anayasa değişiklikleri ve 2020'de kurulan yeni bir birlik hükümeti sayesinde 2023 yılına kadar uzatılmıştır. Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde devlet başkanı Joseph K. Kabange'nin 2016 yılında görev süresi dolmasına rağmen, 2018 yılında gerçekleştirilen tartışmalı seçimlere kadar görevde kalmıştır.

Komorlar'da 2018 yılında gerçekleştirilen referandum ile Assoumani Azali'nin yeniden aday olabilmesi ve seçilmesi için, devlet başkanının ardışık dönemlerde seçilebilmesi kuralı esnetilmiş ve 2021 yılında gerçekleştirilmesi gereken seçimlerin de 2019 yılına çekilmesi kararlaştırılmıştır. Mısır'da Abdülfettah S. H. H. es-Sisi'nin (6+6) iki dönemlik görev süresi sınırı 2019 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile uzatılmış ve ona 2030'da sona erecek olan imkan sağlanmıştır. Fildişi Sahili'nde 2016 yılında kabul edilen yeni anayasa ile Alassane Ouattara'nın 2020'de üçüncü, 2025'te teorik olarak dördüncü bir dönem için aday olmasına olanak sağlanmıştır.

Gabon'da 2003 yılında yapılan referandumda devlet başkanı Ali B. Ondimba'nın yeniden seçilebilmesi için devlet başkanının görev süresi sınırı kaldırılmıştır. Çad'da 2018 yılında kabul edilen yeni anayasa ile devlet başkanı İdriss D. Itno'nun görevde kalma süresi uzatılmıştır. Son olarak Kamerun'da 2008 yılında gerçekleştirilen referandum ile devlet başkanı Paul Biya'nın yeniden göreve gelebilmesi için devlet başkanının diğer pek çok Afrika ülkelerinde olduğu gibi iki dönem görev süresi sınırı kaldırılmıştır.

Tablo-4: Afrika Kıtasında Devlet Başkanlarının Anayasal Görev Süresi Sınırlamaları

Görev Süresi Sınırının Değiştirilmesi veya Ortadan Kaldırılmasına dair Teşebbüsler		Görev Süresi Sınırının Tamamlanması ile Görev Bırakılan Ülkeler/ Devlet Başkanları
Görev Süresi Sınırı Değiştirilen veya Ortadan Kaldırılan Ülkeler / Devlet Başkanları	Görev Süresi Sınırı Muhafaza Edilen Ülkeler / Devlet Başkanları	
Burundi / Pierre Nkurunziza (2005, 2018)	Benin / Patrice Talon (2017)	Botsvana / Festus Mogae (2008)
Cezayir / Abdülaziz Buteflika (2008, 2016)	Burkina Faso / Blaise Compaoré (2014)	Cabo Verde / António M. M. G. Monteiro (2001)
Cibuti / İsmail O. Guelleh (2010)	Malavi / Elson B. Muluzi (2003)	Gana / Jerry J. Rawlings (2001)
Çad / İdriss D. Itno (2005, 2018)	Nijerya / Oluşegun M. O. A. Obasanjo (2006)	Güney Afrika Cumhuriyeti / Thabo M. Mbeki (2008)
Fildişi Sahili / Alassane D. Ouattara (2016)	Senegal / Abdoulaye Wade (2012)	Kenya / Daniel T. arap Moi (2002)
Gabon / Ali B. Ondimba (2003)	Zambiya / Frederick J. T. Chiluba (2001)	Liberya / Ellen J. Sirleaf (2018)
Gine / Lansana Conté (2001), Alpha Condé (2020)		Mali / Alpha O. Konaré (2002)
Güney Sudan / Salva K. Mayardit (2015, 2018)		Mauritius / Cassam Uteem (2002)
Kamerun / Paul Biya (2008)		Moritanya / Mohamed O. A. Aziz (2019)
Kongo / Denis S. Nguesso (2015)		Mozambik / Joaquim A. Chissano (2005)

Kongo Demokratik Cumhuriyeti / Joseph K. Kabange (2016)		Namibya / Hifikepunye Pohamya (2015)
Komorlar / Assoumani Azali (2018)		Niger / Mahamadou Issoufo (2021)
Mısır / Abdülfettah S. H. H. es-Sisi (2019)		São Tomé ve Príncipe / Patrice Troovada (2001)
Ruanda / Paul Kagame (2015)		Sierra Leone / Ahmad T. Kabbah (2007)
Togo / Gnassingbé Eyadéma (2002, 2019)		Tanzanya / Hussein A. Mwinyi (1995)
Uganda / Yoweri K. Museveni (2005, 2017)		

Kaynak: Siegle, J. & Cook, C. 2021. Circumvention of Term Limits Weakens Governance in Africa. <https://africacenter.org/spotlight/circumvention-of-term-limits-weakens-governance-in-africa/>dan yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

V. ASYA ÜLKELERİNDE DÖNEM SINIRLAMASI

Devlet başkanının görev süresine dair farklı uygulamalar en yaygın olarak Asya kıtasında görülmektedir. Asya kıtasında yer alan ülkelerden Filipinler ve Güney Kore olmak üzere bazı ülkelerin otoriter rejimler sonrası devlet başkanının görev süresini yalnızca bir dönem ile sınırlı tuttuğu görülmektedir. Örneğin, Filipinler'de 1962-1986 yılları arasında Ferdinand Marcos dönemi yaşanmış ve bu dönem içerisinde devlet başkanın ülkeyi kararnameler vasıtasıyla yönettiği ve pek çok özgürlüğü baskıladığı, totaliter bir rejimin ortaya çıktığı görülmüştür. Filipinler'de 1987 yılında yapılan anayasa reformu ile devlet başkanının görev süresi (6) yıllık bir dönem ile sınırlandırılmıştır.

Birleşmiş Milletler tarafından henüz tanınmayan Filistin ve Tayvan başta olmak üzere kıtada yer alan yaklaşık 20 ülkede (4+4), (5+5), (6+6) ve (7+7) olmak üzere iki dönem sınırı yürürlüktedir. Ancak, tıpkı Afrika kıtasında yer alan ülkelerde görüldüğü gibi devlet başkanlarının görev süresini uzatmaya yönelik bazı teşebbüsler de görülmektedir. Örneğin, 2020 yılında Rusya'da gerçekleştirilen tartışmalı anayasa referandumu ile devlet başkanı Vladimir Putin'in 2036 yılına kadar görevde kalabilmesinin önü açılmıştır.

Asya kıtasında yer alan ülkelerden aralıklı tekrar seçilmeyi benimseyen yalnızca bir ülke olduğu görülmektedir. İran'da arka arkaya iki dönem görev yapan bir devlet başkanı bir dönem bekledikten sonra tekrar devlet başkanlığı için aday olma ve yarışabilme hakkına sahiptir. Japonya, Çin, Hindistan,, Vietnam, Singapur, Azerbaycan, Türkmenistan ve Yemen'de devlet başkanlarının anayasal olarak vatandaşların seçilebildikleri sürece devlet başkanlığı görevi yapabilmelerine izin verilmektedir. Lübnan'da bu kurala ardışık dönemlerde aday olamama şartı eklenmiştir. Umman, Katar, Suudi Arabistan, Ürdün, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn gibi ülkeler esasen hanedan devletleri olarak adlandırılabilirler. Bunlardan Suudi Arabistan'da katı bir mutlak monarşi rejimi söz konusudur. Diğer körfez ülkelerinde ise devlet başkanı yanısıra parlamento da söz konusudur; dolayısıyla bir anayasal monarşi rejimi yürürlüktedir.

Tablo-5: Asya Ülkelerinde Devlet Başkanlarının Görev Süresi Üzerine Sınırlama

Dönemsel Sınır	Ülke
Görev Sınırlaması Yok	Bahreyn, Bhutan, Birleşik Arap Emirlikleri, Brunei, Katar, Kamboçya, Kuveyt, Nepal, Suudi Arabistan, Tayland, Umman, Ürdün
(5) yıl tek dönem	Güney Kore
(6) yıl tek dönem	Filipinler, Kırgızistan
(7) yıl tek dönem	Ermenistan, İsrail
(4+4) yıl iki dönem	Irak, Filistin*, Moğolistan, Tayvan*
(5+5) yıl iki dönem	Afganistan, Bangladeş, Doğu Timor, Endonezya, Kazakistan, Laos, Maldivler, Özbekistan, Pakistan, Sri Lanka
(6+6) yıl iki dönem	Gürcistan, Rusya
(7+7) yıl iki dönem	Suriye, Tacikistan
(4+4+4) yıl üç dönem	İran**
Sınırsız (4) yıllık dönem	Japonya
Sınırsız (5) yıllık dönem	Çin, Hindistan, Kuzey Kore, Malezya***, Vietnam
Sınırsız (6) yıllık dönem	Lübnan****, Singapur
Sınırsız (7) yıllık dönem	Azerbaycan, Türkmenistan, Yemen

* Devlet Başkanı yalnızca iki ardışık dönemde (4+4) görev yapabilir.

**Devlet Başkanı iki dönem (4+4) görev yaptıktan yalnızca bir dönem (4) sonra üçüncü döneminde (4) görev yapabilir.

***Devlet Başkanı (Yüce Başkan) Malezya'yı meydana getiren eyaletlerin krallarından sırasıyla seçtiğinden, devlet başkanının görevde kalma süresi fiilen sınırsız birbirini takip etmeyen (5) yıllık dönemlerdir.

****Devlet Başkanı ardışık olmayan 6 yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

VI. OKYANUSYA ÜLKELERİNDE DÖNEM SINIRLAMASI

Az sayıda ülkeyi içerisinde barındıran Okyanusya kıtasında yaygın rejim türünün monarşi olduğu görülmektedir. Ayrıca bu ülkelerin önemli bir kısmı İngiliz Milletler Cemiyeti'nin de üyesidir.

Okyanusya kıtasında yer alan toplam 14 ülkenin 6'sında (3+3), (4+4) ve (5+5) olmak üzere devlet başkanının görevde kalma süresinde iki dönem kuralı yürürlüktedir.

Okyanusya kıtasında yer alan ülkelere yalnızca 1980 yılında bağımsızlığını ilan eden ve yeni bir ülke olan Vanuatu'da devlet başkanının görev süresi tek dönem ile sınırlandırılmıştır. Son olarak Kiribati'de ise dünyada çok yaygın olmayan üç dönem sınırlandırmasının yürürlükte olduğu görülmektedir.

Tablo-6: Okyanusya Ülkelerinde Devlet Başkanlarının Görev Süresi Üzerine Sınırlama

Dönemsel Sınır	Ülke
Görev Sınırlaması Yok	Avustralya, Papua Yeni Gine, Solomon Adaları, Tonga, Tuvalu, Yeni Zelanda
(5) yıl tek dönem	Vanuatu
(3+3) yıl iki dönem	Fiji, Nauru
(4+4) yıl iki dönem	Marshall Adaları, Mikronezya, Palau
(5+5) yıl iki dönem	Samoa
(4+4+4) yıl üç dönem	Kiribati

VII. AMERİKA KITASINDA DÖNEM SINIRLAMASI

Amerika Birleşik Devletleri'nde iki dönem kuralı geçerlidir. Bu durum 1951 yılında anayasal olarak düzenlenmiş ise de ilk başkan George Washington'dan itibaren bu tercih teamül haline gelmiştir. Kuzey ve Güney Amerika ülkeleri içerisinde Amerika Birleşik Devletleri dışında iki dönem sınırını (4+4) veya (5+5) şeklinde olmak üzere kabul eden 11 ülke daha bulunmaktadır. Bu ülkelerden yalnızca Brezilya ve Arjantin'de arka arkaya iki dönem görev yapan bir devlet başkanı bir dönem bekledikten sonra tekrar devlet başkanlığı için aday olma ve yarışabilme hakkına sahiptir. Kuzey ve Güney Amerika ülkelerinde Arjantin ve Brezilya dışında aralıklı tekrar seçilmeyi benimseyen diğer ülkeler Kosta Rika, Şili ve Uruguay'dır. Bu ülkelerde devlet başkanı bir dönem seçildikten sonra bir sonraki dönem bekleme kuralı geçerlidir. Venezuela, Bolivya, Nikaragua ve Surinam'da ise bekleme kuralı söz konusu değildir ve devlet başkanı sınırsız kez aday olma ve yarışabilme hakkına sahiptir.

Kuzey ve Güney Amerika ülkeleri arasında tek dönem tercihinde bulunan ülkelerin, kıta ülkeleri içerisindeki oranı hiç de az değildir. Guatemala, Kolombiya, El Salvador, Paraguay ve Meksika'da tek dönem sınırı bulunmaktadır. Elbette kıtada tek dönem tercihinin nedeni bu ülkelerin tarihsel geçmişinde yaşanan acı askeri darbe ve uzun süren diktatörlük tecrübeleridir. Örneğin, Meksika'da Porfirio Diaz ve Paraguay'da Alfred Stronessner dönemlerinin hemen akabinde bu ülkelerde tek dönem sınırını kabul edilmiştir.

Amerika kıtasında yer alan ülkelere Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Grenada, Jamaika, Kanada, Saint Kitts ve Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler'de monarşi rejimi yürürlüktedir. Ayrıca bu ülkelerin tamamı İngiliz Milletler Cemiyeti'nin de üyesidir. Söz konusu kıtada dikkat çeken bir diğer ülke ise 1959 yılından beri tek parti rejiminin geçerli olduğu Küba'dır.

Tablo-7: Kuzey ve Güney Amerika Ülkelerinde Devlet Başkanlarının Görev Süresi Üzerine Sınırlama

Dönemsel Sınır	Ülke
Görev Sınırlaması Yok	Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Grenada, Jamaika, Kanada, Saint Kitts ve Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler
(4) yıl tek dönem	Guatemala, Kolombiya
(5) yıl tek dönem	El Salvador, Paraguay
(6) yıl tek dönem	Meksika
(4+4) yıl iki dönem	Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin*, Brezilya*, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Honduras
(5+5) yıl iki dönem	Dominika, Guyana, Haiti, Küba, Panama, Trinidad Tobago
Sınırsız (4) yıllık dönem	Kosta Rika**, Şili**
Sınırsız (5) yıllık dönem	Bolivya, Nikaragua, Peru***, Surinam, Uruguay***
Sınırsız (6) yıllık dönem	Venezuela

* Devlet Başkanı iki ardışık dönemde (4+4) görev yaptıktan bir dönem (4) sonra yeniden görev yapabilir.

**Devlet Başkanı ardışık olmayan 4 yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

***Devlet Başkanı ardışık olmayan 5 yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

VIII. AVRUPA ÜLKELERİNDE DÖNEM SINIRLAMASI

Avrupa'da hakim olan siyasi rejim başkanlık değil, parlamenter sistemdir. Dolayısıyla bu ülkelerdeki devlet başkanlığı ve başbakanlık makamını başkanlık sistemindeki Başkanlık (Presidency) makamı ile karıştırmamak gerekir.

Avrupa'da (4+4), (5+5), (6+6) ve (7+7) olmak üzere iki dönem kuralını benimseyen muhtelif ülkeler bulunmaktadır. Avrupa kıtasında ardışık iki dönem kuralını benimseyen başlıca ülkeler şunlardır: Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Finlandiya, Fransa, Kıbrıs, Portekiz, Slovakya ve Ukrayna. Bu ülkelerden Bosna Hersek ve Portekiz'de arka arkaya iki dönem görev yapan bir devlet başkanı bir dönem bekledikten sonra tekrar devlet başkanlığı için aday olma ve yarışabilme hakkına sahiptir.

İsviçre'de devlet başkanı ardışık olmayan (1) yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

Avrupa kıtası ülkeleri içerisinde sınırsız dönem uygulamasının uygulandığı diğer ülkeler Belarus, İtalya, İzlanda ve son olarak da Birleşmiş Milletler tarafından henüz tanınmayan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir.

Avrupa kıtasında devlet başkanının görev süresinin sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir kuralın olmadığı ülkelerin tamamında monarşi rejimi geçerlidir. Bu ülkeler, Andorra, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, İspanya, İsveç, Lihtenştayn, Lüksemburg, Monako, Norveç ve Vatikan'dır. Vatikan'da dini otoritenin tam hakimiyeti geçerli olup, teokrasi rejimi geçerlidir. Aynı zamanda devlet başkanı statüsünde de bulunan katoliklerin ruhani lideri Papa'nın görev süresi ömür boyudur.

Tablo-8: Avrupa Ülkelerinde Devlet Başkanlarının Görev Süresi Üzerine Sınırlama

Dönemsel Sınır	Ülke
Görev Sınırlaması Yok	Andorra, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, İspanya, İsveç, Lihtenştayn, Lüksemburg, Monako, Norveç, Vatikan*
(5) yıl tek dönem	Malta
(4+4) yıl iki dönem	Bosna Hersek**, Letonya, Moldova
(5+5) yıl iki dönem	Almanya, Arnavutluk, Bulgaristan***, Çekya***, Estonya, Fransa***, Hırvatistan, Karadağ, Kıbrıs***, Kosova, Kuzey Makedonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Portekiz****, Romanya, Sırbistan, Slovakya***, Slovenya, Türkiye, Ukrayna***, Yunanistan
(6+6) yıl iki dönem	Avusturya, Finlandiya*****
(7+7) yıl iki dönem	İrlanda
Sınırsız (6) aylık dönemler	San Marino*****
Sınırsız (1) yıllık dönem	İsviçre*****
Sınırsız (4) yıllık dönem	İzlanda
Sınırsız (5) yıllık dönem	Belarus, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Sınırsız (7) yıllık dönem	İtalya

*Devlet Başkanı (Papa) ömür boyu görev yapmaktadır.

** Devlet Başkanı iki ardışık dönemde (4+4) görev yaptıktan bir dönem (4) sonra yeniden görev yapabilir.

***Devlet Başkanı yalnızca iki ardışık dönemde (5+5) görev yapabilir.

****Devlet Başkanı iki ardışık dönemde (5+5) görev yaptıktan bir dönem (5) sonra yeniden görev yapabilir.

*****Devlet Başkanı yalnızca iki ardışık dönemde (6+6) görev yapabilir.

***** Devlet Başkanı (Kaptan Regent) ardışık olmayan 6 aylık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir, ancak yeniden seçilebilmesi için görev süresinin bittiği tarihin üzerinden (3) yıl geçmesi gerekmektedir.

***** Devlet Başkanı ardışık olmayan (1) yıllık dönemlerde sınırsız kez görev yapabilir.

IX. GENEL TABLO: DÜNYADA EN UZUN SÜRE GÖREV YAPAN SİYASİ LİDERLER VE DÖNEM SINIRLAMASI

Tablo-9'daki veriler mütemadi siyasi liderliği hem yıl olarak hem de dönem olarak görmemize imkan sağlayan çok önemli bir tablo.

Kamerun devlet başkanı Paul Biya tam 6 dönem devlet başkanlığı görevini sürdüren bir siyasi lider. 48 yıldan bu yana Kamerun'da tek adam olarak iktidarda bulunuyor.

Teodoro Nguema Mbasogo Ekvator Ginesi'nde 42 yıldır iktidarda bulunuyor. O da Paul Biya gibi 6 dönem devlet başkanlığı görevini yürüten bir siyasi lider.

Uganda'nın unutulmaz diktatörü İdi Amin'den sonra tarihe geçecek olan bir başka siyasi lider Yoweri Kaguta Museveni. Kendisi 7 dönem, toplamda 36 yıldan bu yana devlet başkanlığı görevini sürdürüyor.

Çad devlet başkanı Idriss Déby Itno 31 yıldır devlet başkanlığını sürdürüyor. Itno 5 defa sınırsız 5 yıllık dönemden oluşan dönem sınırını aşmış bulunuyor.

Isaias Afewerki 1993 yılından bu yana Eritre Devlet başkanı. Toplamda 28 yıl görev yapan Afawerki'yi komşusu Cibuti devlet başkanı İsmail Ömer Gulle takip ediyor. Gulle sınırsız 5 yıllık dönemden oluşan devlet başkanlığı görevini tam 4 kez sürdüren bir siyasi lider.

Afrika'nın bu kötü siciline benzer uygulamaları aynı yoğunlukta olmasa da Asya ülkelerinde de görebiliyoruz. Kamboçya devlet başkanı Hun Sen 1985 yılından bu yana devlet başkanı. Kamboçya anayasasında devlet başkanı için öngörülen bir dönem sınırlaması kuralı mevcut değil. Merkezi asya'da Tacikistan devlet başkanı İmamali Rahman yaklaşık 30 yıldan bu yana görevini sürdürüyor. Özbekistan ve Türkmenistan daki durum Tacikistan'dan farklı değil. Bu ülkelerde de uzun süreli ve kalıcı siyasi liderlik geçerli. Şevket Mirziyoyev 18 yıldan bu yana Özbekistan'da iktidarda bulunan bir siyasi lider.

Tablo-9: Dünyada En Uzun Süre Görev Yapan Siyasi Liderler

(1)Kaç yıldan bu yana görev yapıyorlar?

(2)de jure: Anayasada yer alan görev süresi (dönemsel sınırlama) uzunluğu ne şekildedir?

(3)de facto: devlet başkanı kaç dönemdir görev yapıyor?

Lider	Ülke	(1)	(2)	(3)
Paul Biya	Kamerun	48	Sınırsız (7) yıllık dönem	6*
Teodoro Nguema Mbasogo	Ekvator Ginesi	42	İki dönem (7+7)	6*
Dennis Sassou Nguesso	Kongo	24	Görev Sınırlaması (5+5+5)	4*
Hun Sen	Kamboçya	36	Görev Sınırlaması Yok	1985'ten günümüze
Yoweri Kaguta Museveni	Uganda	35	Sınırsız (5) yıllık dönem	7
Idriss Déby Itno	Çad	31	Sınırsız (5) yıllık dönem	5*
İmamali Rahman	Tacikistan	29	Görev Sınırlaması (7+7)	4*
Isaias Afewerki	Eritre	28	Görev Sınırlaması (5+5)	1993'ten Günümüze *
Sir Colville Young	Belize	28	Görev Sınırlaması Yok	1993-2021 *
Aleksandr Lukaşenko	Belarus	27	Sınırsız (5) yıllık dönem	5

Tablo-9 devamı: Dünyada En Uzun Süre Görev Yapan Siyasi Liderler

(1)Kaç yıldan bu yana görev yapıyorlar?

(2)de jure: Anayasada yer alan görev süresi (dönemsel sınırlama) uzunluğu ne şekildedir?

(3)de facto: devlet başkanı kaç dönemdir görev yapıyor?

Lider	Ülke	(1)	(2)	(3)
İsmail Ömer Gulle	Cibuti	22	Sınırsız (5) yıllık dönem	4
Vladimir Putin	Rusya	22	Görev Sınırlaması (6+6)	2*
Tuilaepa Aiono Sailele Malielegaoi	Samoa	23	Görev Sınırlaması Yok	1998'den günümüze
Paul Kegame	Ruanda	21	Görev Sınırlaması (5+5)	2*
Recep Tayyip Erdoğan	Türkiye	18	Görev Sınırlaması (5+5)	1*
İlham Aliyev	Azerbaycan	18	Sınırsız (7) yıllık dönem	4*
Şevket Mirziyoyev	Özbekistan	18	Görev Sınırlaması (5+5)	1*
Dési Bouterse	Surinam	17	Sınırsız (5) yıllık dönem	2*
Lee Hsien Loong	Singapur	17	Görev Sınırlaması Yok	2004'ten günümüze

Notlar:

- *Paul Biya: Biya, ayrıca 1975-1982 arasında başbakan olarak görev yapmıştır.
- * Teodoro Nguema Mbasogo: Mbasago ilk kez 1979 askeri darbesi ile göreve gelmiş olup halen cumhurbaşkanı olarak görev yapmaktadır.
- *Dennis Sassou Nguesso: Nguesso, ayrıca 1979-1992 arasında da devlet başkanı olarak görev yapmıştır.
- * Idriss Déby Itno: Itno, ilk kez 1990 askeri darbesi ile göreve gelmiş, 1990-1996 yılları arasında darbe döneminde de devlet başkanlığını yürütmüştür.
- * İmamali Rahman: Tacikistan parlamentosu, 2016 yılında "Ulusun Lideri" unvanlı Cumhurbaşkanı Rahmon'un sınırsız sayıda görevde kalmasına izin veren anayasa değişikliğini kabul etmiştir.
- * Isaias Afewerki : Eritre bağımsızlığını kazandığı 1993'ten bu yana Afeweki başkanlığında oluşturulan geçici hükümet ile yönetilmekte olup, devlet halen inşa aşamasındadır.
- * Sir Colville Young :Devlet Başkanı İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'i Belize'de temsil eden Young 1993'ten beri Belize Genel Valisi olarak görev yapmış, aynı görevden 2021 yılında emekli olmuştur.
- * Vladimir Putin : Putin, ayrıca 1999-2000 ve 2008-2012 yılları arasında Başbakan olarak görev yapmıştır. 2020 yılında yapılan referandum ile Putin'in 2036'ya kadar görevde kalabilmesinin önünü açan anayasa değişikliği halkın yaklaşık %80'inin desteğiyle kabul edilmiştir.
- * Paul Kagame : 2015 yılında yapılan referandum ile Kagame'nin görev süresini uzatan anayasa değişikliği halkın yaklaşık %98'inin desteğiyle kabul edilmiştir.
- * Recep Tayyip Erdoğan : Erdoğan, ayrıca 2003-2014 yılları arasında başbakan ve 2014-2018 yılları arasında da cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.
- * İlham Aliyev :2016'da yapılan referandum ile Aliyev'in görev süresini uzatan anayasa değişikliği halkın yaklaşık %80'inin desteğiyle kabul edilmiştir.
- * Şevket Mirziyoyev :Mirziyoyev, ayrıca 2003-2016 yılları arasında başbakan olarak görev yapmıştır.
- * Dési Bouterse : Bouterse, ayrıca ülkesinin askeri yönetim altında olduğu 1980-1987 yılları arasında Ulusal Askeri Konsey Başkanı olarak liderlik yapmış, 2020 yılında gerçekleşen seçimlerde yeniden devlet başkanı adayı olmamıştır.

X. SONUÇ

Bugün modern demokrasilerde yaşanan uzun süreli, uzatmalı ve kalıcı iktidar mücadelesi neticesinde yaşanan ılımlı-kontrollü baskı ve korku rejimi (anokrası) ya da bunun çok daha ileri bir aşamaya ulaşması neticesinde ortaya çıkan despotizm ya da tiranlık rejimlerini tasfiye etmenin tek yolu devlet başkanlarının görev ve makamda kalma sürelerini kesin ve katı kurallara bağlayarak sınırlamaktan geçmektedir. Anayasacılık felsefesinin özü ve tanımı “*iktidarın sınırlandırılması*”dır. Yapılması gereken anayasa içerisinde bir kural geliştirmek ve devlet başkanlarının görevde kalma süresini en fazla iki dönem (maksimum 10 yıl) ile sınırlandırmaktır.

Latin Amerika ve Afrika’daki pek çok ülkede yaşanan tecrübe; ayrıca Çin ve Rusya gibi iki büyük ülkede devlet başkanları için anayasal kuralın hiçe sayılarak değiştirilmesi ve uzatılması uygulamaları bizim anayasa reformuna olan güvenimizi ve inancımızı azaltmış olabilir. Bu bakımdan halkın, yani milletin bizatihi hak ve özgürlüklerine sahip çıkması ve en azından seçim dönemlerinde ellerinde bulunan tek silahı yani, “rey”i doğru yönde kullanmaları gerekir. Kahredici olan irrasyonaletin rasyonalitenin önüne geçmesi gerçeğidir. İrrasyonel millet iradesi despotizm ya da tiranlık rejimlerine destek verdiği için fasit daireden kurtulmak maalesef mümkün olmamaktadır.

Özetle ve sonuç olarak anayasacılık felsefesine dayalı bir anayasal görev süresi sınırlaması kuralının oluşturulmasından önce sivil iradenin, yani milletin erdemli bir bilinç ve idrâke sahip olması önem taşır. Bu olmadan siyasi iradenin kendi kendini bağlayacak bir adım atması pek mümkün görünmemektedir.

Kaynakça²

Agence France-Presse (AFP)
<https://www.afp.com/>

Buchholz, K. 2020. Who are the Longest Serving Representatives in the House?
26 Nov. 2020. Statista.
<https://www.statista.com>

Clark, D. 2020. Longest Serving MPs in the United Kingdom (UK) Parliament
2019.
<https://timesofindia.indiatimes.com/world/longest-serving-world-leaders-still-in-power/articleshow/68716076.cms>

Clarke, D. Africa's Longest-Serving Leaders, 13 January 2021
<https://www.reuters.com/article/us-africa-presidents-factbox-idUSKBN29I1N2>

Feldman, S. 2019. Where the World's Longest-Serving Leaders Hold Office,
Statista.
<https://www.statista.com/chart/17576/longest-serving-world-leaders/>

Felter, C. 2019. Africa's Leaders for Life, Council on Foreign Relations.
<https://www.cfr.org/background/africas-leaders-life>

Hanna, J. 2019. Africa's Current Longest-Serving Leaders
<https://edition.cnn.com/2017/01/19/africa/africa-gambia-longest-serving-leaders/index.html>

Kramer, V. 2019. The 10 Longest-Ruling Dictators in The World,
<https://www.gazetadopovo.com.br/wisep-news/the-10-longest-ruling-dictators-in-the-world/>

Kristof N. D. 1998. Death Doesn't End Rule of Kim Il Sung, 'Eternal President',
New York Times, Sept. 7, 1998,

² Not: Bu çalışma içerisinde yer alan tablolardaki veriler bir değil, çok sayıda kaynaktan çapraz sorgulama ve doğrulama teyidleri yapılmak suretiyle oluşturulmuştur. Yararlandığımız başlıca kaynaklar aşağıda yer almaktadır.

<https://www.nytimes.com/1998/09/07/world/death-doesn-t-end-rule-of-kim-il-sung-eternal-president.html>

Mngomezulu, B. R. 2013. The President for Life Pandemic: Kenya, Zimbabwe, Nigeria, Zambia and Malawi. Adonis & Abbey Publishers Ltd.

Mochere, V. 2021. Top 20 Longest Serving State Leaders in The World 2021
<https://victor-mochere.com/top-20-longest-serving-state-leaders-in-the-world>

Niall McCarthy, 2018. Putin Forever, Mar 19, 2018. Statista.
www.statista.com

Owen, R. 2012. The Rise and Fall of Arab Presidents for Life. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.

Ratner, P. 2018. The 7 Longest Ruling Dictators in The World, (11 Feb 2018)
<https://bigthink.com/paul-ratner/the-7-longest-ruling-dictatorships-in-the-world>

Solomon, S. & Casey Frechette, C. 2020. How Long Have Africa's Presidents Held Office?, Voice of America (VOA) .
<https://projects.voanews.com/african-presidents/>

Statista, 2019. Where the World's Longest-Serving Leaders Hold Office (April 3, 2019)
<https://www.statista.com/chart/17576/longest-serving-world-leaders/>

Svolik, M. W. 2012. The Politics of Authoritarian Rule, (Cambridge Studies in Comparative Politics) , Cambridge University Press.

Thomson Reuters Agency, 2020. Factbox: Africa's Longest-Ruling Leaders, Feb. 28, 2020. (Reporting by Aaron Ross; Editing by Peter Cooney, Alessandra Prentice)
<https://www.usnews.com/news/world/articles/2020-02-28/factbox-africas-longest-ruling-leaders>

Wamochie, R. 2020. Top 10 Longest-Serving Leaders in Africa,
<https://www.the-star.co.ke/news/2020-02-06-top-10-longest-serving-leaders-in-africa/>

Wikipedia, List of Longest-Reigning Monarchs
https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_longest-reigning_monarchs

Wikipedia, List of Current Longest-Ruling Non-Royal National Leaders
https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_current_longest-ruling_non-royal_national_leaders

Wyk, Jo-Ansie van. 2007. Political Leaders in Africa: Presidents, Patrons or Profiteers?. ACCORD Occasional Paper Series. 2.

Zoë E. 2020, Longest Serving State Leaders
<https://www.businessinsider.com/worlds-longest-serving-leaders-2020-7>

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

SİGORTACILIK SEKTÖRÜNÜN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNE BAKIŞ AÇISI: ERZURUM İLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Yavuz KOTAN¹

Sigorta Uzmanı & Bilim Uzmanı

E-mail: yavuzktn@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9898-9755

Özgür KOTAN

Dr.

Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

E-mail: ozgurkotan2525@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4639-2797

Öz

Bu çalışmada sigortacılık sektöründe iş sağlığı ve güvenliği ele alınmıştır. Sanayi ve ekonominin gelişmesi ile birlikte birçok sektörde çalışma koşulları değişmiş, bunun sonucu olarak işyerlerinde yaşanan olumsuz olaylar ve iş kazalarında artış yaşanmıştır. Sigortacılık sektöründeki şirketler bu olumsuz olayların önüne geçebilmek için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında ise iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili faaliyetler gelmektedir. Böylece sigorta şirketleri, çalışanlarına

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi'nin 28.04.2021 tarihli ve E-77040475-000-2100129126 sayılı Üniversite Etik Kurulu Kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

¹ **Sorumlu Yazar:** yavuzktn@gmail.com

Atf (APA): Kotan, Y. & Kotan, Ö., (2021), Sigortacılık Sektörünün İş Sağlığı ve Güvenliğine Bakış Açısı: Erzurum İli Üzerine Bir Araştırma, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 13 (2): 138-150., <https://doi.org/10.53881/hiad.899275>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışma fırsatı sunmak için iş sağlığı ve güvenliği kavramından faydalanarak bu durumu benimsetmeye çalışmaktadırlar. Sadece sanayide veya büroda yaşanan olumsuz durum ve kazalarda değil, bir yıldan fazla süreden beri etkili olan Covid-19 salgınında olduğu gibi salgın hastalıklarda da iş sağlığı ve güvenliğinin önemi daha iyi anlaşılmıştır. Dolayısıyla iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili düzenlemelere ve faaliyetlere gereken önemin verilmesi ve önlemlerin alınmasına yönelik önemli bir katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sigorta, Sigortacılık, İş Sağlığı, İş Güvenliği

Alan Tanımı: Sigortacılık

INSURANCE SECTOR'S PERSPECTIVE ON OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: A RESEARCH ON THE CITY OF ERZURUM

Abstract

In this study, occupational health and safety in the insurance industry is discussed. With the development of industry and economy, working conditions in many sectors have changed, and as a result, there has been an increase in adverse events and occupational accidents at workplaces. Companies in the insurance sector have taken some measures to prevent these adverse events. The most important of these measures are activities related to occupational health and safety. Thus, insurance companies try to adopt this situation by taking advantage of the concept of occupational health and safety in order to offer their employees the opportunity to work in a healthy and safe environment. The importance of occupational health and safety has been better understood not only in negative situations and accidents in the industry or in the office, but also in epidemic diseases, as in the Covid-19 epidemic, which has been effective for more than a year. Therefore, an important contribution has been made to the regulations and activities related to occupational health and safety, and to take necessary precautions.

Key Words: Occupational health and Safety, Insurance industry

JEL Code: G22

I. GİRİŞ

Yaşanan gelişmeler kapsamında sigortacılık sektöründeki çalışma koşulları her geçen gün değişmektedir. Yaşanan değişimle birlikte çalışanlar, sağlık ve güvenlik açısından sorunlar yaşamakta, bu durum işletmelerin verimliliğini olumsuz biçimde etkilemektedir. İşletmeler iş sağlığı ve güvenliği (İSG) ile gerekli önlemleri alarak çalışanlarını sağlık ve güvenlik açısından korumakla kalmayıp verimliliğini de korumuş veya artırmış olacaktır. Bu doğrultuda İSG kavramı iş hayatı, çalışan, işveren ve toplum açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Erzurum ilinde faaliyet gösteren sigortacılık sektörü temsilcilerinin iş sağlığı ve güvenliğine verdiği öneme dair bir araştırma ve değerlendirme yapılmıştır.

II. TÜRKİYEDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ (İSG)

İş sağlığı ve güvenliği; iş sırasında gerçekleşebilecek, ortamdaki çevresel olumsuz durumlar sebebiyle personellerin maruz kaldıkları sağlık problemleri ve mesleki tehlikelerin ortadan kaldırılması ya da minimuma indirilmesini sağlayan bir bilim dalıdır. Bir kuruluşun yaptığı çalışmalardan etkilenen tüm insanların sağlığına ve güvenliğine etki eden nedenleri ve şartları araştıran bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Gündoğan, 2016: 6). İş sağlığı ve güvenliği kavramını tam anlamıyla tanımlayabilmek için bazı temel kavramların belirlenmesi ve anlaşılması gerekmektedir. 6331 sayılı Kanunun 3.maddesinde de bahsedildiği üzere bazı temel kavramların bilinmesi, tehlikelerin önlenmesinin yanı sıra, risklerin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve bu risklerin tümünden ortadan kaldırılabilmesi veya zararlarının minimuma indirilebilmesine katkı sağlamaktadır (Ceylan, 2000: 6). Türkiyede 4857 sayılı Kanunun tüm çalışanları kapsamaması nedeniyle 2012 yılında tüm çalışanların sağlığı ve güvenliğinin korunmasını kapsayan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu getirilmiş böylece tüm çalışanlar koruma altına alınmıştır.

Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği (İSG) sistemi, günümüze kadar geliştirilmeye devam etmiş ve gereken önemini kazanmıştır. Bu sayede iş dünyasında hangi sektörde olursa olsun insan hayatına verilen önem artmış ve şirketler tarafından benimsenmiştir. İSG kavramı sadece çalışanların sağlığını kapsamamakta, işletmenin verimli sonuçlara ulaşmasında da büyük rol oynamaktadır. Örneğin; çalışanların olumsuz bir durum yaşamaları durumunda işletme, çalışanların işgücünden ve tecrübesinden yararlanamayacak, makinaların durması nedeniyle

ise iş ve üretim kaybı yaşanacaktır. Bu nedenle Türkiye’de İSG kavramı şirketler için büyük önem arz etmektedir.

III. SİGORTACILIK SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ (İSG)

Sigortacılık sektöründe iş kazaları bakımından olası riskler az görünse de işin niteliği gereği, azımsanmayacak kadar riskli ortamlarda bulunma zorunluluğu vardır. Önceki yıllarda riskli ortamlarda bulunma ve çalışma durmunu göz ardı eden sigortacılık sektörü, kendini geliştirdikçe zamanla bu konuya gereken önemi göstermiş, etkili kararlar almış ve alt kademelerine alınan kararları uygulama zorunluluğu getirmiştir. Covid-19 salgınının kapalı ortamlarda veya yakın mesafelerde etkili olması, sigortacılık sektöründe çalışanlar için gerekli önlemlerin alınması konusunda İSG’nin öneminin daha iyi benimsenmesini sağlamıştır. Sigorta sektöründe yer alan ve yönetici durumundaki merkezler, salgın sürecinde sigorta temsilcilerini sahadan çekmiş, acente toplantılarını iptal ederek sanal ortama taşımıştır. Sigortacılık sektörü yapılan iş bakımından teknolojiyi aktif olarak kullanmak zorundadır. Sigortacılık, çalışanlarının poliçeleri düzenlemesi için bilgisayar veya mobil cihazlar üzerinden online çalışmaları, gerektiği zaman kaza ve riziko yerine gitmeleri gereken bir iş koludur.

Hem işçi sağlığı ve güvenliği açısından hem de işletmelerde istenen verimliliğin sağlanabilmesi bakımından çalışma ortamı koşullarının önemi oldukça büyüktür. Bu nedenle çalışma ortamı koşullarının fiziksel ve psikolojik açıdan çalışanların yaşam fonksiyonlarını tehdit etmeyen, rahatsızlık ve sıkıntıya yol açmayan, ısı, nem, havalandırma, aydınlatma, gürültü, titreşim ve benzeri konularla ilgili sorunlardan arındırılmış olması gerekmektedir (Beyazıt 2007: 31). Alınacak bazı güvenlik tebbirleri küçük detaylar olarak algılanabilir lakin zaman içerisinde telafisi olmayan olumsuz sonuçların önüne geçilmiş olunacaktır. Şirketlerin, çalışanlardan daha fazla verim almak için çalışma ortamını düzenlemesi ve yeni sistemler geliştirmesi hem sağlık hem de iş güvenliği bakımından önemli bir husustur. Bu yüzden iş ve çalışma ortamında bazı risk etmenlerinin yanısıra sağlanması gereken önemli bazı fiziksel imkanların varlığı kaçınılmazdır. Bahsedilmesi gereken bazı risk ve fiziksel gereklilikler; aydınlatma, ses ve gürültü, enfeksiyon riski, hasar durumunda olay yerine gitme ve araç hasarlarında sanayi kuruluşlarına giderek kaza yapan araç için durum değerlendirmesi yapmaktır.

3.1. Aydınlatma

İş yerlerinde işin kusursuz gerçekleştirilmesi ve çalışan kişinin göz sağlığının muhafaza edilmesi iyi bir aydınlatmayı zorunlu kılmaktadır. Bir çalışma yerinde

her türlü görsel işlemin kusursuz yapılabilmesi ve insanın fizyolojik, psikolojik gereksinimlerinin doğru karşılanabilmesi iyi bir aydınlatma tekniğini gerektirmektedir. İyi aydınlatma, çalışılan işin üzerine yeteri kadar ışık vermekten daha ileri bir anlam taşımaktadır. Gerçek amaç kolay ve uygun görme koşullarını sağlamaktır (Polat, 2006: 2). Görme koşullarının iyi sağlanması aynı zamanda çalışanların sağlığı için de önemlidir.

Çalışma ortamındaki aydınlatma personelin göz sağlığı için büyük öneme sahiptir. İş yerindeki aydınlatmanın kalitesi, çalışanların verimliliğini, sağlığını ve morallerini önemli ölçüde etkiler. İşyerindeki aydınlatma düzeyi, çalışanların davranış şekli, çalışma gücü ve görme olgularını doğrudan etkiler. Yapılan bir araştırma aydınlatmanın performans üzerinde % 14-40 oranında etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Görme organı olan gözün fonksiyonlarını etkileyen her türlü etken, kişilerin faaliyetlerini ve performanslarını ciddi anlamda etkilemektedir (<http://www.tedavi.saglik.gov.tr>). Kısaca; aydınlatma yetersizse çalışanların uyumasına veya halsizleşmesine, aydınlatma gereğinden fazlaysa çalışanların yaptığı işe odaklanamaması, ortamda fazla durulamaması ve çalışanların sağlığı konusunda farklı olumsuz sonuçlara sebebiyet vererek iş yerinin verimliliğini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

3.2. Ses ve Gürültü

Gürültü ve iş kazaları arasındaki ilişkinin tespitine yönelik olarak yapılan araştırmaların sonucunda; gürültünün tepki zamanı üzerinde, hata sayısında ve üretim miktarı başına düşen hata sayısında artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Gürültü düzeyleri ve sıklıkları en yüksek noktada iken tepki zamanının azaldığı ve hata sayısının artma eğiliminde olduğu görülmüştür. Gürültü nedeniyle, azalan tepki zamanı ve artan hata sayısı çalışanların kazaya maruz kalma oranlarında bir artışa neden olmaktadır (Yılmaz, 2007: 3). Hata sayısının fazla oluşu ise birçok sektörde olduğu gibi sigortacılıkta da önemli bir olumsuzluktur.

Sigortacılık sektöründe kullanılan sistemler ve yapılan işlemler son derece dikkat isteyen işlemlerdir. Onaylanacak poliçelerin ve bu poliçelere bireylerin istedikleri teminatları istedikleri gibi ve hatasız bir şekilde yansıtmak son derece hassas bir iştir. Ses ve gürültü, dikkati bozabileceğinden çalışanların poliçelerle ilgili yapacağı işlemlerde yanlış teminatlar vermesine yol açarak müşteri ile iletişimini olumsuz etkileyecektir. Bunun sonucunda ise çalışanın strese girmesi ve zamanla verimliliğinin düşmesi, sonrasında ise işletmenin zarara uğraması söz konusu olabilecektir. Çalışanlar açısından devamlı maruz kalındığında gelecekte kalıcı

sağlık sorunlarına neden olabileceğinden işletmelerin ses ve gürültü hakkında ivedilikle çözüm üretmesi gerekmektedir.

3.3. Enfeksiyon Bulaşma Riski

Sigortacılık sektöründe poliçe, ruhsat, para vb. materyaller ve ofiste ortak kullanılan kırtasiye araçları gibi malzemelere temas, enfeksiyon bulaşması bakımından en fazla risk oluşturabilecek hususlar olarak değerlendirilebilmektedir.

Covid-19 salgını ile ortak kullanılan materyaller ve malzemelere temas konusu önem kazanmış, araç-gereç, kırtasiye ve malzemelerin kullanımı bireyselle dönmüş ve sosyal mesafe kuralı uygulanarak çalışanların kendilerini koruma konusuna önem verilmeye başlanmıştır. İş sağlığı ve güvenliğine verilen önemin artması ile iş yerleri dezenfekte edilmiş, geçici olarak iş yerleri kapanmış, poliçe kesebilmek için sabit ip numaraları kaldırılmış, müşterilerle iletişim telefonla veya mail ile sağlanmış, işlemler ve poliçeler online yapılarak/düzenlenerek ilgili müşteriye dijital ortamdan ulaştırılmaya başlamıştır. Kontrollü normalleşme sürecinde ise iş yerlerinin kademeli olarak açılması ve yapılacak işlemlerin artık iş yerlerinde yapılabilmesi için insanların tedbirli olmasını ve kurallara uymasını gerektirmektedir. Tedbirlere uyum kapsamında; iş yerlerinde müşteri veya çalışan fark etmeksizin maske kullanımı artmış, müşterilere çay ve kahve gibi ikramlar ile tokalaşma gibi uygulamalar geçici olarak kaldırılmıştır.

3.4. Hasar Durumunda Olay Yerine Götme

Kazanın meydana geldiği alanda, ilk yardım yapmayı engelleyecek veya diğer kişilerin de zarar görmesine neden olabilecek malzemeler veya durumlar olabilir. Alev kaynakları, yanıcı ve yakıcı malzemeler, kesici aletler, patlama tehlikesi olan basınçlı aletler, kırık cam veya ekipman parçaları olay yerinde bulunabilecek başlıca tehlike kaynaklarıdır. Bunların ortamdaki uzaklaştırılması, yeni kazalara yol açmamak açısından önemlidir. Çevre güvenliği sağlarken, iş kazası ile ilgili delil olabilecek malzeme veya bilgilerin zarar görmemesine dikkat edilmelidir. Mümkünse fotoğraf veya video çekilmeli ve malzemeler daha sonra ortamdaki uzaklaştırılmalıdır. Bu sayede kazanın oluş şekli ve alınması gereken önlemler hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ayrıca adli bir vaka oluşması durumunda delil olarak da kullanılabilir (<https://www.isgnedir.com>).

Meydana gelen kazalarda sigortalı bireyler bazen ne yapacaklarını bilememektedir. Bu bakımdan kaza tutanaklarını tutabilmeleri için hemen sigorta acentelerini ararlar. Sigorta acenteleri gerek müşteri memnuniyeti bakımından

gerekse sorumluluktan teknik personellerini olay yerine göndermek zorunda kalır. İnsanların kaza yerinde bilinçsizce ve meraktan dolayı toplanmaları trafiği tehlikeye atmakta, görevlilerin işini verimli olarak yapmasına engel olmaktadır. Bu durum teknik personellerin güvenliği için de olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

3.5. Araç Hasarlarında Sanayi Ortamına Gidip Kaza Yapan Arac İçin Durum Değerlendirmesi Yapma

Motorlu taşıtların bakım, tamir ve servis işlemlerinin yapıldığı özel veya yetkili servislerde çok çeşitli atık ürünler açığa çıkmaktadır. İş yerinde tehlike oluşturabilecek bu ürünler; yakıt (benzin, LPG veya motorin), fren balatası, kavrama balatası, contalar, fren sıvıları, nemden ve dondan koruyucu maddeler, çözücüler, parçalar için temizleyiciler, cila yapıştırıcı maddeler, taşlama tozları, akü asidi, motor yağı, vites kutusu yağı, hidrolik yağı, kaynak dumanı, boya-kaporta bakım ürünleri ve egzoz emisyonları olarak sayılabilir (Çetin 2011:53). İş sağlığı ve güvenliği bakımından tehlikeli olabilecek atık ürünlerin yer aldığı sanayi kuruluşlarına gidilmesi sigorta temsilcileri için bir risk faktörüdür.

Sigortacılık sektöründe teknik personel, araç servislerine araç parçaları ve yapım süreci için durum değerlendirmesi sebebi ile gitmekte ve sanayide oluşan bu atıklarla birebir karşı karşıya gelebilmektedir. Sadece bu atıklar değil, araçların tamirinde kullanılan lift gibi araç ve gereçler çok büyük tehlike arz etmektedir. Bu gibi aletler kazaya yol açabileceği gibi telafisi olmayan sakatlıklara da neden olabilmektedir.

IV. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE BULGULAR

Araştırmanın amacı sigortacılık sektöründeki acentelerin faaliyette buldukları işlerden dolayı yaşadıkları iş sağlığı tehlikelerinin belirlenmesidir. Anketimiz Erzurum merkezde bulunan bazı sigorta acenteleri ve acentede çalışanlar ile yapılmıştır. İlk dört soru ankete katılan kişilerin cinsiyetlerini, yaşlarını, eğitim düzeylerini ve sigorta sektöründe hangi pozisyonda çalıştıklarına yöneliktir. Diğer sorular ise sektördeki iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili bilgi düzey ve tutum ile görüşleri içermekte olup, ankette beşli likert yöntemi kullanılmış ve istatistiksel değerlendirmede ise SPSS kullanılmıştır.

Tablo 1. Demografik Veriler

Cinsiyetiniz	(25 kişi) Bayan (55 kişi) Erkek
Yaş aralığınız	(42 kişi) 18-29 (27 kişi) 30-45 (11 kişi) 46 ve üstü
Eğitim Düzeyiniz	(15 kişi) Lise (39 kişi) Ön lisans (20 kişi) Lisans (6 kişi)Yüksek lisans
Sigortacılık Sektöründe çalışma pozisyonunuz	(52 kişi) teknik personel (28 kişi) büro personeli

Ankete 80 kişi katılmış, katılanların cinsiyet dağılımları; bayan 25 kişi (% 31,25), erkek 55 kişi (% 68,75) olarak tespit edilmiştir. Ankete katılanların yaşlarının dağılımı; 18-29 arası 42 kişi (% 52,50), 30-45 arası 27 kişi (% 33,75), 46 ve üstü 11 kişi (% 13,75)'dir. Eğitim düzeyi dağılımı; Lise 15 kişi (%18,75), önlisans 39 kişi (% 48,75), lisans 20 kişi (% 25,00) ve yüksek lisans 6 kişi (% 7,50) olarak belirlenmiştir. Ayrıca sigortacılık sektöründeki çalışma pozisyonunun dağılımı; teknik çalışan olan kişi sayısı 52 kişi (% 65,00), büro personeli olan kişi sayısı 28 (% 35,00)'dir.

Çalışanların İSG hakkındaki bilgi düzeyi ve tutumlarını yansıtan görüşlerin dağılımı Tablo 2.'de yer almaktadır.

Tablo 2. Sigortacılık Sektörü Çalışanlarının İSG ye Bakış Açısı

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1	Bürodaki aydınlatmalar ve bilgisayar, laptop ve telefon gibi elektronik cihazlar göz sağlığımızı bozar.	% 0	% 0	% 2,50	% 18,75	%78,75
2	Çalışma ortamımızdaki ses ve gürültü sağlığımızı bozmaktadır?	% 0	% 0	% 7,50	% 31,25	% 61,25
3	Bilgisayar karşısında geçirilen zaman diliminde duruş bozukluğu gibi fizyolojik sorunlar yaşanmaktadır.	% 0	% 0	% 0	% 15,00	% 85,00
4	Ofise gelen müşterilerle tokalaşma veya temas kurulması sağlığımızı etkilemektedir.	% 0	% 15,00	% 10,00	% 12,50	% 62,50
5	Müşterilerle sürekli ve uzun süreli telefon görüşmeleri duyma ve baş ağrısı gibi problemlerine yol açmaktadır.	% 0	% 0	% 6,25	% 28,75	% 65,00
6	Bilgisayar ortamında yaşanan sanal görüşmelerden ve çeşitli evrak çalışmalarından dolayı zihin deformasyonu yaşanmaktadır.	% 0	% 8,75	% 5,00	% 36,25	% 50,00
7	Müşteriler tarafından kaza yerine çağırılmak çalışan personeli yaşanan aksilikten doğacak herhangi bir olumsuzluğa karşı riske atmaktadır.	% 0	% 3,75	% 5,00	% 33,75	% 57,50
8	Araç servislerindeki hasar takibi hususunda, araç yapım süresince sanayi ortamında bulunulması çalışan açısından tehlike arz etmektedir.	% 10,00	% 11,25	% 13,75	% 43,75	% 21,25
9	İş sağlığı ve güvenliği çalışma süresince ortaya çıkacak sorun veya tehlikeleri minimum seviyeye indirir.	% 0	% 0	% 0	% 13,75	% 86,25
10	İş sağlığı güvenliğinin ortaya çıkardığı disiplinli çalışmalar, bireyin bulunduğu ortama daha olumlu etkiler sağlar.	% 0	% 0	% 0	% 10	% 90,00

Tablo 3. Verilerin İstatistiksel Dağılımı

No	Kes. Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kes. Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. soru	0	0	0	0	2	2,50	15	18,75	63	78,75
2. soru	0	0	0	0	6	7,50	25	31,25	49	61,25
3. soru	0	0	0	0	0	0	12	15,00	68	85,00
4. soru	0	0	12	15,00	8	10,00	10	12,50	50	62,50
5. soru	0	0	0	0	5	6,25	23	28,75	52	65,00
6. soru	0	0	7	8,75	4	5,00	29	36,25	40	50,00
7. soru	0	0	3	3,75	4	5,00	27	33,75	46	57,50
8. soru	8	10,00	9	11,25	11	13,75	35	43,75	17	21,25
9. soru	0	0	0	0	0	0	11	13,75	69	86,25
10. soru	0	0	0	0	0	0	8	10,00	72	90,00

Ankete katılanların % 78,75'i, bürodaki aydınlatmalar, bilgisayar, laptop ve telefon gibi elektronik cihazların göz sağlığını olumsuz etkilediği görüşüne kesinlikle katıldıklarını bildirmişlerdir. Çalışma ortamındaki ses ve gürültünün çalışanların sağlığını bozuyor düşüncesine katılanların oranı % 61,25'dir. Bilgisayar karşısında geçirilen zaman diliminde duruş bozukluğu gibi fizyolojik sorunlar yaşayanların oranı % 85'dir. Müşterilerle sürekli ve uzun süreli telefon görüşmeleri, duyma ve başağrısı gibi problemlere yol açmaktadır görüşünün oranı % 65'tir. Bilgisayar ortamında yaşanan sanal görüşmeler ve çeşitli evrak çalışmalarından dolayı zihin deformasyonu yaşanmaktadır görüşüne katılanların oranı % 50'dir. Müşteriler tarafından kaza yerine çağrılmanın çalışanı yaşanan aksilikten doğacak herhangi bir olumsuzluğa karşı riske atmaktadır görüşüne katılanların oranı %57,50' dir. Araç servisindeki hasar takibi hususunda, aracın tamir bakım süresince sanayi ortamında bulunulması, çalışan açısından tehlike arz etmektedir düşüncesine katılanların oranı % 43,75'dir. İş sağlığı ve güvenliği çalışma süresince ortaya çıkacak sorun veya tehlikeleri minimum seviyeye indirir görüşüne katılanların oranı % 86,25'tir. İş sağlığı ve güvenliğinin ortaya çıkardığı

disiplinli çalışmalar, bireyin bulunduğu ortama daha olumlu etkiler sağlar görüşünün oranı ise % 90 olarak tespit edilmiştir.

Faktör Analizi

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,852	
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	3344,554
	df	178
	Sig.	,000

Communalities

	Initial	Extraction
bir	1,000	,803
iki	1,000	,859
üç	1,000	,862
dört	1,000	,784
beş	1,000	,887
altı	1,000	,859
yedi	1,000	,891
sekiz	1,000	,909
dokuz	1,000	,913
on	1,000	,924

V. SONUÇ

Günümüzde çağa ayak uyduran sigortacılık sektörü, teknolojinin gelişmesine paralel olarak gelişimini hızlandırmıştır. Bu gelişimle birlikte büroların düzen şekli değişmiş, çalışanların konfor düzeyi yükselmiş, büroda kullanılan malzemeler değişime uğramıştır. Bu gelişimlerin amacı öncelikle çalışanlardan yüksek verim almaktır. Bu amaç doğrultusunda, iş bölümü yapılarak çalışanlara İSG bakımından güvenilir ve sağlıklı bir çalışma ortamı temin etmek ve böylece iş kazalarını en az düzeye indirmek mümkün olabilecektir.

İSG eğitiminin, İSG kültürüne etkisini araştıran bir çalışmada, İSG eğitimlerinin çalışanlara bir güvenlik kültürü kazandırmasının yanı sıra işletmelere rekabet avantajı sağladığı öne sürülmektedir. Aynı çalışmada; kişilerde ve toplumda güvenlik kültürünün yerleşebilmesi için İSG eğitimleri üzerinde önemle durulmalı, sağlık ve güvenlik bilinci, toplumun tamamına küçük yaştan itibaren aşılanmalı, eğitimler sadece bir prosedür olarak algılanmamalıdır sonucu ortaya

konmuştur. Bu noktada, eğitim için yeteri kadar emek, zaman ve kaynak harcamaktan kaçınılmamalıdır (Aktay, 2014: 146).

Örnek olarak; Covid-19 salgınına yönelik alınan tedbirler İSG kapsamında sigortacılık sektöründe de kapsama alınmıştır. İşletmeler personellerini korumak için iş yerlerini dezenfekte etmiş, maske kullanımını zorunlu hale getirmiş, sıralı çalışma mesaisi uygulamış, birebir görüşmeyi azaltarak personelini korumaya çalışmıştır. İSG kapsamında alınan bu tedbirler yetersiz kaldığından şirketler sigortacılığın dijital yönünü daha aktif kullanmış, müşterileri iş yerlerine davet etmeden bir telefon ile işlemleri tamamlama yoluna başvurmuştur.

Alınacak en ufak bir tedbir bile olası bir kazanın önüne geçebilir. Hangi sektör olursa olsun İSG kurallarının benimsetilmesinin, çalışanlar için olduğu kadar aileler ve toplum için de son derece önemli olduğu unutulmamalıdır.

Ek olarak sunulabilecek öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Covid-19 salgınına karşı alınacak tedbirlerden en önemlisi, iş yerinde kullanılan ortak metaryelerin kaldırılması ve gerekirse bütün çalışanlara çalışma masası temin edilerek özellikle bilgisayar gibi ofis malzemelerinin kendilerine ait olması gerekmektedir.
- Hasarın meydana geldiği olay yerine gidildikten sonra iş güvenliği sağlanmadan hiçbir şekilde olaya müdahale edilmemesi gerekmektedir.
- Sanayi gibi yerlerde hasar tespiti yapılırken iş güvenliği sağlandıktan sonra, servis sorumlusu rehberliğinde işlem yapılması ve sonuçlandırılmasına dikkat edilmelidir.
- Sigorta sektörü temsilcilerinin ve çalışanlarının iş güvenliği ve sağlığı konusunda önemli adımların atılması ve düzenli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Aktay Necdet. “*İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminin İş Güvenliği Kültürüne Etkisi*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (2014).

Ceylan Hüseyin. “*İmalat Sistemlerindeki İş Kazalarının Tahmini İçin Ağırlıklandırılmış Ortalamalardan Sapma Tekniği*”, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara (2000).

Çevre Sağlığını Etkileyen Etmenler (2006). www.tedavi.saglik.gov.tr

Çetin Mehmet. “*Oto bakım ve onarım servislerinde atıklar ve çevre kirleticiler*”, Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi (2011; 4:53).

Gündoğan Bahadır. “*Mesleki Ve Teknik Anadolu Liselerinin Motorlu Araçlar Teknolojisi Bölümü Otomotiv Elektromekanik Teknolojisi Atölyesi İş ve İşlem Basamaklarının İş Sağlığı ve Güvenliği Yönünden İncelenmesi ve Programlanması*”, Gebze Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (2016).

Hayta Bayazıt A. “*Çalışma ortamı koşullarının işletme verimliliği üzerine etkisi*”, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (2007; 32).

Kaza Anında Yapılması Gerekenler Nelerdir <https://www.isgnedir.com/>

Polat İhsan. “*İşyeri Ergonomisinin örgütsel stres üzerine etkisi: Erzurum ilindeki Banka Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama*”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum (2006).

Yılmaz Gürbüz, “*iş Kazalarının Nedenleri*”, [http://www.isguvenligi.net /](http://www.isguvenligi.net/) (2007).

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DEVLET BAŞKANLIĞI MAKAMINDA GÖREV SÜRESİ ve DÖNEM SINIRINI UZATMAYA YÖNELİK SİYASİ MANİPÜLASYONLAR*

Coşkun Can AKTAN

Prof.Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Ahmet EKİNCİ¹

Arş.Gör.Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

E-mail: ahmet.ekinci@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0803-6449

Öz

Bu çalışmada, seçime dayalı demokrasi ve seçime dayalı otokrasi rejimlerinde devlet başkanlığı makamında görev süresini ve/veya dönem sınırını uzatmaya yönelik muhtelif siyasi manipülasyonları incelemeyi amaçlıyoruz. Anayasada düzenlenen görev süresi sınırından kaçınmak isteyen devlet başkanlarının bu tercihlerini anayasal kuralı değiştirme, yeni bir anayasa hazırla(t)ma, yüksek yargı kararları ile dönem sınırını esnetme ya da kaldırma gibi kurumsal yöntemlere başvurarak elde etmeye çalıştıkları görülmektedir.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ahmet.ekinci@hbv.edu.tr

Atf (APA): Aktan, C. C. & Ekinci, A., (2021), Devlet Başkanlığı Makamında Görev Süresi ve Dönem Sınırını Uzatmaya Yönelik Siyasi Manipülasyonlar, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 13 (1): 151-185., <https://doi.org/10.53881/hiad.973184>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görev Süresi Sınırlaması, Görev Değişimi, Rotasyon, Dönemsel Sınır, Görev Süresini Uzatma, Siyasi Manipülasyonlar

Alan Tanımı: Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Kamu Tercihi, Anayasa Hukuku

POLITICAL MANIPULATIONS TO EXTEND TERM LIMIT IN THE PRESIDENTIAL OFFICE

Abstract

In this study, we aim to examine various political manipulations aimed at extending the duration of rotation in office and term limits in the office of president in electoral democracies and electoral autocracies. It is observed that the heads of state, who want to avoid the term limit set in the constitution, try to achieve staying in power by resorting to institutional methods such as changing the constitutional rule, designing a new constitution, stretching or removing the term limit with high judicial decisions.

Key Words: Term of Office, Tenure of Office, Rotation in Office, Term Limit, Political Manipulation

JEL Codes: D70, D72, N4, N40

Candide şöyle dedi:

"İnsanların bugünkü gibi eskiden de birbirlerini kırıp geçirdiklerini, hep yalancı, düzenbaz, hain, nankör, haydut, budala, hırsız, alçak, açgözlü, ayyaş, varyemez, kıskanç, haris gözünü kan bürümüş, iftiracı, sefih, bağnaz, ikiyüzlü, aptal olduklarına inanıyor musun?"

Karşılık olarak da Martin:

"Şahinlerin her bulunduğu güvercin yediğine inanıyor musun?" diye sordu.

"Elbette," dedi Candide.

"O halde, şahinlerin huyu değişmediğine göre insanlarınki neden değişmiş olsun?"

diye karşılık verdi Martin."²

Voltaire

² Voltaire'nin bu sözlerini Will Durant'ın eserinden aktarıyoruz: Durant, 2014:236.

I.GİRİŞ

“Siyasi yazarlar, herhangi bir hükümet sistemi tasarlarlarken ve anayasa içerisinde muhtelif denge ve denetleme mekanizmalarını oluştururken her insanın bir düzenbaz olabileceğinin ve tüm eylemlerinde özel çıkarından başka bir amacının olmayabileceğinin varsayılması gerektiğini bir düstur olarak belirlemişlerdir. Politikacıların doymak bilmeyen açgözlülüğüne ve hırsını bu şekilde kontrol ederek onların kamu yararına hizmet etmelerini sağlayabiliriz. Bu olmadan, derler ki, herhangi bir anayasa ile boş yere övüneceğiz ve sonunda, hürriyetlerimiz veya mülklerimiz için yöneticilerimizin iyi niyeti dışında hiçbir güvencemiz olmadığını göreceğiz; yani, hiçbir güvenliğimiz olmayacak.”³

David Hume

İnsanın doğasında güç önemli bir motivasyondur. İnsan parayı, mal ve mülkü, makam ve mevkiyi daima motivasyonel bir güç olarak görür. Her bilimsel araştırma basit gözlem, deneyim ya da deneysel bir çalışmaya dayalı olarak kolayca tespit edilebilecek bir varsayımla işe başlamalıdır. İnsanın fitratı ya da tabiatında var olan motivasyonel güç unsurlarını *a priori* hesaba dâhil etmelidir. İnsanın doğası üzerine derin felsefi yazıları ile tanıdığımız İskoç aydınlanmasının önemli düşünürlerinden birisi olan David Hume iyi bir devlet yönetimi ve anayasal demokrasinin tesis edilmesinde böyle bir *a priori* varsayımı esas alarak düşüncelerini kaleme almıştır. Aydınlanma çağının büyük filozoflarından David Hume’un (1711-1776) *Edebiyat, Siyaset ve Ahlak Üzerine Denemeler* (Essays Moral, Political and Literary) başlığını taşıyan eserindeki sözleri esasen iyi bir siyasi yönetim oluşturma gayesini güden her anayasal mimari ya da anayasal mühendisliğin ana felsefesi olmalıdır. Hume *“every man ought to be supposed a knave”* (her insanın bir düzenbaz varsayılması) derken ve sonra *“and to have no other end, in all his actions, than private interest”* (tüm eylemlerinde özel çıkarından başka bir amacının olmayabileceğinin varsayılması) sözleri ile devam

³ *“Political writers have established it as a maxim, that, in contriving any system of government, and fixing the several checks and controuls of the constitution, every man ought to be supposed a knave, and to have no other end, in all his actions, than private interest. By this interest we must govern him, and, by means of it, make him, notwithstanding his insatiable avarice and ambition, co-operate to public good. Without this, say they, we shall in vain boast of the advantages of any constitution, and shall find, in the end, that we have no security for our liberties or possessions, except the good-will of our rulers; that is, we shall have no security at all.”* Bkz. <https://oll.libertyfund.org/quotes/427> Ayrıca bkz. David Hume, “Balanced Government”, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch11s4.html>

ederken yakın arkadaşı Adam Smith'in iktisat biliminin temelini oluşturan ilkesini (rasyonel egoizm) anayasa hukukuna taşımıştır.

İnsanın doğası ile ilgili bu tespit tüm insanlık tarihine yansımıştır. Karl Marx'ın fevkalade doğru yorumladığı şekilde aslında insanlık tarihi, iktidar mücadelelerinin tarihidir.⁴ Güç elde etmek ve bu gücün devamını sağlamak mücadeleleri en eski medeniyetlerden günümüze her yerde yüzleşeceğimiz bir gerçektir. İnsanoğlu, güç (iktidar) için mücadele eder, Hume'un sözlerinde yer verdiği gibi bu güç mücadelesi daha sonra bir "açgözlülük ve hırsa" dönüşür. Bugün modern demokrasilerin birçoğunda da bu iktidar mücadelesi yaşanmaktadır ve demokrasinin otokrasiye doğru yön değiştirmesinde bu mütevazı Hume tespiti ve varsayımı geçerlidir.

Yaşadığımız şu zaman diliminde dünyanın her tarafında birbirinden kilometrelerce uzak topraklarda iktidarı elinde bulunduran kişiler ve onun etrafındaki oligarşik zümre iktidarda kalmak için her türlü yol ve yöntemlere başvurumaktadırlar: istismar ve suiistimaller, hileler, sahtekârlıklar, ayak oyunları, türlü kurnazlıklar, entrikalar, manevralar, taktikler, ittifaklar, hamaset ya da retorikle halkı kandırmalar ve saire. Tüm bunlar güç ve iktidar uğruna yapılan mücadelelerin bir sonucudur. Biz tüm bu politik oyunları siyasi manipülasyon (political manipulation) adı altında toplamayı uygun görüyoruz.

Bu çalışmamızda demokrasilerde devlet başkanlığı makamında görev süresi ve dönem sınırını uzatmaya yönelik muhtelif siyasi manipülasyonları incelemeyi amaçlıyoruz. Güç ve iktidarlarını devam ettirmek isteyen seçilmiş devlet başkanları acaba hangi tür siyasi manipülasyonlara başvurumaktadırlar?

II. DEVLET BAŞKANLARININ GÖREV SÜRESİ VE DÖNEM SINIRINI UZATMA GİRİŞİMLERİ: SİYASİ MANİPÜLASYON YÖNTEMLERİ

*"Seçilmiş yetkililerin nasıl gizlice kurumları yıktıklarını anlamak için bir futbol maçı hayal edin. Gücü pekiştirmek isteyen sözde otokratlar hakemleri ele geçirmeli, diğer tarafın yıldız oyuncularından en azından bazılarını oyun dışı bırakmalı ve oyunun kurallarını kendi avantajlarına olacak şekilde baştan yazarak oyun sahasını rakiplerinin aleyhine dönecek şekilde ayarlamalıdır."*⁵

Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky

⁴ Karl Marx, Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldığı Komünist Manifesto'da "bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir." ifadesini kullanır. Bkz. Marx & Engels, 2012. Online erişim için bkz. Project Gutenberg, <https://www.gutenberg.org/ebooks/61>

⁵ Ziblatt & Levitsky, 2018:100.

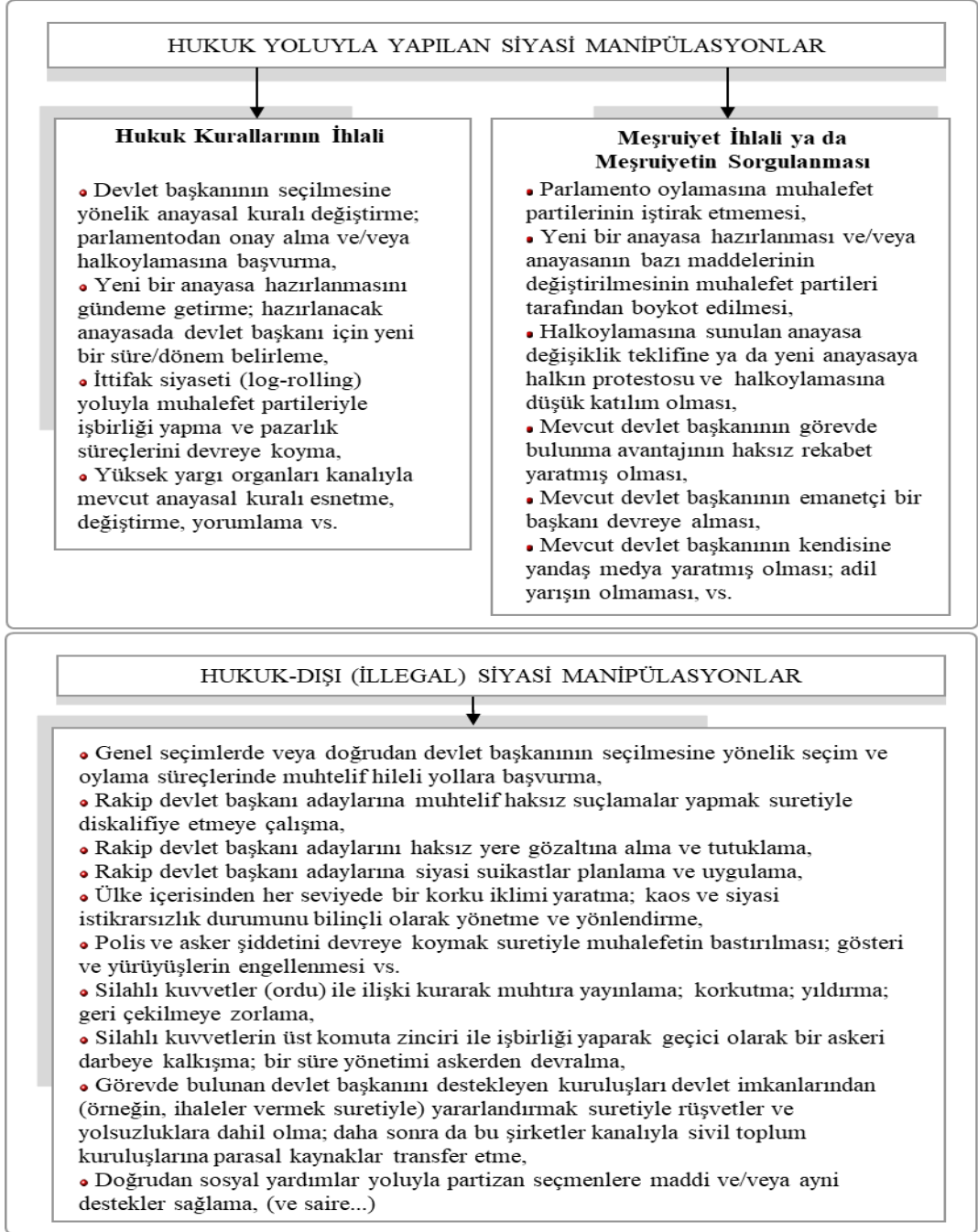
Her seçilmiş devlet başkanı tekrar seçilmek ve daha uzun süre o makamda kalmak ister. Önemli olan insan doğasına uygun olan bu isteği frenleyecek ya da sınırlayacak mekanizmaların var olup olmamasıdır. Normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesi bir devlet başkanının ne kadar süre ile ve kaç dönem seçilebileceği ile ilgili açık, net ve kesin bir kurala sahip olmalıdır. Günümüzde demokrasi olarak adlandırılan ülkelerin bazı istisnalar hariç olmak üzere ekseriyeti böyle bir anayasal kurala sahip bulunmaktadır. Sorun anayasal kuralın varlığından ziyade pratikte anayasal kuraldan kaçınmaya yönelik eylemlerdir. Biz bunları hukuk ve hukuk dışı siyasi manipülasyonlar olmak üzere iki grupta topluyoruz.

İlkinde başta anayasa olmak üzere muhtelif hukuki kurallar, kurumlar (müesseseler) ve organizasyonlar devreye konularak devlet başkanlığı için geçerli olan sürenin ve dönemin uzatılması amaçlanmaktadır. Bu tanıma uygun eylemleri Tablo-1’de göstermiş bulunuyoruz ve bir sonraki başlıkta hukuk yoluyla yapılan siyasi manipülasyonlar tek tek ayrı başlıklar altında incelenecektir.

İkincisinde ise hukukun dışına çıkılarak; anayasa ve yasalar ihlal edilerek devlet başkanlığının süre ve dönem olarak uzatılması söz konusudur (Şekil 2). Burada doğrudan suç ve ceza hukukunun da konusuna girecek şekilde hukuk-dışı (illegal) uygulamalar yapılmaktadır. Hükümetlerin polis ve askerinin cebir (zor kullanma) yetkisini kötüye kullanması; yasa-dışı suç örgütleri (mafya, çete vs.) ile işbirliği yapması; ülke içinde planlanmış kaos ve istikrarsızlık yaratması; siyasi suikastlara başvurması; haksız ve keyfi gözaltı ve tutuklamalar yapması; korku iklimi yaratarak muhalif sesleri susturması; seçimlere hile karıştırılması vs. bu çerçevede verilebilecek başlıca örneklerdir.

Çalışmada terminolojik olarak, tek dönem ya da iki dönem sınırının anayasal araçlar vasıtasıyla sayısız kez seçilme yöntemine evirildiği uygulamalar için dönem sınırının kaldırılması nitelemesi tercih edilmiştir. Yalnızca görevdeki başkan için ya da kural olarak her aday için ilave bir dönem daha görev yapmaya imkân tanıyan girişimler ise çalışmada dönem sınırının uzatılması ya da esnetilmesi olarak nitelenmiştir.

Tablo-1: Dönem Sınırı Kuralından Kaçınmaya Siyasi Manipülasyonlar

III. HUKUK YOLUYLA YAPILAN SİYASİ MANİPÜLASYON YÖNTEMLERİ

“Hakemleri ele geçirmek hükümete bir kalkandan daha fazlasını sağlar. Bu aynı zamanda hükümetin kanunları sadece seçtikleri kişilere uygulamaları ve dostlarını korurken düşmanlarını cezalandırmalarını sağlayacak güçlü bir silahtır. Vergi kurumları rakip siyasetçileri, iş adamlarını ve basın kanallarını hedef almak için kullanılabilir. Polis, hükümet yanlısı çetelerin şiddetine göz yumarken karşı tarafın protestolarını engelleyebilir. İstihbarat ajansları eleştirmenleri gözetlemekte ve şantaj yapmak için malzeme üretmekte kullanılabilir.”⁶

Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky

Anayasada düzenlenen görev süresi sınırından kaçınmak isteyen devlet başkanlarının bu tercihlerini *anayasal kuralı değiştirme, yeni bir anayasa hazırlama, yüksek yargı kararları ile dönem sınırını esnetme ya da kaldırma* gibi kurumsal yöntemlere başvurarak elde etmeye çalıştıkları görülmektedir.

A. Anayasal Kuralı Değiştirme

Anayasal görev süresi sınırı ile karşılaşan başkanların en sık başvurdukları manipülasyon yöntemi bir anayasa değişikliğinin gündeme getirilmesidir.

Devlet başkanlarının bu tercihlerini iki farklı şekilde incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki söz konusu girişimin parlamento eliyle mi yoksa referandum vasıtasıyla mı gerçekleştiğidir. Pek çok ülkede anayasal görev süresi sınırı referandum vasıtasıyla değiştirilmiştir. Referandum, şüphesiz vatandaşın güvenine sahip olduğunu düşünen devlet başkanlarının çekinmeden kullanabileceği bir araçtır. Bu yola başvurarak görev sınırından kurtulmaya çalışan başkanlara en meşhur örnek Venezuela devlet başkanı Chavez'dir. Chavez, 2007 yılında dönem sınırını kaldırmaya yönelik bir anayasa değişikliğini referandum ile kabul ettirmek istemişse de başarılı olamamış fakat aynı konu 2009'da tekrar referanduma sunulmuştur. İkinci referandumda ise bu anayasa değişikliği kabul edilerek dönem sınırı kaldırılmıştır. Benzer yönde Wiebush ve Murray'ın araştırması da Afrika kıtasında görev süresi sınırını değiştirmeye çalışan 47 devlet

⁶ Ziblatt & Levitsky, 2018:101.

başkanının 26'sının (%55) referandum yolunu tercih ettiğini bize göstermektedir. (Wiebush ve Murray, 2020: 143⁷)

Anayasa değişikliğinin parlamento eliyle gerçekleştirilmesi de diğer seçeneklerden biridir. Elbette bunun için başkanın parlamentoda anayasa değişikliği için gerekli olan çoğunluğu elde edebilecek siyasi bir desteğinin bulunması gerekmektedir. Buna karşın parlamentonun hâkimiyetini elinde bulunduran bir başkan için anayasa değişikliği konusunda öncelik parlamento olacaktır. Zira dönem sınırını tamamen ortadan kaldırmak gibi radikal bir karar konusunda halkı ikna etmektense kontrol edilebilir durumdaki parlamentoyu ikna etmek daha kolaydır. Parlamento vasıtasıyla görev süresi sınırından kurtulma girişimlerine en meşhur ve en yakın örnek ise şüphesiz 2018 yılında Çin Ulusal Halk Kongresi'nde Xi Jinping'in girişimleri ile anayasal görev süresi sınırlamasının kaldırılmasıdır. Çin'de Çin Komünist Partisi'nin domine ettiği Kongre, diğer değişiklikler ile birlikte devlet başkanının her bir dönemi beş yıllık görev süresine sahip olan fakat seçilebildiği sürece görevde kalmasını öngören bir anayasa değişikliğini de %99.8 oy oranıyla kabul etmiştir. Şüphesiz bu örnek istisna değildir. Kazakistan'da Nazarbayev, Azerbaycan'da Aliyev, Dominik Cumhuriyeti'nde Danilo Medina, Cezayir'de Bouteflika, Kolombiya'da Uribe, Belarus'ta Lukachenko parlamento vasıtasıyla dönem sınırını esneten veya kaldıran devlet başkanları arasında yer almaktadır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 199-200; Holley, 2007) Keza Wiebush ve Murray'ın araştırmasına göre Afrika'da da dönem sınırını parlamento vasıtasıyla esnetmeyi ya da ortadan kaldırmayı tercih eden başkanların oranı %31.9'dur. (⁸Wiebush ve Murray, 2020: 143⁹)

Önemle belirtmek gerekir ki bu girişimlerin bazılarında muhalefet ve sivil toplum önemli bir engelleyici rol üstlenmiştir. Örneğin 2006'da Nijerya'da başkan Olusegun Obasanjo'ya üçüncü bir dönem daha görev yapma imkânı veren bir anayasa değişikliği teklifi, Senato oyları ile reddedilmiştir. Burundi'de de başkan Nkurunziza, yüksek yargıya baskı yaparak görevde kalmaya devam etmesi öncesinde konuyu parlamentoya taşımış fakat teklifi reddedilmiştir. (Cheeseman,

⁷ Sahra Altı ülkeleri açısından 1990-2018 yılları arasında bu oran %24 olarak ölçülmüştür. 2006 yılında Chad'da, 2001 yılında Guinea'da ve 2009 yılında Nijer'de bu yönetime başvurulduğu ifade edilmektedir. Bkz. Cassani, 2021: 236.

⁸ Sahra Altı ülkeleri açısından 1990-2018 yılları arasında bu oran %62 olarak ölçülmüştür. Bkz. Bkz. Cassani, 2021: 236.

⁹ Cassani de Sahra Altı Afrika ülkeleri açısından Cassani, dönem sınırını tamamen ortadan kaldıran değişikliklerin önemli bir kısmının parlamento eliyle yapıldığını ortaya koymuştur. (Cassani, 2021: 236)

2016) Zambiya’da ise başkan Frederich Chiluba, parlamentonun %87’sini elinde tutmakta olan kendi partisi içerisinde dahi muhalefet görerek teklifini geri çekmek durumunda kalmış (Cheeseman, 2019: 15), Malavi’de başkan Muluzi’nin değişiklik teklifi ise parlamentoda yalnızca üç oy ile reddedilmiştir. (Posner ve Young, 2007: 126, 133) Diğer yandan parlamentodaki milletvekilleri üzerinde hâkimiyeti olan devlet başkanının bu güvenceyle anayasa değişikliğini kabul ettirmesi halk karşısında da aynı şekilde karşılık bulmayabilir. Örneğin Kamerun’da Paul Biya parlamentodaki çoğunluğuna güvenerek anayasal dönem sınırını kaldıran anayasa değişikliğini parlamentoya sunmuş ve kabul ettirmiştir. Buna karşın muhalefet partisi üyeleri bu girişime tepki göstermiş ve parlamentodaki oylamaları boykot etmiştir. Üstelik teklif aleyhine sokak gösterileri başlamış, bu gösterilerin şiddetle bastırılması sonucunda onlarca vatandaş hayatını kaybetmiştir. Paul Biya halen görevde olmasına karşın uzun süredir iktidarda olmasından kaynaklı iç huzursuzluklar halen devam etmektedir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 202)

Anayasa değişikliği yoluyla dönem sınırından kaçınma girişiminin ikinci veçhesi bu değişiklik vasıtasıyla dönem sınırının tamamen ortadan kaldırılıp kaldırılmadığıdır. Eğer an itibarıyla devlet başkanı siyasi açıdan güçlü ise yani hem parlamentoya ve diğer devlet kurumlarına hâkim hem de halk nezdinde popülaritesinin yüksek olduğuna inanıyor ise dönem sınırını tamamen kaldırmayı amaçlamaktadır. Zaten 40 girişimin 16’sı dönem sınırını tamamen kaldırmayı amaçlamış hepsi de başarılı olmuştur. Fakat siyasi konjonktür gereği anayasal dönem sınırının kaldırılmasının söz konusu olmadığı durumlarda devlet başkanlarının bu sınırı esnetmeye çalıştıkları görülmektedir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 202-203) Örneğin 1994’te Arjantin’de, 1998’de Brezilya’da ve 2006’da Kolombiya’da olduğu gibi anayasal dönem sınırının birden ikiye çıkartılması teklifleri, mevcut başkanın popülaritesi, politikasının halk nezdinde güvenle karşılık bulması ve uluslararası konjonktürde genel eğilimin “iki dönem” sınırı olması gibi hususların etkili olması ile kabul görmüştür. Diğer yandan Afrika’da Kongo Cumhuriyeti’nde Denis Sassou Nguesso gibi liderler dönem sınırının ikiden üçe çıkması yönünde anayasa değişikliği yapılmasını da sağlamışlardır. Ancak Versteeg ve diğerlerinin araştırmasına göre 2000 sonrasında, 15 başkanın 11’i bu yöndeki girişimlerinde başarılı olmuş fakat dördü başarılı olamamıştır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 203-204)

Versteeg ve diğerlerinin 2000 sonrası kapsayan araştırması, görev süresi sınırından kaçınmaya yönelik 60 girişimin 40’ının (%63) bu tercihe dayalı olduğunu göstermektedir. Bu başkanların ise 25’i (%60) çabalarında başarılı

olmuşlardır. Anayasa değişikliği yoluyla dönem sınırının esnetilmesi ya da kaldırılması yönteminin bu kadar sıklıkla tercih edilmesi, şüphesiz kuralın anayasal seviyede değiştirilmesi suretiyle mevcut iktidarın devamlılığına en azından normatif açıdan anayasal bir meşruiyet sağlamak amacını taşımaktadır. (Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1849)

Öte yandan Mckie'nin üçüncü dalga demokrasiler olarak kategorize edilen ülkelerin yoğunlukta olduğu bölgeler üzerinden yaptığı güncel araştırması 221 devlet başkanının dönem sınırına takıldıktan sonraki davranışlarını incelemiştir. Bu devlet başkanlarının 142'si (%64'ü) anayasal görev süresi sınırını değiştirmeye girişmeksizin görevlerini terk etmiştir. (Mckie, 2019: 1501 ve 1505¹⁰) Bu tablo ülkelerin önemli bir kısmının anayasal kurallara riayet etmek noktasında kuvvetli bir eğilimleri olduğunu göstermektedir. Ayrıca görülmektedir ki bu eğilim otoriter rejimlerin liderlerinin davranış biçimlerine de sirayet etmektedir. Zira günümüzün otoriter liderleri, devlet mekanizmasının gücünü konsolide etmeye meylettiklerinde bunu darbe gibi anayasal olmayan yöntemler vasıtasıyla değil anayasayı değiştirmek suretiyle, yani işi *kitabına uydurarak* yapmaya çalışmaktadır. Bunun bir sonucu olarak söz konusu ülkelerin devlet başkanları, anayasal görev süresi sınırı ile karşılaştıklarında bu sınırdan kaçınmak için yine resmi kanalları tercih etmektedirler. (Posner ve Young, 2007: 126; Posner ve Young, 2018: 260-262; Cheeseman, 2016). Örneğin Mckie'nin araştırması 221 başkanın neredeyse 69'unun (%31.2)¹¹ dönem sınırından bir şekilde kurtulmaya çalıştığını, bunların 23'ünün (%33) dönem sınırını tamamen kaldırmayı, 31'inin (%45) ise ilave bir dönem daha elde etmeyi başardıklarını bize göstermektedir Buna karşın 15 başkan (%22) bu girişimlerinde başarısız olmuştur. (Mckie, 2019: 1501 ve 1505).

B. Yeni Bir Anayasa Yürürlüğe Konulması

Bazı yazarlar tarafından "*saatin sıfırlanması*" (Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1848) bazı yazarlar tarafından ise "*taze başlangıç*" (blank slate)¹² (Versteeg ve

¹⁰ Benzer yönde Cheeseman, 2019: 4; Cheeseman, 2016; Cassani ise Afrika açısından görev süresi sınırına takılan devlet başkanlarının 2001-2010 yılları arasında daha fazla bu sınırı aşmaya çalıştıklarını ancak 2010'dan sonra bu çabalarında bir azalma olduğunu ifade etmektedir. Cassani, 2021: 234.

¹¹ Benzer yönde Bkz. Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1847.

¹² "*Blank slate*" kelime anlamı itibarıyla "boş sayfa" anlamına gelmektedir. Dönem sınırı ile ilgilenen yazarlar bu kavramı devlet başkanının döneminin yeniden başlaması yönünde kullanmaktadırlar. Bu nedenle "boş sayfa" yerine "taze başlangıç" tanımlaması daha uygun durmaktadır.

diğerleri, 2020: 199) olarak nitelenen bu yöntem, dönem sınırını öngören anayasa kuralının değiştirilmesini değil mevcut anayasanın tamamen mülga edilerek yerine yeni bir anayasanın hazırlanmasını nitelemektedir. Bu sayede devlet başkanı ve taraftarları, yeni anayasa yapılmadan önce doldurmuş olduğu ve henüz doldurmakta olduğu görev sürelerinin bir önceki anayasa döneminde kaldığını, yeni bir anayasa yapılması dolayısıyla yeni bir düzenin getirilmiş olduğunu, bu yeni düzende görev süresi de dâhil olmak üzere kuralların yeniden ele alındığını ileri sürer. Bu sayede devlet başkanı için görev süresi sıfırdan tekrar başlar. (Baturu, 2010: 645)

Versteg ve diğerleri, 2000 sonrasında yeni anayasa yapımı yoluyla saati sıfırlamaya yönelik 5 girişimin olduğunu, bunların da tamamının başarılı olduğunu ifade etmektedir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 199) Örneğin Sudan'da Omar al-Bashir 1989 yılında askeri bir darbe ile iktidara gelmiş, 1993'te, hükümeti dağıtarak kendisini başkan ilan etmiş, 1996 yılında muhalefetin olmadığı seçimler sonucunda seçimi kazanmıştır. 1998 yılında ise yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasa iki dönem kuralını öngörmektedir. Başkan 2000 yılında ise tekrar aday olarak seçilmiştir. Yani mevcut anayasaya göre yapılan seçimler, Bashir'in iktidarının 11. yılında gerçekleşmiştir. Buna karşın Sudan'da 2005 yılında yeni bir anayasa kabul edilmiş, bu anayasa çerçevesinde ise ilk seçimler 2010 yılında yapılmış, bu seçimleri de Bashir kazanmıştır. 2011 seçimlerinden Bashir ikinci kez seçim zaferi ile çıkmış olmasına karşın iktidar çevreleri, bu seçimlerin 2005 anayasası çerçevesindeki ilk seçimler olduğunu iddia ederek 2015 yılında Bashir'in tekrar aday olmasını ve üçüncü kez başkan seçilmesini sağlamışlardır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 221-223) Bu uygulama ise yalnızca Sudan'a özgü değildir. 1996 yılında Belarus'ta, 1996 Anayasası döneminde Ukrayna'da, 1999 yılında Peru'da, 2000 yılında Kırgızistan'da, 2000 yılında Venezuela'da, 2014 yılında Bolivya'da ve 2008'de Ekvador'da mevcut başkanlar yeni anayasanın kabul edilmesi ile eski anayasa dönemindeki görev sürelerinin sıfırlandığını iddia ederek saati sıfırlamayı başarmışlardır. (Baturu, 2010: 643-644; Landau, Roznai ve Dixon, 2019: 9; Versteeg ve diğerleri, 2020: 224)

Yeni anayasa yapmayı tercih etmenin altında elbette pek çok sebep yatabilir. Dönem sınırı ile ilgili olarak ise bazen anayasayı değiştirmektense yeni bir anayasa yapmanın daha kolay olduğu ifade edilmektedir. Zira anayasayı değiştirebilmenin ilk adımı her halükarda öncelikle parlamentodan bu değişikliği geçirmek olacaktır. Buna karşın mevcut başkanlar halk nezdinde popüler olsalar bile anayasa değişikliği sürecini parlamentoda kabul ettirecek kadar parlamento

desteğine sahip olmayabilir. Anayasaların çoğu ise kendilerinin nasıl yürürlükten kaldırılacağını düzenlememektedir. Yani yeni anayasa yapmak çoğu zaman bir kural boşluğuna sahip olmaktadır. Örneğin Ekvador'da Correa bu boşluktan yararlanan başkanlardan biridir. Correa, parlamento desteğinin yeterli olmaması karşısında kurucu bir meclisin kurulabilmesi için bir referandum tertiplemiş ve başarılı olmuştur. Bu sayede daha önceki görev süresinin sıfırlanmasını da sağlamıştır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 226) Benzer bir çaba daha öncesinde Venezuela'da 1999 yılında Chavez'in parlamento ile uzlaşamadıktan sonra kurucu meclis yoluyla yeni bir anayasa yaparak kendi görev süresi için saati sıfırlaması ile de karşımıza çıkmaktadır. (Penfold, Corrales ve Hernandez, 2014: 546-546)

Burada şunu ifade etmek gerekir ki yalnızca yeni bir anayasa yapılmış olmasının yeni ve eskisinden tamamen bağımsız bir düzen getireceği görüşü doktrinde tek ve hâkim görüş değildir. Esasen bu iddianın karşısında hukukun sürekli olduğu tezi bulunmaktadır. Buna göre yeni bir anayasa yapılırken dahi devlet yapısına hâkim olan anayasal düzenin temel prensipleri caridir. Yani yürürlüktedir. Bu bakımdan hukuk sekteye uğramamaktadır. (Anayurt, 2019: 142-146) Öyleyse anayasacılığın temelinde yatan sınırlı devlet, kurumsallaşma, anayasal demokrasinin ve temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi değerler de yeni anayasanın yapımına hâkim olmalıdır. Buna karşın yukarıda ele alınan örneklerin büyük bir bölümünde mevcut başkanlar eski anayasa döneminde ifa ettikleri görevleri bakımından, görev süresinin yeni anayasal sistemde görev süresi olarak sayılmaması görüşünü ülkelerinin yüksek yargı organları eliyle onaylatabilmişlerdir. Örneğin Bolivya'da 2013 yılında Bolivya Anayasa Mahkemesi, 2009 Anayasası öncesinde Evo Morales'in görevde olduğu sürenin yeni anayasa açısından dönemden sayılmaması gerektiğine hükmetmiş, bu sayede Morales 2014 yılında üçüncü kez başkan olarak seçilebilmiştir. Benzer bir uygulama Ukrayna'da başkan Kuchma lehine verilmiştir. Kuchma Ukrayna'da 1994 yılında başkan seçilmiş, akabinde 1996 yılında yeni anayasa kabul edilmiştir. 1999 yılında ise Kuchma'nın ikinci kez başkan olarak seçildiği görülmektedir. Ukrayna yargısı ise 1994 yılındaki seçimleri eski anayasa kapsamında kabul etmiş ve yeni anayasa bakımından dönemden saymamıştır. Buna karşın ülkede ortaya çıkan siyasal skandallar nedeniyle Kuchma 2004 seçimlerinde aday olmaktan vazgeçmiştir. (Batur, 2010: 643-644)

Mevcut başkan için saati sıfırlama taktiğinin ilginç bir görünümü de başkanın görev yapabileceği dönemler ile ilgili bir değişiklik yapmaksızın her bir dönemde yapabileceği görev süresini değiştirmektir. Örneğin Ruanda'da 2015 yılına kadar başkanlar yedi yıllık iki dönem için başkan seçilebilmekte iken 2015 değişiklikleri

ile her bir dönem için görev süresi 5 yıla düşürülmüş ve eski başkanların (pratikte yalnızca Paul Kagame) tekrar aday olabileceği kararlaştırılmıştır¹³. Özbekistan’da ise aksi yönde bir durum söz konusudur. Özbekistan’da İslam Karimov 1989 yılında Komünist Parti’nin Birinci Sekreteri olarak iktidara gelmiş ve Sovyetler dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan ülkede 1991 seçimlerinde ilk kez başkan olarak seçilmiştir. Bu bağlamda Karimov’un görev süresinin anayasal olarak 2000 yılında bitmesi gerekmektedir. Buna karşın 2002 yılındaki anayasal referandum ile başkanlık makamı için görev süresi beş yıllık iki dönemden yedi yıllık iki döneme genişletilmiştir. Böylece Karimov 2002’den sonra, 2007’de (üçüncü kez) ve 2015’te (dördüncü kez) tekrar seçilme imkânı elde etmiştir¹⁴. Benzer şekilde 2002 yılında Kongo’da gerçekleştirilen görev süresi değişiklikleri de bir önceki başkanların başkanlık makamında geçirmiş oldukları süreyi sıfırlayan anayasa değişiklikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Baturo, 2010: 645)

C. Sistemin Bekçilerini Sistemi Aşmak İçin Kullanmak: Yüksek Yargı Kararları

*“Hükümet kendi iradesini ve haklarını başka bir kuvvetin yaptırımına tabi kılma zorunluluğundan her gün biraz daha sıyrılıyor. Yargıçlardan tamamen de vazgeçemediği için en azından kendi yargıçlarını kendi seçmek ve daima elinin altında tutmak istiyor, yani kendisiyle özel kişilerin arasına adaletin kendisinden ziyade bir imgesini yerleştiriyor.”*¹⁵

Alexis de Tocqueville

Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky 2018 yılından yayınlanan *Demokrasiler Nasıl Ölüyor?* adını taşıyan kitaplarında Alexis de Tocqueville’in *Amerika’da Demokrasi* adını taşıyan şaheserindeki benzer tespitleri yapmakta ve şöyle yazmaktadırlar: *“Bağımsız yargıçları görevden alamayan hükümetler, mahkemeleri kendi*

¹³ Bu kapsamda Paul Kagame 2003 ve 2010 yıllarında iki kez başkan olarak seçilmiştir. Görev süresi ise 2017 yılında sona erecektir. 2015 yılında bir anayasa revizyonu gerçekleştirilmiş ve başkanlar için iki dönem sabit kalmak üzere her bir dönemde yapabileceği görev süresi yediden beşe düşürülmüştür. Ayrıca 2017-2024 yılları arası geçiş dönemi kabul edilerek bu dönemde ve 2024 sonrasında Kagame’nin tekrar aday olabileceği kabul edilmiştir. Bkz. Tull ve Simons, 2017: 92.

¹⁴ Bkz. Human Rights Watch, *Uzbekistan: President Rigs Extended Term of Office*, 2002, <https://www.hrw.org/news/2002/01/24/uzbekistan-president-rigs-extended-term-office>, Erişim tarihi 17.6.2021; RFERL, “Uzbekistan: Official Acquiescence In Karimov Presidential Bid Draws Fire”, 2007, <https://www.rferl.org/a/1079167.html>, Erişim tarihi 17.6.2021.

¹⁵ Tocqueville, 2020: 33.

adamları ile doldurabilir. Örneğin Anayasa mahkemesinin var olan üyelerine karışmak yerine üye sayısını kendi menfaatlerince arttırmak.” (Ziblatt & Levitsky, 2018:103). Gerçekten de dünya genelindeki uygulamalara baktığımızda görev süresini uzatmak isteyen siyasi liderlerin yüksek yargı organlarının üye kompozisyonunu kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde belirleme yoluna gittikleri görülmektedir.

Örneğin, Nikaragua’da 2009’a kadar devlet başkanı art arda yalnızca bir kez beş yıllık bir dönem için seçilmekteydi. Bu kural çerçevesinde 2007 yılında Ortega başkan olarak seçilmiştir. Ancak 2009 yılında Yüksek Mahkeme’ye Daniel Ortega’nın dönem sınırının kaldırılması için bir başvuru yapıldığı görülmektedir. Nikaragua Yüksek Mahkemesi, bu başvuruya ilişkin kararında öncelikle her anayasanın dayandığı bazı “değerler” olduğuna işaret etmektedir:

“Anayasa yalnızca normlardan müteşekkil resmi kurallar üzerine değil aynı zamanda onunla ifade edilen değerler düzeni (orden de valores) üzerinde yükselen temel bir düzen birliğini garanti eder. Bu düzen birliği her şeyden önce, genel hukuk ilkeleri ile ifadesini bulan maddi bir hissiyat birliğidir ki ya onu yorumlayan bunu araştırmalı ve keşfetmelidir ya da anayasa, kendisini yapan toplumun üstün kararı ile kendisinden önce ve tüm toplum yaşamının temeli olan ve anayasanın hazırlandığı o kuruluş anında ilan edilen belirli sosyal değerleri maddi bir formda (zaten) ilan etmiştir... bu değerler basit birer retorik değildir.(...) Bu kararların temel ve esas karakteri, “Anayasal olmayan Anayasal Normlar’dan bahsetmeye imkân tanımaktadır ki bu kavram Anayasa’nın geri kalanı üzerinde bu normların mutlak yorumlayıcılık önceliğine sahip olduğunu kasteder ve Anayasal reformun varsayılan sınırını oluşturur.”¹⁶”

Buradan hareketle Nikaragua Yüksek Mahkemesi, anayasanın yapımında ortaya konan değer ve prensiplerin anayasa kurallarının yorumlanmasında üstün bir konumda olduğuna dikkat çekmiştir. Başkanın dönem sınırı ile ilgili olarak da mahkeme, anayasa üstü değer olarak eşitlik prensibini tespit eder:

¹⁶ Nikaragua Mahkemesi, kendi anayasalarının sahip olduğu anayasal değerleri Anayasanın başlangıç kısmından ve 1. maddesinden çıkarmaktadır. Bu değerler şu şekilde tanımlanmaktadır: “özgürlük, adalet, eşitlik ve siyasi çoğulculuk kişinin onurunu, sahibi olduğu dokunulmaz hakları, kişiliğin serbestçe geliştirilmesi, hukuka ve diğerlerine saygı siyasi düzenin ve sosyal barışın temelidir.” Bkz. Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009, s. 18.

“Mevcut durum, Türev Kurucu İktidarın, Asli Kurucu İktidarı aşarak Kanun Önünde (en la ley) eşitliği, Organik Kısımda veya Dogmatik Kısımda “eşit durumda eşitsiz muamele ederek” ihlal edip etmediğini incelemeye karşılık gelmektedir. (...) Şu anda, doğrudan seçimler yoluyla göreve gelinen bu makamlar, EŞİT ŞARTLARDA EŞİTSİZLİĞİ temsil etmekte ise de yalnızca Cumhuriyetin başkanı, başkan yardımcısı, belediye başkanı ve yerel yönetim başkan yardımcıları için ifade edilen eşit şartlardaki bu eşitsizlik ‘ardıl seçimlerde art arda aynı kamu görevini tercih etme hakkı’ çerçevesinde oluşmaktadır. –Başkan ve başkan yardımcılığı makamı için İZİN VERİLMEMEKTE (Any. md. 147), belediye başkanı ve belediye başkan yardımcısı için İZİN VERİLMEMEKTE (Any. md. 178) Ulusal Meclis vekillerine; izin verilmekte; müzakere meclisleri vekillerine (diputados al Parlacen) izin verilmekte; ve Özerk Bölgesel Konsey vekillerine (RAAS ve RAAN) izin verilmektedir. Sonuç olarak, sadece başkan, başkan yardımcısı, belediye başkanı ve belediye başkan yardımcısı hakkındaki seçim yasaklarını (Interdicción Electoral) kapsayan bu Anayasal Hükümler, Eşitlik Prensibi ve Orantılılık Prensibine aykırılık teşkil ederek, ki bu ilkeler Kurucu Meclis tarafından Dogmatik Kısımda gösterilen tek sınır olarak yalnızca yaş şartı ve cezai hüküm giymiş veya medeni yasaklı olmak gibi gerekçeleri kabul etmektedir, eşit şartlar açıkça mevcut bulunduğu eşit olmayan muameleyi temsil etmektedir¹⁷.”

Yani Nikaragua Yüksek Mahkemesi, kurucu meclis tarafından seçilme hakkına getirilen sınırlamalar olarak yaş, hüküm giymiş olmak ve medeni haklarından yasaklı olmak istisnalarını kabul ederek bunlar dışındaki sınırlamaları eşitlik prensibine aykırı bulmuştur. İlaveten Nikaragua Yüksek Mahkemesi asli kurucu iktidarın 1987 yılında anayasayı hazırlarken dönem sınırı öngörmediğine de işaret ederek sonradan eklenen görev süresi sınırlamasının asli kurucu iktidarın öngörmediği bir sınırlama olduğuna işaret etmiş, sonradan getirilen bu sınırlamanın ise pratikte uygulanmamasını Yüksek Seçim Kurulu Hâkimleri’ne şu şekilde emretmiştir:

“Bizim durumumuzda, Yüksek Adalet Mahkemesi egemenin halkın iradesi olduğunu ve yalnızca Asli Kurucu İktidar tarafından kendisini sınırlandırdığını; Türev Kurucu İktidarın genel anlamda egemenin prensipleri karşısında ikincil konumda olduğunu, ona karşı gelemeyeceğini, zaten egemenin tek, vazgeçilmez, devredilemez, ertelenemez, bölünemez ve

¹⁷ Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009, s. 19-20.

bu yetkisini ulusun sosyal, siyasal ve ekonomik sisteminin inşası ve mükemmelleştirilmesi konusunda, demokratik araçlar vasıtasıyla özgürce katılarak ve bu konuları kararlaştırarak kullanan halka ait olduğunu kategorik olarak kabul eder. Siyasal Güç, evrensel, eşit, doğrudan ve gizli oy vasıtasıyla özgürce seçilen temsilciler tarafından idare edilir ve bu güç başka herhangi bir kişi veya kişi grubu tarafından kendisinin varsayılmaz. (...) Asli Kurucu Güç gibi Türev Kurucu Güç de Egemenin Üstünlüğü Prensibine saygı göstermek ve her şekilde genişletmek fakat hiçbir durumda sınırlandırmamak yükümlülüğüne ve ödevine sahiptir. Somut davada, (olay) Asli Kurucu İktidar'ın iradesini değiştirmek, Oy Hakkı: Seçmek ve Seçilmek gibi Temel Bir İlkeyi sınırlandırarak –genişletmeyerek- Nikaragua Ulusunun Halk Egemenliğine saldırmaktır ve Ulusun Yüksek Menfaatlerinin Ali Tutulması İlkesinin aleyhinedir. Bu bağlamda Yüksek Seçim Kurulu, başvurucu için Eşitlik İlkesi'nin uygulanmasını ve Seçim Yasalarının Uygulanmaması'nı reddettiğinde aynı zamanda kamusal yetkisini halkın menfaatleri lehine kullanmak yükümlülüğü ile de çatışmıştır. (...) Buradan hareketle, uygun olduğuna inandıkları vatandaşları temsilci olarak seçmek ve bu bağlamda seçilmek bakımından Egemen Halkın iradesini yerine getirmeyi reddedemeyecek olan Saygıdeğer Yüksek Seçim Kurulu Hâkimlerinin Eşitlik, Özgürlük ve Egemenlik Temel İlkelerini belirsiz bir şekilde uygulaması yalnızca başvurucular için siyasal bir ölümün meydana gelmesi olmayacaktır aynı zamanda yargısal yetkinin ve kişiliğin geliştirilmesi hakkının da ihlali olacaktır.¹⁸”

Detaylı bir şekilde verilen bu mahkeme kararı bir şablonu ifade etmektedir. Zira 2000 sonrasında 6 ülkede devlet başkanları yüksek mahkemeler vasıtasıyla görev süresi sınırını kaldırmayı/esnetmeyi amaç edinmiş bunlardan 5'i başarılı olmuştur. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 1999) Örneğin Honduras'ta 2015 yılında (Landau, Roznie ve Dixon 2019: 12) ve Boliviya'da 2017 yılında¹⁹ benzer argümanlar kullanılarak anayasal dönem sınırlarının anayasada açıkça yazılı olmasa bile kurucu iktidar faaliyetinin manevi ikliminde mevcut bulunan “anayasal değerlere” aykırı bulunduğu ve yürürlükten kaldırıldığı görülmektedir. İlginçtir ki bu örneklerin tamamında söz konusu anayasaya aykırılıktan yalnızca mevcut

¹⁸ Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009, s. 22-23.

¹⁹ Boliviya Çokuluslu Anayasa Mahkemesi (Tribunal Constitucional Plurinacional) Kararı, Sentencia 0084/2017, 28 de Noviembre 2017, Başlık “III.4. De las Eventuales ‘antinomias’ o ‘contradicciones’ entrenormas del Texto Constitucional y el organo legitimado para realizar su control”.

başkanların hakkı “ihlal edilmiş” ve onların tekrar seçilebilmelerinin önü açılmıştır. Bunun tek istisnası ise 2003 yılında Kosta Rika’dadır. Bu ülkede de yüksek yargı organı benzer bir karara imza atmış ise de bu mahkemenin içtihadını anlamlı kılan husus görevdeki başkanın lehine olmayan bir içtihat oluşu ve dönem sınırını tamamen kaldırmaksızın yalnızca “aralıklı tekrar seçilmeye” imkân tanınmasıdır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 230 vd)

Burada Nikaragua Yüksek Mahkemesi’nin ve diğer ülkelerin mahkemelerinin argümanlarını detaylı bir şekilde tartışmamız mümkün değildir. Ancak belirtilmelidir ki seçimlerde yarışan adayların iktidar olabilmeye imkânına sahip olabilmelerini, yani *fırsat eşitliğine* sahip olabilmelerini sağlayabilmek için mevcut görevlinin istediği kadar seçilebilmesini engellemek gerektiği yaygın bir şekilde kabul edilen bir olgudur. Kural herkes için geçerli olduğu ve ölçüsüz olmadığı sürece, başkanlık görevini ifa etmiş bir kimsenin tekrar seçilmesine sınırlama getirilmesi, demokrasi düşüncesi ve seçme ve seçilme hakkı ile de uyumludur. Kaldı ki aksi durumda pratik bize yalnızca bir kişinin seçme ve seçilme hakkı korunurken diğer adayların bu haklarının ölçüsüz bir şekilde sınırlandırıldığını göstermektedir. Zaten süreç, bağımsız kuruluşlarca hazırlanan özgürlük verileri ile de uyumlu bir şekilde, bu ülkeler arasından yalnızca Kosta Rika’da demokratik değerlerin ve anayasal hakların sağlam bir şekilde korunmaya devam ettiğini, diğer ülkelerin ise giderek otoriterleştiğini bize göstermiştir (Ekinci ve Kaplan Arık, 2020: 114 vd) Yani burada her ne kadar hukuki argümanlar kullanılmakta ise de burada amaç anayasayı korumak değil anayasayı kalkan yaparak “mevcut iktidarı” korumaktır.

Yargı organı kararı ile görev süresinin uzatıldığı bir diğer ülke olan Burundi’de ise yukarıdaki örneklerden farklı bir durum söz konusudur. 2005 Burundi Anayasası’na göre başkan yalnızca iki dönem için ve halk tarafından (Any. md. 96) seçilebilir. Buna karşın aynı anayasanın 302. maddesi bir geçiş dönemi başkanı öngörmektedir ve bu başkan doğrudan halk tarafından değil parlamento tarafından 2/3 oy ile seçilmektedir. Bu iki hüküm, 2005-2010 yılları için bir geçiş dönemi başkanı öngörüyor gibidir. Buna karşı bir argüman ise anayasa koyucuların 28 Ağustos 2000 tarihinde kabul edilen Arusha Barış ve Uzlaşma Antlaşması’na (*APRA-Arusha Peace and Reconciliation Agreement*) atıf yapmalarıdır²⁰. Bu anlaşma imzacı ülkelerde devlet başkanının beş yıllık iki dönem için halk tarafından seçilmesini ve *bir kimsenin en fazla iki dönem*

²⁰ Bu anlaşma Burundi’deki iç savaş sonrasında Tanzanya devlet başkanı Nyerere ve Güney Afrika başkanı Mandela arabuluculuğunda hazırlanan barış anlaşmasıdır.

başkanlık yapmasını hükme bağlamaktadır. Bu nedenle 2015 yılında başkan Nkurunziza'nın 2005 ve 2010 seçimleri sonrasında tekrar başkanlık seçimlerinde aday olmak istemesi karşısında uluslararası toplum, muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşları, APRA'ya riayet edilmesi çağrısında bulunmuştur. İktidar ise APRA'nın yalnızca bir anlaşma olduğunu ve anayasadan daha üstün olmadığını savunmuştur. Bunun üzerine ise konu Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Yüksek Mahkeme ise iktidarın argümanlarını destekleyerek Anayasa'nın 302. maddesinin 2000-2005 yılları için bir geçiş dönemi öngördüğünü ifade etmiş ve 2005 Anayasası bakımından bu sürenin dönemden sayılamayacağına hükmetmiştir. (Vandeginste, 2016: 39-53)

Diğer yandan yargı bağımsızlığının olmadığı sistemlerde yargıçların, iktidarını devam ettirmeye hevesli başkanlar karşısında ne anayasayı ya da anayasal değerleri ne de bağımsızlıklarını muhafaza etmeleri hem güç hem de tehlikelidir. Örneğin Nijer'de başkan Mamadou Tandja'nın²¹ anayasal dönem sınırını tamamen kaldırmayı hedefleyen ve anayasa hazırlıkları süresince Tandja için anayasa görüşmeleri boyunca üç yıl iktidarda kalma imkânı tanıyan anayasa teklifi, 2009 Mayıs'ında Nijer Anayasa Mahkemesi'nin tavsiye kararı ile anayasaya aykırı ilan edilmiştir. Çünkü Anayasa Mahkemesi, 1999 Anayasası'nın anayasal görev süresinin değiştirilemez madde olarak düzenlediğini karara bağlamıştır. Bu kararla birlikte anayasa taslağına ilişkin muhalefetin yükselmesi üzerine başkan önce parlamentoyu feshetmiş, akabinde ise Temmuz 2009'da resmi olarak referandumun anayasaya aykırı olduğunu ilan etmesi üzerine de Anayasa Mahkemesi'ni dağıtarak yeni hâkimler atamış, yeni anayasa hazırlanana kadar ülkeyi olağanüstü hal şartları (Nijer Any. md. 53) altında kararnameler vasıtasıyla yönetmiştir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 219-220)

IV. LATİN AMERİKA'DA “CONTİNUIŞMO” ve AFRİKA ÜLKELERİ ÖZELİNDE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Kıtasal olarak bakıldığında devlet başkanlığının süresini ve dönemsel sınırlamayı esnetmek ve/veya değiştirmek yoluyla uzatma girişimlerinin Latin Amerika ve Afrika'da toplandığı tespitini yapabiliriz. Mckie'nin araştırmasına göre (2019) üçüncü demokratikleşme dalgası sırasında birçok devlet tarafından başkanlık dönemi sınırları yeniden kabul edildiğinde ve 221 devlet başkanının görev

²¹ Tandja 1999'da ilk kez başkan seçilmiş ve aynı yıl yeni bir anayasa yapılmıştır. Anayasaya göre bir devlet başkanı en fazla iki kez seçilebilirdi. Yani Tandj'nin görev süresi 2009 yılında sona erecektir. İlaveten anayasal görev sınırı ile ilgili hükümler “değiştirilemez madde” niteliğindedir. Tandja 2004 yılında da seçimleri kazanmıştır.

sürelerinin sonuna gelindiğinde bunların %30'u süre sınırlarını ihlal etmeye kalkışmışlardır. Bu girişimlerin ekseriyeti Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde vuku bulmuştur.

Latin Amerika'da devlet başkanlarının daha uzun süre koltukta kalma ihtirasları biraz pejoratif bir anlam taşıyan "*Continuismo*" kavramı ile açıklanmaktadır. Continuismo devlet başkanlarının anayasada belirlenen sürenin ötesinde daha uzun süre görevde kalma girişimine verilen isimdir. Arjantin'de Juan Perón; Paraguay'da Alfredo Stroessner ve Boliviya'da Evo Morales en başta akla gelen isimlerdir. Bunlar anayasada değişiklik yaparak daha fazla görevde kalmayı başarmışlardır. Guatemala'da Jorge Ubico yasama yolunu kullanarak; yine Guatemala'da Carlos Castillo, Venezuela'da ise Marcos Pérez Jiménez plebisit uygulaması ile iktidarlarında süreklilik (continuismo) sağlamayı realize etmişlerdir. Brezilya'da darbe girişimi ile görevde kalmayı başaran siyasi lider Getúlio Vargas da listeye dâhil edilmelidir. Nikaragua'da Somoza ailesinin iktidarının süreklilik kazanması bu konuda başka bir örnek teşkil etmektedir. Peru'da anayasada tek dönem sınırı yer almasına karşın Alberto Fujimori iktidarını hukuk-dışı yol ve yöntemlerle 10 yıla kadar uzatmayı başarmıştır (Fitzgibbon, 1992; Baturu, 2019).

Dönem sınırından kaçma eğilimlerinin dünya genelinde en yaygın olduğu kıta hiç şüphesiz Afrika'dır.²² Afrika'da 2000'li yıllarda görev süresi sona erdiğinde kendiliğinden görevinden ayrılan birçok devlet başkanı olduğu gibi daha uzun süre görevde kalmak isteyen ve bunda başarılı olan çok sayıda devlet başkanı da bulunmaktadır. Burundi, Nijer, Senegal, Burkina Faso, Çad, Gabon, Gine, Kamerun, Kongo, Sudan Togo, Uganda Cibuti, Ruanda gibi ülkelerde devlet başkanları anayasayı değiştirmek suretiyle görev sürelerini uzatmışlardır. Bu ülkelerde bazı devlet başkanlarının 30 ila 50 yıl arasında değişen sürelerde iktidarda oldukları gerçeğini asla göz ardı etmemek lazımdır. Kamerun devlet başkanı Paul Biya 48 yıl; Gabon devlet başkanı Omer Bongo 43 yıl; Kongo Cumhuriyeti devlet başkanı Dennis Sassou Nguesso 42 yıl; Togo devlet başkanı Gnassingbé Eyadéma 37 yıl; Uganda devlet başkanı Yoweri Kaguta Musaveni 35 yıl; Çad devlet başkanı Idriss Déby Itno 31 yıl görev yapmış siyasi liderlere örnek

²² Afrika ülkelerinde daha uzun süre iktidarda kalmaya yönelik siyasi manipülasyon girişimleri konusunda bkz. Posner & Yound, 2007; Tull & Simons, 2017; Wiebusch & Murray 2019; Versteeg ve diğerleri, 2020; Osei ve diğerleri, 2021.

verilebilir.²³ Malavi, Nijerya ve Burkina Faso gibi ülkelerde ise devlet başkanlarının dönemsel sınırı uzatma çabaları sonuç vermemiştir. (Tablo-1)

Wiebush ve Christina tarafından 2019 yılında yapılan bir çalışmada Afrika ülkelerinde dönem sınırını uzatmaya yönelik girişimlerde kullanılan yol ve yöntemler üç kategoriye ayrılmıştır: (1)Parlamento (2) Halkoylaması (3)Yüksek yargı organları. Üç yöntem içerisinde en az tercih edilen yöntem yüksek yargı organları girişimi olmuştur. Benin (2011), Burkina Faso (2005), Burundi (2015), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2016), Malavi (2009) ve Senegal (2012) yüksek yargı organlarını devreye koyarak dönemsel sınırı uzatan ülkelerdir. En yaygın olarak başvurulan yöntem halkoylamasıdır. Bunun nedeni devlet başkanlarının dönemsel sınırı uzatma konusundaki hukuki adımı (anayasa değişikliği) halkoyuna sunmak suretiyle meşruiyet kılıfı ile desteklemeye çalışmak istemeleridir. (Tablo-3)

²³ Bu konuda detaylı analizler için bkz. Aktan, 2021.

Tablo 2: Afrika Kıtasında Devlet Başkanlarının Görev Süresini Üçüncü Döneme Uzatma Girişimleri (2000-2020)

Ülke	1. Grup Ülkeler	2. Grup Ülkeler	3. Grup Ülkeler
Rejim Türü	Liderlerinin Gönüllü Olarak Görevden Ayrıldığı Ülkeler	Liderlerinin Anayasayı Değiştirme Konusunda Başarısız Olduğu Ülkeler	Liderlerinin Anayasayı Değiştirme Konusunda Başarılı Olduğu Ülkeler
Demokrasi	Benin (2006) Capo Verde (2001, 2011) Gana (2001, 2009) Kenya (2002, 2013) Mali (2002) Sierra Leone (2007)	Malavi (2002) Nijerya (2006)	Burundi (2015) Nijer (2009) Senegal (2005)
Parti Temelli Rejim	Botsvana (2008) Mozambik (2004, 2014) Namibya (2004, 2014) Tanzanya (1995, 2005, 2015)		Namibya (1999)
Kişi Temelli Rejim		Burkina Faso (2014)	Burkina Faso (1997) Çad (2005) Gabon (2003, 2018) Gine (2001) Kamerun (2008) Kongo (2015) Sudan (2005) Togo (2002) Uganda (2005)
Diğer	São Tomé ve Príncipe (2011)		Cibuti (2010) Ruanda (2015)

Kaynak: Osei A, Akinocho H. & Mwombela, S. 2021. Presidential Term Limits and Regime Types: When do Leaders Respect Constitutional Norms?. Africa Spectrum. 55 (3): 251–271. s. 257.

Tablo-4’de ise Afrika ülkelerinde devlet başkanlarının görev süresi sınırlarından kaçınmada izledikleri stratejiler ve başarı yüzdeleri gösterilmiştir. Versteeg ve arkadaşlarının 2020 yılında yaptıkları araştırmaya göre en çok tercih edilen yöntem anayasa değişikliği olmuştur. Görev süresi sınırlarını sıfırlayan tamamen yeni bir anayasa yapılması girişimlerinin tamamında (yüzde yüz başarı) olumlu netice alınmıştır. Devlet başkanlarının bir kısmı ise görev süreleri sona erdiğinde emanetçi bir başkanla perde arkasında oyunlarını ya da yönetimlerini sürdürme konusunda başarılı olmuşlardır.

Tablo-3: Afrika Kıtasında Devlet Başkanlarının Görev Süresi Sınırlamasına Yönelik Temel Karar Alıcı Organlar ve Kurumlar (2000-2018)

Dönem Sınırnı Uzatmaya Yönelik Karar Alıcı Organlar	Ülkeler
Parlamentodan Onaylanan Kanun	Burkina Faso (2000, 2015), Cezayir (2008, 2016), Cibuti (2010), Çad (2018), Gabon (2003), Güney Sudan (2015, 2018), Kamerun (2008), Senegal (2008), Seyşeller (2016), Togo (2002), Tunus (2014), Uganda (2017)
Halk Oylaması (Referandum)	Burundi (2018), Çad (2005), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2006), Ekvator Ginesi (2011), Fildişi Sahili (2000), Gine (2001, 2010), Komorlar (2001, 2009, 2018), Kongo (2002, 2015), Madagaskar (2010), Mısır (2012), Moritanya (2006), Nijer (2009, 2010), Orta Afrika Cumhuriyeti (2004, 2016), Senegal (2001, 2016), Ruanda (2003, 2015), Tunus (2002), Uganda (2005), Zimbabve (2013)
Yüksek Yargı Organları Kararı (Anayasa Mahkemesi)	Benin (2011), Burkina Faso (2005), Burundi (2015), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2016), Malavi (2009), Senegal (2012)
Toplam	Toplam 47 ülke (15 Parlamentodan Çıkarılan Yasa; 26 Referandum ve 6 Yargı Kararı)

Kaynak: Wiebusch, M. & Murray, C. 2019. Presidential Term Limits and the African Union. *Journal of African Law*. 63 (1): 131-160. s. 143.

Tablo-4: Devlet Başkanlarının Görev Süresi Sınırlarından Kaçınmada İzledikleri Stratejiler

Strateji / Tanım	Tercih Sıklığı	Yüzde	Başarı Yüzdesi
Anayasa Değişikliği (Görev süresi sınırlarını ortadan kaldırmak veya görev süresini uzatmak için anayasada değişiklik yapılması)	40	%63	%60
Yeni Anayasa (Görev süresi sınırlarını sıfırlayan tamamen yeni bir anayasa yapılması)	5	%8	%100
Hukuk / Mahkemeler (Görev süresi sınırlarını yeniden yorumlamak için yüksek yargı organlarının desteğini alma)	6	%15	%83
Emanetçi Başkanlık (Görev süresi dolduğunda başka birinin görevde olmasına izin verme, ancak tüm kontrolü yine de sürdürme)	6	%15	%33
Seçimleri Erteleme (Görev süresi dolduğunda yeni seçimlerin yapılmasını geciktirme)	3	%5	%100
TOPLAM	60	%100	%67
Çoklu Stratejiler Yukarıda listelenen stratejilerin herhangi bir kombinasyonu	9	%14	%100

Kaynak: Versteeg, M., Horley, T., Meng, A., Guim, M., & Guirguis, M. 2020. The Law and Politics of Presidential Term Limit Evasion. Columbia Law Review. 120 (1): 173-248. s. 199.

V. BAŞKANLARIN DÖNEM SINIRINDAN KAÇINMASINA ETKİ EDEN BAZI UNSURLAR

Giriş bölümünde ifade ettiğimiz üzere her devlet başkanı daha uzun bir süre iktidarda kalmak ister. İlave olarak eğer devlet başkanı hayat görüşü itibarıyla demokrasi kültürünü özümsememiş ise iktidarın maddi ve/veya manevi hazzından olabildiğince yararlanmak ister. (Ekinci ve Kaplan Arık, 2020: 87-91) Buna karşın görevde anayasanın öngördüğünden daha uzun süre kalmak isteyen başkanların başarısına etki eden unsurlara değinmek önemlidir. Bu başlık altında başkanın dönem sınırından kaçınma girişimlerinin başarısına etki eden unsurlara değinilecektir.

A. Ülkenin Demokrasi Karşısındaki Konumu

Bir devlet başkanın dönem sınırına saygı duymasına etki eden en temel unsur şüphesiz bu ülkede yöneticilerin ve sivil toplumun demokratik değerlere ne ölçüde saygı duyduğudur. Bu bağlamda, uzunca bir süre otoriter/totaliter bir yönetim modeli ile yönetilmiş ülkelerde halkın ülkenin idaresine ilişkin olarak bilinçli bir davranış geliştirmesi güç olduğu gibi yöneticiler de uzun süreli iktidarda kalmaya alışmıştır²⁴. Bu alışkanlık ise maalesef yalnızca “*bir kâğıt parçasına*” yazıldı diye iktidar sahiplerinin kendilerini uymak zorunda hissedeceği bir norma dönüşmemektedir. Bu bağlılık hissiyatı, oydaşma (konsensüs) sonucunda oluşturulan kurallara bağlı kalma iradesini gösterebilen kamu görevlilerinin olduğu, bu iradeye sahip değilse kurumsal ve kurumsal olmayan aygıtlar ile bu riayetin sağlanabileceği sistemler, yani ancak anayasal demokrasiler vasıtasıyla sağlanabilir. (Tull ve Simons, 2017: 93-94) Maltz’ın araştırması da bunu doğrular niteliktedir. Maltz demokratik sistemlerde devlet başkanlarının anayasal dönem sınırına riayetinin oldukça yüksek olduğunu buna karşın yalnızca birkaç ülkede – *ki bu ülkeler arasında Brezilya ve Arjantin gibi devlet başkanının art arda yalnızca bir kez seçilebileceğini öngören kuralı art arda en fazla iki dönem şeklinde demokratik ülkeler de dâhildir-* bu sınırın esnetildiğini fakat hiçbir demokratik ülkenin bu sınırı tamamen kaldırmadığını, buna mukabil seçime dayalı otoriter rejimler olarak nitelendirilen ülkelerin büyük bir kısmında devlet başkanlarının çoğunlukla dönem sınırını kaldırmayı ya da en azından esnetmeyi başardıklarını ortaya koymuştur. (Maltz, 2007: 129-130)

Buradan hareket eden Mckie, seçime dayalı otoriter sistemlerdeki başkanların seçim rekabetine odaklanarak ülkedeki seçim rekabetinin derecesine göre devlet başkanının görev süresi sınırını esnetmeyi ya da kaldırmayı planlayacağına işaret etmektedir. Şöyle ki eğer bir ülkede seçim rekabeti yok ya da oldukça düşükse bu

²⁴ Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı bu tür bir problem ile karşı karşıyadır. Sahra altı ülkelerin, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin bağımsızlık sonrası (1920-1960 arası) anayasalarının önceki kolonyal güçler olan İngiliz ve Fransız anayasal geleneklerinden etkilenmesi sonucunda resmi olarak anayasal bir dönem sınırı öngörmemişlerdir. Bu ise ömür boyu iktidarda kalan liderleri netice vermiştir. Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya’da ise bağımsızlık sonrası (1930-1970 arası) anayasalarda dönem sınırı yalnızca Filipinler Tayvan ve Güney Kore’de mevcut ise de kısa sürede bu kuralların güçlü iktidar sahipleri tarafından bertaraf edildiği görülmektedir. Doğu Avrupa ve merkez Asya’da ise Sovyet hâkimiyeti neticesinde pek çok ilk sekreter, ölene kadar görev yapmıştır. Bu anlamda Latin Amerika kıtası bir istisnadır zira bu kıtada 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren anayasalarda dönem sınırına ilişkin hükümler bulunmakta ise de diktatörlükler neticesinde bu kıtada da dönem sınırına riayetin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bkz. Mckie, 2019: 1504; Dulani, 2011b: 117-122)

durumda mevcut iktidar, muhalefetin ya da sivil toplumun tepkilerinden çekinmeyecektir. Çünkü bir seçim rekabetinin bulunması ya da iktidar karşısında giderek güç kazanan bir muhalefet partisinin/koalisyonunun bulunması karşısında eğer dönem sınırı tamamen kaldırılırsa ve iktidar partisi/koalisyonu bu güçlenen muhalefete seçimleri kaybederse sınırsız tekrar seçilmenin avantajlarını onlara kaptıracağı korkusuyla bu girişimde bulunamaz. Yani anlaşılmaktadır ki seçim rekabetinin olduğu – *ve bu nedenle iktidara hangi parti/koalisyon tarafından sahip olunacağı belirsiz olduğu*- rejimlerde görev süresi sınırı hem mevcut iktidar hem de mevcut muhalefet açısından bir sigortadır. Bu tür siyasal ortamlarda iktidarın tercihi, sınırı tamamen kaldırmak değil olsa olsa esnetmek olacaktır. Yazarın ampirik araştırması da seçim rekabeti azaldıkça anayasal görev süresi sınırını değiştirmeye/kaldırmaya yönelik girişimlerin arttığını ortaya koymuştur. (Mckie, 2019: 1509-1511, 1517, 1519) Örneğin yazar, rekabetçi olmayan rejimlerden rekabetçi rejimlere doğru ilerledikçe dönem sınırını kaldırma ihtimalinin %40 azaldığına dikkat çekmektedir. Dönem sınırını tamamen kaldıran ülkelerin yalnızca %17'si az da olsa rekabetçi bir seçimsel yapıya sahip olan ülkeler iken bu ülkelerin %70'inin rekabetçi olmayan ülkeler olması durumu izah eder niteliktedir. Buna karşın dönem sınırını bir dönem için genişleten rejimler açısından tablo değişmektedir. Şöyle ki bu ülkelerin %50'si az da olsa seçim rekabeti olan ülkeler olmasına karşın bu ülkelerin %25'inin rekabetçi olmayan rejimler olarak dikkat çekmektedir. (Mckie, 2019: 1521)

Sistemin demokratikliğine ilişkin ölçütler arasında vatandaşların ülkenin idaresine ilişkin görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri ve sürece etkin bir şekilde katılabilmeleri önemli bir yer tutar. Bunun en açık göstergesi ise anayasalarda ifade özgürlüğünün ya da örgütlenme özgürlüğünün yer alması değildir. Bu şart bir gereklilik şartıdır fakat yeterlilik şartı değildir. Bir ülkeyi demokratikleşme yolunda ilerleten olgu bu hakların vatandaşlar tarafından etkin bir şekilde kullanılabilmesine imkân tanıyan sivil toplum örgütlerinin ya da siyasi partilerin mevcudiyetidir. Bu ise “muhalefet hakkı” ile doğrudan ilgilidir. Dulani de çalışmasında sivil toplum-iktidar ilişkilerine yoğunlaşarak bu olguyu açıklamaya çalışmaktadır. Yazara göre eğer bir ülkede sivil toplum kuruluşları etkinse, bu kuruluşlar iktidar ile aralarına siyasi anlamda bir mesafe koyabilmişler ve kendi aralarında birlikte çalışmaya uyumlular ise bu durumda halkı harekete geçirme kabiliyetine sahiptirler. (Dulani, 2011b: 124-129) Bu ülkelerde sivil toplum örgütlerinin görev süresi sınırının kaldırılması ya da esnetilmesinin sistemi daha fazla otoriterleştireceği konusunda halkı ikna etme kabiliyetleri de yüksektir. Yazar bu iddiasını Zambiya ve Malavi’de Chiluba ve Muluzi’nin dönem sınırını esnetmek konusundaki girişimlerinde hem muhalefetten hem de kendi

partilerinden muhalefet görerek başarısız olmalarında sivil toplum örgütlerinin de payı olduğuna dikkat çekerek desteklemektedir. Buna karşın Uganda'da ya da Namibya'da olduğu üzere iktidarın sivil toplum örgütlerinin birlikte hareket etmelerini ve faaliyette bulunmalarını şiddet yoluyla ya da tutuklama gibi adli araçlar vasıtasıyla bastırması mümkündür. Böylece sivil toplum örgütlerinin izole olması ve halka ulaşması engellenebilmektedir. (Dulani, 2011b: 130). Diğer yandan sivil toplum kuruluşlarının kendilerini iktidardan bağımsız bir hale getirememesi de etkin bir şekilde faaliyet göstermelerini engelleyebilmektedir. Örneğin Namibya'da sivil toplum örgütleri ülkenin kurucu babası olarak kabul edilen başkan Nujoma'ya muhalefet ediyor gibi görünmek istemediklerinden görev süresi sınırını korumak noktasındaki çabalarını oldukça sınırlı bir alana konumlandırmışlardır. (Dulani, 2011b: 131) Kaldı ki Namibya ve Uganda'da demokrasi yanlısı sivil toplum örgütlerinin önemli bir kısmı demokrasiye geçiş sürecinde mevcut iktidarlar tarafından desteklenerek güçlendirilmiştir. Yani varlıklarını bizzat mevcut iktidarlara borçludurlar. (Dulani, 2011b: 134)

Seçim rekabeti ve genel olarak bir ülkenin demokratikliği görev süresine saygı bakımından bir gösterge ise de bize tüm tabloyu vermemektedir. Zira Mckie'nin gösterdiği üzere otoriter sistemlerde de dönem sınırının tamamen kaldırılması ve esnetilmesi arasında tercih farklılıkları ve bu girişimlerin başarı ihtimallerinde değişiklik karşımıza çıkmaktadır. Demek ki bu girişimlere etki eden başka unsurlar daha bulunmaktadır. Bu unsurlar arasında ise başkanın partisi ile arasındaki ilişki yer almaktadır.

B. Başkan ve Partisi Arasındaki İlişkinin Niteliği

Geddens 1999 yılında tüm otokratik rejimlerin birbirine benzemediğini, bu rejimlerin parti temelli (*party-based*), kişisel iktidara dayalı (*personalist regime*) ya da askeri temelli otokrasiler olduğunu ifade etmiştir. (Geddens, 1999) Osei, Akinochi ve Mwombela da söz konusu ayırmadan hareketle rejimin otoriter niteliğindeki değişikliklerin dahi devlet başkanının dönem sınırına saygısı üzerinde etkili olduğunu iddia etmektedir. Yazarlar bu iddialarını devlet başkanının sistem içerisindeki ağırlığı ve başkan ile partisi arasındaki ilişkisi üzerinden ortaya koymaktadır. Genel anlamda eğer rejim içerisinde esas güç başkanın tekelinde ise ve başkanın siyasi partisi başkanın yalnızca taşıyıcısı ve başkanın gücünü kullanması bakımından bir organizatörü ise bu durumda siyasi partinin devlet başkanı karşısında sınırlayıcı bir güç olarak ortaya çıkması güçtür. Bu ise ancak siyasi partinin kurumsallaşma derecesi ile ölçülebilir. Yani parti içerisinde adaylık, yükselme gibi ödüllendirmeler bizatihi parti liderine/başkana bağlı ise bu partinin kurumsallaşması zayıftır. Dolayısıyla da partinin geleceği ile

liderin geleceği birleşir. Hal böyle olunca bu tür partilerin ideolojileri ya yoktur ya da yüzeyseldir. Hedefleri kısa solukludur ve alternatif üretmezler. (Kouba, 2016: 437) Ayrıca bu sistemlerde devlet başkanlığı makamındaki kişinin bu görevinden ayrılması aynı zamanda rejim krizini de beraberinde getirebilecektir. Elbette ne başkan ne de başkana yakın olmaları sayesinde devletin imkânlarından yararlanan kişi grupları bu menfaatlerini kaybetmemek adına başkanın olabildiğince uzun süre iktidarda kalmasını isteyeceklerdir. (Kouba, 2016: 437-439, Osei, Akinochi ve Mwombela, 2020: 252, 258) Hele ki ekonomik çarkların tekelinin kamuda olduğu, kamunun ülke ekonomisinde büyük pay sahibi olduğu rantiyeye devletlerinde devlet başkanı ekonomik kaynakların dağıtılmasında en önemli siyasi aktör olduğundan, bu makamdaki değişiklik başkana yakın elit zümrelerin ekonomik olarak zarar etmeleri anlamına gelecektir. (Kouba, 2016: 440) Bu açıdan yazarlar Afrika kıtasında kişisel iktidara dayalı rejimler olarak tanımladıkları 10 ülkenin (*Burkina Faso (1997), Kamerun (2008), Çad (2005), Kongo-Brazzaville (2015), Gabon (2003 ve 2018), Gine (2001), Sudan (2005), Togo (2002), Uganda (2005)*) tamamında da başkanların görevde kalmak için girişimlerde bulduklarını ve bir örnek (*Burkina Faso, 2014*) dışında tamamının başarılı olduğunu ortaya koymuşlardır. (Osei, Akinochi ve Mwombela, 2020: 257) Buna karşın yazarların “kişisel iktidara dayalı” şeklinde sınıflandırdıkları ülkeler arasında kendi iradesiyle dönem sınırına riayet ederek makamını terk eden bir lider bulunmamaktadır. Benzer şekilde Latin Amerika’da da, Peru’da, Fujimori 1990-2000 yılları arasında yalnızca kendisini iktidara taşıyacak ve hayatta kalmak bakımından kendisine bağlı olacak parti yapıları²⁵ oluşturmakla yetinmiştir. Bu nedenle partisinden herhangi bir muhalefet görmeksizin dönem sınırını esnetmeyi başaramışlardır. (Kouba, 2016: 448) İlâveten denilebilir ki Venezuela’da Chavez, Ekvador’da Correa, Nikaragua’da Ortega ve Bolivya’da Morales, kişisel karizmaları ile partilerini organize eden siyasi figürler olarak dönem sınırını kaldırmak istediklerinde partileri ile herhangi bir uzlaşmazlık yaşamamışlardır. (Corrales, 2016: 19)

Buna karşın rejime asıl rengini veren, başkanın şahsı değil fakat mensubu olduğu siyasi parti ise ya da bu parti başkan karşısında belirli ölçüde özerkliğini muhafaza edebiliyor ise bu durumda söz konusu partinin elitleri, başkanın tekrar seçilmesi karşısında engelleyici bir etmen olarak karşımıza çıkabilmektedir. Partinin başkan karşısındaki özerkliğinin bir göstergesi, bu partinin başkandan bağımsız bir

²⁵ Fujimori neredeyse her seçim için ayrı bir teşkilatlanma oluşturmuştur. Bunlara Change 90 (1990), New Majority (1995), Let’s go Neighbours (1998) ve Peru 2000 (2000). Kouba, 2016: 448.

şekilde söz konusu partinin görevlilerin kariyer planlamaları ve ilerlemeleri bakımından söz sahibi olması, elde ettiği maddi imkânları destekçileri arasında pay edebilme gücüne sahip olması ve vatandaşları mobilize edebilmesidir. (Corrales, 2016: 6 vd, Kouba, 2016: 437; Osei, Akinocho ve Mwombela, 2020: 257) Bu partiler genel anlamda ideolojiye dayanırlar. Bu nedenle de parti ve seçmeni bir arada tutan tutkal kişiler değil fikirlerdir. Böyle olunca uzun süre iktidarda kalacak tek bir kişi, partinin mevcudiyetine doğrudan bir katkı sağlamaz. (Kouba, 2016: 437) Ayrıca parti temelli siyasal rejimlerde parti içerisinde farklı hiziplere mensup siyasi elitlerin güç kazanması olasıdır. (Kouba, 2016: 438, Geddens, 1999: 129) Bu hizipleşmeler içerisinde bu elitler başkan ile aynı hizip içerisinden olmadıklarında başkanın görev süresinin bitmesini müteakip kendi hiziplerinden birinin başkan adayı olabilmesi için girişimlerde bulunmak isteyecektir. Bu ise parti içerisinde anayasal dönem sınırına riayet edilmesi taleplerinin kendiliğinden oluşmasına imkân tanımaktadır. (Geddens, 1999: 131) Dolayısıyla parti temelli otoriter rejimlerde, kişisel iktidara dayalı rejimlerin aksine, bir kişinin sürekli iktidarda kalmaya devam etmesi rejimin devamlılığı için hayati değildir. (Kouba, 2016: 437) Hatta rejim istikrarı için parti içi hizipleri bir arada tutmak önemli olduğundan, başkanlık makamının hep aynı hizipte kalma tehlikesi çoğu zaman rejim içi kırılmalara dahi sebebiyet verecektir. (Cheeseman, 2019: 14-15) Yazarların parti temelli olarak tanımladıkları 5 ülkede (*Botswana, Mozambik, Namibya, Tanzania ve Zambiya*) başkanlar anayasal dönem sınırı ile karşılaştıklarında iradi bir şekilde görevlerini terk etmişlerdir. Bu gruptaki ülkelere yalnızca Namibya'da (1999) başkan görev sınırını kaldırma girişimine bulunmuş ve başarılı olmuştur. (Osei, Akinocho ve Mwombela, 2020: 257) Benzer şekilde Kouba da Arjantin'de Adalet Savunucusu Partisi (*Partido Justicialista*) Carlos Menem'in 1997/1998'de üçüncü dönem arayışı, Honduras'ta Liberal Parti'den (*Partido Liberal*) Zelaya'nın 2009 yılında tek dönem sınırını esnetme girişimi, Uruguay'da Geniş Cephe (*Frente Amplio*) üyesi Tabare Vazquez'in 2009 yılında aralıklı tek dönem sınırını uzatma düşüncesi bizzat partilerindeki farklı hizipler tarafından muhalefet ile karşılaşmış ve başkanlar geri adım atmışlardır. (Kouba, 2016: 449-452) Hatta Şili'de 2005'te ve Kolombiya'da 1991'de başkanlar kendileri popüler kişilikler olmalarına karşın partilerinden muhalefet görececeklerini bildikleri için art arda tek dönem sınırını esnetmeyi teklif dahi etmemişlerdir. (Kouba, 2016: 19) Bu durumda dönem sınırından kaçınmaya hevesli başkanların siyasi partileri içindeki muhalefet ile uzlaşmaları gerekecektir. Bunun için ise dönem sınırını tamamen kaldırmayı değil en iyi ihtimalle bir dönem daha uzatmayı amaçlamalı ve bu hizipleri ve hatta bazen muhalefet partilerini ikna edebilecek bazı imtiyazlar vermelidirler. Bu örnekler ise 2001-

2003 yılları arasında Dominik Cumhuriyeti başkanı Danilo Medina (*Dominik Özgürleşme Partisi/Dominic Liberation Party*) ve Honduras'ta 2015 yılında Hernandez'in partileri (*Ulusal Parti/National Party*) içindeki hizipler ile anlaşma girişimlerinde karşılığını bulmaktadır. (Corrales, 2016: 20)

C. Ülkenin Ekonomik Durumu ve Uluslararası Etkiye Açıklık

Tüm güç ilişkileri bir kenara iktidarlar vatandaşlarına (ya da en azından kendi seçmenlerine ya da rant ilişkisine girdiği kesimlere) ekonomik refah vaadinde bulunur. Zaten çoğu zaman bir devlet başkanının popülaritesi de halkın ekonomik refahına etki ettiği ölçüde artmaktadır. Buna karşın bir ülkede siyasal iktidar, ülkenin kendi kaynakları ile ekonomik gelişmeyi sağlayamıyor ve uluslararası toplumdan elde edebileceği borçlara ya da uluslararası yardımlara ihtiyaç duyuyor ise aynı ölçüde de dış etkiye açık hale gelmektedir. Konumuz açısından ise denilebilir ki bilhassa batılı demokratik ülkelerden ve uluslararası organizasyonlardan borç/yardım almak durumunda kalan ancak iktidar süresini de uzatmak arzusunda olan bazı devlet başkanları ile dış yardıma ihtiyaç duymayan fakat görevde daha uzun süre kalmayı arzulayan devlet başkanlarının girişimlerinin başarı ihtimalleri değişkenlik göstermektedir. Malavi ve Kenya bu noktada uluslararası toplumun baskıları ile demokratikleşmeye iki örnek teşkil etmektedir.

Malavi'de Muluzi, 1994 yılında ilk kez, 1999 yılında ise ikinci ve son kez demokratik olarak seçilmiştir. Buna karşın 1999-2003 yılları arasında zaman zaman dönem sınırını kaldırmayı ya da esnetmeyi talep eden bazı anayasa değişikliklerini meclise sunmuş fakat hiçbirinde başarılı olamamıştır. Bunun altında yatan en önemli sebeplerden ikisi Malavi'nin önemli ölçüde dış yardıma muhtaç bir ülke konumunda olması ve mevcut başkan Muluzi'nin bağışçı konumundaki ülkeler bakımından stratejik bir önem taşımamasıdır. (Nowack, 2021: 293) Bu nedenle bağışçı olan batılı ülkeler demokratik değerlerin ülkede yerleşmesi için önemli gördükleri anayasal görev süresi sınırına riayeti tesis edebilmek için önce iktidarın bu arzusunu eleştirmeksizin yavaş yavaş bağışları kesmeye, akabinde ise Muluzi iktidarının sivil toplumun gösterilerini yasaklama ve bastırma girişimlerine cevaben devlet görevlilerinin bu eylemleri eleştirerek bağışlarını birer tehdit olarak kullanmaya başlamıştır. (Nowack, 2021: 299-307) Doğrudan devlet adına verilen bu bağışlar zamanla sivil toplum örgütlerine aktarılmaya başlamış, muhalefet partileri de bağışçı ülkeler ve uluslararası örgütlerle yakın temasta olduklarını ifade etmiş hatta bu olgu Malavi Parlamentosu'nda iktidar yanlısı vekiller tarafından eleştiri ile dahi

karşılanmıştır²⁶. Elbette bağışçıların ülkeye parasal destekte bulunmaması devlet başkanlığının görev süresi üzerinde tek başına etkili olmamıştır. Ancak sivil toplumun ve muhalefet partilerinin iktidar karşısında anlamlı bir güç olarak kalabilmesi ve görüşlerini halk ile paylaşabilmesi bakımından uluslararası toplumun konumu bu ülkede önemli bir destek işlevi görebilmiştir. (Nowack, 2021: 308)

Benzer şekilde Kenya’da 1978’den 2002 yılına kadar iktidarda kalan Daniel arap Moi iktidarını analiz edebiliriz. Moi iktidarının sürdüğü 1980’li yıllardan itibaren ekonominin durağanlaşması ve yüksek işsizlik oranları ülkeyi dış yardım aramaya yöneltmiştir. 1992 yılında ise batılı bağışçı devletler Paris Klubü adı altında bir araya gelerek ancak demokratik ilerlemenin gerçekleştirilmesi şartıyla finansal desteklere devam edeceklerini ifade ederek başkan Moi’yi sıkıştırmışlardır. Uluslararası toplumun desteğine ihtiyacı olan Moi ise mecburen çok partili demokrasiye geçişi kabul etmiştir. Ancak 1992 ve 1997’de bölünmüş muhalefet yapısından faydalanarak iktidarda kalmayı başarmış ise de bu yıllar süresince uluslararası toplumun liberalleşme yönündeki baskıları sonucunda iktidardan bağımsız bir ekonomik çevre de oluşabilmiştir. Bu ekonomik çevreler, iktidar karşısında birleşebilecek ve 2002 seçimlerinde iktidarı Moi’nin halefi Kenyatta’dan alabilecek anlamlı bir siyasal muhalefetin oluşmasına önemli katkılar sağlayan unsurlar arasında gösterilmektedir. (Arriola, 2013: 250-253).

Öte yandan, Posner ve Young otoriter rantiyeci devletlerde ekonomik araçlara sahip iktidarın bu araçları sorunsuz bir şekilde dağıtabildiği sürece iktidarlarını koruduklarını ortaya koymuştur. Bunun için ise açıkça elmas, petrol ve doğal gaz gibi doğal kaynakların mevcudiyeti iktidarların demokratikleşme yönündeki dış baskılara karşı direnebilmesi için önemli bir ekonomik destek sağlıyor görünmektedir. Elbette buradaki husus, ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri değildir. Buradaki sorun, ülkedeki ekonomik gelişmeye katkı sağlayan olgunun devletten bağımsız bir özel sektör eliyle üretilen ürünlerin satışının değil doğal kaynaklarının ihracatına dayalı ve doğrudan devletin aktif müdahalesini gerekli

²⁶ Muluzi için üçüncü bir dönemi savunan vekillerden biri Ulusal Meclis’te *“Bu onurlu meclisin dışından hiç kimse (...), bize ne yapmamız gerektiğini ya da neyin peşinden gitmemiz gerektiğini bize dayatamaz. Bağışçılarımız bile bunu yapamaz. Evet bizler fakiriz (...) fakat bu ne şimdi ne de istedikleri her zaman onlara ayak uydurabileceğimiz anlamına gelmiyor.”* Bir başka vekil ise açıkça muhalefetin bağışçı devletlere yanlış beyanlarda bulunarak iktidarı kötülediği yönündeydi. Örneğin muhalefet *bağışçıları kandıracaktır ve onlara para vermemelerini söyleyecektir çünkü onlar Malavi’nin mahvolmasını istiyorlar.”* Bir başkası ise muhalefet için açıkça *“onlar insanları, kime oy vermek istiyorlarsa ona oy vermek konusunda tehdit etmek suretiyle, dışardan (bağışçılardan) destek gören insanlar”* olarak nitelemektedir. (Nowack, 2021: 305)

kılan, yani ondan bağımsız olmayan bir üretim ağının ekonomiye katkı sağlıyor oluşudur. Bu durumda, ekonominin nimetlerini dağıtan siyasi iktidar karşısında özerk bir ekonomi sınıfı oluşamamaktadır. Zira Afrika'da petrol üreticisi 8 ülkenin 6'sında başkanlar anayasal dönem sınırını aşmaya çalışmış, bunlardan yalnızca 1'i (Nijerya) başarısız olmuştur. (Posner ve Young, 2018: 272). Benzer bir ilişkiyi Latin Amerika'da Venezuela, Bolivya, Ekvador, Asya'da ise Rusya, Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerin petrol ve doğalgaz gibi yer altı zenginliklerinin ekonomilerinin önemli bir kısmını oluşturması ile bu ülkelerdeki anayasal dönem sınırının liderleri tarafından tamamen kaldırılmış ya da esnetilmiş olması arasında kurmak pek de yadırgatıcı olmasa gerektir.

VI. SONUÇ

“Demokrasilerin ölümündeki büyük ironilerden biri, genellikle demokrasilerin savunmalarının onu yıkmak için kullanılmasıdır. Sözde otokratlar genelde ekonomik krizleri, doğal afetleri ve özellikle savaş, silahlı isyanlar ve terör saldırıları gibi güvenlik tehditlerini demokrasi karşıtı önlemleri haklı çıkarmak için kullanırlar.”²⁷
Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky

Tüm dünyada demokratik standartlarda ilerleme kaydedilmesi gerekirken gerilemeler yaşandığına ve demokratik despotizm rüzgarlarının estiğine tanık oluyoruz. Freedom House'dan, Economist Intelligence Unit'a; Democracy Matrix (DeMaX)'ten Bertelsmann Transformation Index'e kadar pek çok organizasyon tarafından yayınlanan raporlar dünyanın birçok ülkesinde demokratik standartlarda gerilemeler olduğunu; seçime dayalı demokrasilerin seçime dayalı otokraziye doğru evrildiğini ortaya koymaktadır. Seçimle iktidara gelmiş olan devlet ya da hükümet başkanlarının bir kısmı muhtelif siyasi manipülasyon yol ve yöntemlerini devreye koymak suretiyle iktidarlarını uzatma girişimlerinde bulunmaktadır.

Demokratik despotizmin ya da seçime dayalı demokrasilerin otokraziye dönüşmesinin ortaya çıkardığı tahribatların ne derece vahim ve tehlikeli olduğunu anlamadan geleceğimizi nasıl aydınlatabiliriz ki? Demokrasilerin bu tehlikeli yönünü görmemize yardımcı olan Alexis de Tocqueville'in “Geçmiş artık geleceği aydınlatmazken, zihin cehalet içinde ilerliyor” sözünü hatırlayalım. Bu sözün mesajı açıktır: Eğer millet iradesi cehalet peçesini ya da perdesini aralayıp pencereden özlem duyduğu güneş ışığını aramıyorsa o zaman kölelik içerisinde

²⁷ Ziblatt & Levitsky, 2018:117.

yaşamaya razı olmuş demektir. Mutlak güce sahip bir çobanın güdümünde yaşamak istemeyen bir milletin özgürlük talep etmesi ve özgürlüklerine sahip çıkması gerekir. Sözlerimizi Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* (on Democracy in America 1840) adlı şaheserinden bir alıntı yaparak tamamlayalım:²⁸

“Egemen güç elleriyle her bir birey üzerinde tahakküm kurduktan ve onu dilediği gibi şekillendirdikten sonra kollarını tüm topluma yayar; toplumun yüzeyini, en özgün zihinlerin ve en güçlü ruhların kalabalığının ötesine geçmek için kıramayacakları küçük, karmaşık ve tek biçimli kurallar ağıyla kaplar; onların iradelerini kırmaz, yumuşatır, bükür ve yönlendirir; nadiren harekete geçmeye zorlar, ama sürekli olarak muhalefeti kontrol eder; tamamen yok etmez, engeller, bastırır, zayıflatır, söndürür, aptallaştırır ve sonunda her ulusu egemen gücün çobanlık yaptığı bir topluma dönüştürür, insanları hayvanlar sürüsünden başka bir şey olmaya indirger”.

Kaynakça

Aktan, Coşkun Can, Müttemadi Siyasi Liderlik, İzmir: Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayını.2021.

Arriola, Leonardo R “Capital and Opposition in Africa Coalition Building in Multiethnic Societies”, World Politics, Vol: 65, No: 2, 2013, pp. 233-272.

Baturo Alexander, “The Stakes of Losing Office, Term Limits and Democracy”, British Journal of Political Sciences, Vol: 40, No: 3, 2010, pp. 635-662.

Baturo, Alexander, Continuismo in Comparison: Avoidance, Extension And Removal Of Presidential Term Limits. In The Politics of Presidential Term Limits, ed. A. Baturo and R. Elgie, 2019.75–99. Oxford: Oxford University Press.

²⁸ Alexis de Tocqueville, (1840) Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique, ed. Eduardo Nolla, translated from the French by James T. Schleifer. A Bilingual French-English edition, (Indianapolis: Liberty Fund, 2010). 4 vols. Online erişim: <https://oll.libertyfund.org/title/schleifer-democracy-in-america-historical-critical-edition-4-vols-1f-ed-2010>

Bolivya Çokuluslu Anayasa Mahkemesi (Tribunal Constitucional Plurinacional) Kararı, Sentencia 0084/2017, 28 de Noviembre 2017, Başlık “III.4. De las Eventuales ‘antinomias’ o ‘contradicciones’ entrenormas del Texto Constitucional y el organo legitimado para realizar su control”.

Cassani Andrea, “Law-Abiders, Lame Ducks, and Over-Stayers: the Africa Executive Term Limits (AETL) Dataset”, European Political Science, DOI: <https://doi.org/10.1057/s41301-020-00291-w>, 12 October 2020.

Cassani Andrea, “Autocratization by Term Limits Manipulation in Sub-Saharan Africa”, Africa Spectrum, Vol. 55, No. 3, pp. 2021, 228-250.

Cheeseman, Nic, “Africa-Presidential Term Limits and the Third Term Tragedy”, 2016, <<https://presidential-power.com/?p=4874>, Erişim tarihi: 19.6.2021.

Cheeseman, Nic, “Should I Stay or Should I Go? Term Limits, Elections, and Political Change in Kenya, Uganda and Zambia”, in: A. Baturo and R. Elgie (eds), The Politics of Presidential Term Limits, Oxford, United Kingdom ; New York, NY : Oxford University Press, 2019. (pp.311-338),

Corrales Javier, “Can Anyone Stop the President? Power Asymmetries and Term Limits in Latin America, 1984-2016”, Latin American Politics and Society, Vol. 58, No. 2, 2016, pp. 3-35.

Dulani Boniface, “Personal Rule and Presidential Term Limits in Africa”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University, 2011 (2011a).

Dulani Boniface, “Democracy Movements as Bulwarks Against Presidential Usurpation of Power: Lessons fro the Third-Term Bids in Malawi, Namibia, Uganda and Zambia”, Stichproben, Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien Nr. 20/2011, (2011b) 11, pp. 115-139.

Dixon Rosalind, Landau David, “Constitutional End Games: Making Presidential Term Limits Stick”, Hasting Law Journal, Vol. 71, No. 2, 2020, pp. 359-418.

Durant, Will. Felsefenin Öyküsü, (Çev: E. Gürol), İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Ekinci Ahmet, Kaplan Arık Aslıhan, “Devlet Başkanının Anayasal Dönem Sınırını Uzatan ya da Ortadan Kaldıran Anayasa Değişikliklerinin Anayasa Değiştirme İktidarının Kötüye Kullanılması Bağlamında Değerlendirilmesi”, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020/1, 71-122.

Fitzgibbon, Russell H. 1992. "Continuismo: The Search for Political Longevity." In: Hamill, Hugh H. ed. *Caudillos: Dictators in Spanish America*. Norman, OK: University of Oklahoma Press. pp. 210–21

Geddens Barbara, "What do We Know About Democratization After Twenty Years", *Annual Review of Political Science*, Vol. 2, No. 1, 1999, pp. 115-144.

Ginsburg Tom, Melton James, Elkins Zachary, "On the Evasion of Executive Term Limits", *William and Mary Law Review*, Vol: 52, No: 6, 2011, pp. 1807-1872.

Landau David, Roznai Yaniv, Dixon Rosalind, "Term Limits and the Unconstitutional Constitutional Amendment Doctrine: Lessons From Latin America", 2019, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3208187, Erişim tarihi 16.6.2021.

Holley David, "Kazakhstan lifts term limits on long-ruling leader", *Los Angeles Times*, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2007-may-19-fg-kazakh19-story.html>, 2007, Erişim tarihi 17.6.2021.

Human Rights Watch, *Uzbekistan: President Rigs Extended Term of Office*, 2002, <https://www.hrw.org/news/2002/01/24/uzbekistan-president-rigs-extended-term-office>, Erişim tarihi 17.6.2021.

Maltz, Gideon "The Case for Presidential Term Limits". *Jornal of Democracy*. Vol. 18. No. 1. 2007, pp. 128-142.

McKie, Kristin. "Presidential Term Limit Contravention: Abolish, Extend, Fail, or Respect?" *Comparative Political Studies*, (March 2019).

Marx Karl, Engels, Friedrich. *The Communist Manifesto* (Isaac J., Ed.). New Haven; London: Yale University Press. 2012.

Nowack Daniel, "Process Tracing the Term Limit Struggle in Malawi: The Role of International Democracy Promotion in Muluzi's Bid for a Third Term", *Africa Spectrum*, 2021.Vol. 55, No. 3, pp. 291-320.

Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009.

Osei Anja, Akinocho Herve, Mwombela Stephen, "Presidential Term Limits and Regime Types: When Do Leaders Respect Constitutional Norms?", *Africa Spectrum*, Vol. 55, No. 3, 2020, pp. 251-271.

Penfold Michael, Corrales Javier, Hernandez Gonzalo, “Los Invencibles: La Reeleccion Presidencial y Los Cambios Constitucionales en America Latina”, *Revista Ciencia Politica*, Bol. 34, No. 3, 2014, pp. 534-559.

Posner Daniel, Young Daniel “Term Limits-Leadership, Political Competition and the Transfer of Power”, *Institutions and Democracy in Africa*, Ed. Cheeseman, Nic Oxford University Press, 2018, pp. 260-277.

Posner, Daniel Young Daniel, *The Institutionalization Of Political Power in Africa*. *Journal of Democracy* 18 (3): 2007. 126–140.

RFERL, “Uzbekistan: Official Acquiescence In Karimov Presidential Bid Draws Fire”, 2007, <https://www.rferl.org/a/1079167.html>, Erişim tarihi 17.6.2021.

Tocqueville, Alexis de, *Demokratik Zorbalık*, (çev. E. Erbaş), İstanbul : Can Yayınları, 2020.

Tocqueville, Alexis de, *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique*, ed. Eduardo Nolla, translated from the French by James T. Schleifer. A Bilingual French-English edition, 1840. (Indianapolis: Liberty Fund, 2010). 4 vols.

Online erişim: <https://oll.libertyfund.org/title/schleifer-democracy-in-america-historical-critical-edition-4-vols-lf-ed-2010>

Tull Denis M, Simons Claudila, “The Institutionalisation of Power Revisited: Presidential Term Limits in Africa”, *Africa Spectrum*, Vol: 52, No: 2, 2017.

Vandeginste Stef, “Legal Loopholes and the Politics of Executive Term Limits: Insights from Burundi”, *African Spectrum*, Vol. 51, 2016, pp. 39-63.

Versteeg Mila, Horley Timothy, Meng Anne, Guim Mauricio, Guirguis Marilyn, “The Law and Politics of Presidential Term Limit Evasion”, *Columbia Law Review*, Vol. 120, 2020, pp 173-248.

Wiebush Micha, Murray Christina, “Presidential Term Limits and African Union”, *Journal of Africal Law*, Vol. 63 (1), 2019. pp. 131-160

Ziblatt, Daniel & Steven Levitsky, *Demokrasiler Nasıl Ölür?* İstanbul:Salon Yayınları. 2018.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

GÖÇ AKIŞI VE MUTLULUK ENDEKSİ: G7 ÜLKELERİ ÜZERİNE GÖÇ ANALİZİ (2006-2019)*

Bilge ÇİPE¹

Dr. & 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: cipebil@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7598-0291

Dilek USANMAZ

100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: dilekusanmaz06@gmail.com

ORCID ID: 0000 0003 0871 3841

Öz

İnsanoğlu tarih boyunca çeşitli nedenlerden dolayı sürekli mekân değişikliği yapmıştır. Göç etmek fiiline karşılık gelen bu hareketliliğin nedenleri her dönem değişmektedir. Örneğin bundan beş yüzyıl önceki insanların göç nedeni bugünkü göç nedenlerinden çok farklıdır. Değişen yaşam koşulları ve küreselleşme ile göç hareketleri daha hızlı ve daha geniş kapsamlı olmaktadır. Bugün insanların yaşadığı mekânlardan göç etme sebeplerinden en önemlisi düzgün hayat şartları, geniş sosyal olanaklar ve özgürlüktür. İşte bu sebepler, son yıllarda iktisatçılar

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** cipebil@gmail.com

Atf (APA): Çipe, B. & Usanmaz, D., (2021), Göç Akışı ve Mutluluk Endeksi: G7 Ülkeleri Üzerine Göç Analizi (2006-2019), Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 13 (2): 186-209., <https://doi.org/10.53881/hiad.996350>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

tarafında çekici bir konu haline gelen “mutluluk” kavramına denk gelmektedir. Artık ülkeler refah seviyelerini sadece iktisadi dayanaklara değil aynı zamanda ülke insanlarını mutlu kılan etkenlere göre de ayarlamaktadır. Sosyal politikaları genişletmek ve daha yararlı hale getirmek için mutluluk endeksi verilerinden faydalanılmaktadır.

Bu çalışmada sürekli ve artan bir şekilde göç alan ve aynı zamanda mutluluk seviyeleri her zaman üst düzeyde olan G7 ülkeleri araştırılmıştır. “İnsanlar göç kararı alırken gideceği ülkenin mutluluk endeksi verilerinden ne derece etkilenmektedir?” sorusunun yanıtı araştırılmıştır. Yapılan ampirik analizlere göre insanlar, bir yerden bir yere göç ederken (savaş, doğal afet, terör gibi zorunlu etkenler hariç) gideceği ülkenin hayat şartlarına, iş olanaklarına, eğitim, sağlık gibi sosyal haklarına, özgür, yaşam biçimi ve ülke yönetiminin yerli olmayan halka sunduğu olanaklara göre karar vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mutluluk, Mutluluk Endeksi, Dinamik Panel Model

Alan Tanımı: Mikro İktisat

MIGRATION FLOW AND HAPPINESS INDEX: MIGRATION ANALYSIS ON G7 COUNTRIES (2006-2019)

Abstract

Throughout history, human beings have constantly changed places for various reasons. The reasons for this movement, which corresponds to the act of immigration, change every period. For example, the migration cause of people five centuries ago was very different from today's migration reasons. Changing living conditions and globalization and migration movements are faster and wider. Today, the most important reason for migrating from the places people live is the proper conditions of life, extensive social opportunities and freedom. That is why these terms are equivalent to the concept of "happiness", which has become an attractive topic on the part of economists in recent years. The countries adjust their welfare levels not only on economic bases but also on the factors that make the country happy. Happiness index data is used to expand social policy and make it more useful.

In this study, the G7 countries, both continuously and increasingly migrating and at the same time happiness levels, have been searched. We searched for the answer of the question: "How much are people affected by the happiness index

given the country they will go to in case of immigration?". Empirical results show that while people migrate from one place to another (except for compulsive factors such as war, natural disaster and terrorism), the decision to go to the living conditions of the country, job opportunities, social rights such as education and health, free life style, serve.

Key Words: *Migration, Happiness, Happiness Index, Dynamic Panel Model*

Jel Codes: *C23, F22, I31*

I. GİRİŞ

Mutluluk kavramı son yıllarda akademik anlamda disiplinler arası çalışmalar için önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle iktisat biliminin ilgi alanına giren bu kavram ile yeni ölçümler yapılarak yeni endeksler oluşturulmakta ve bu endeksler hem hükümetlerce hem de akademisyenlerce veri sağlama amacı ile kullanılmaktadır. Ülkeler arası mutluluk seviyelerini karşılaştırmak ve ülke politikası belirlemek amacıyla bugün birçok örgüt, araştırma şirketi, devlet kurumu ve akademisyen mutluluk ölçekleri oluşturulmaktadır (Kahneman ve Krueger (2006); Easterlin (2001); Mentzakis ve Moro (2009); Pedersen- Schmidt (2011)). Mutluluk endeksleri oluşturulurken kullanılan ölçekler ve bu ölçeklerin işleyişi her geçen gün gelişmektedir. Mutluluk kavramının insandan insana farklı algılanması ve ölçülmesi zor bir kavram olmasından dolayı endeks çalışmaları her geçen gün daha da çeşitlenmektedir. Sosyal olgular bireyin ve toplumun mutluluğu için önemli olduğundan özellikle son yapılan endeksler bu alanlar üzerine odaklanmaktadır (WHR,2017, et: 28/05/2021). Bu sosyal olgulardan biri de göç kavramıdır.

Mutluluk; insanlık tarihi açısından bu denli önemli bir kavram iken mutsuzluğun nedenleri üzerinde çalışmalar yapılmasının, refah seviyesi üzerindeki olumlu değişkenlerin gözlemlenmesine katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu durumda özellikle akademik anlamda geniş bir araştırma alanı olan “göç” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Dünya tarihi boyunca insan-mekân ilişkisini oluşturan unsurlar insanoğlu için yaşam alanını değerli kılmıştır. Göç kavramı ise bu bağın zedelendiği noktada ortaya çıkan bir olgudur. Gerek bireyler gerekse toplumlar çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları mekânları terk edip başka mekânlara göç etmişlerdir. Bu olgu mekânsal anlamda bir yer değiştirmenin yanında toplumun ve bireyin değer ve anlam dünyasının değişimi ve dönüşümü anlamına da gelmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015). Göç eden insanlar ile göç edilen mekânların niteliksel ve niceliksel anlamda farklılıklarının olması yanında, göç etme nedeni,

göçün kapsamı ve işleyişi arasındaki farklılıklar sebebi ile her göç bir diğer göçten farklı özellik taşımaktadır (Yılmaz, 2014). Göç olgusu her ne kadar sebep, işleyiş ve kapsam olarak farklı farklı olsa da bu konuda yapılan çalışmalarda olguyu genelleştirmek için birçok belirleyici unsur kullanılmaktadır. Marquez, Pino ve Tena (2018)'nin çalışmasında insanların başka ülkelere göç etme kararlarını ortaya çıkaran farklı mutluluk etkenleri üzerine tercihlere dayalı alternatif bir metot öne sürülmüştür. Farklı bir açıdan Tiebout (1956) insanların kamu malları ve vergi yüklerinde iyileştirme sağlayan bir toplum bulmak için buldukları topraklardan ayrıldıklarını öne sürmekte ve bu meselenin başlı başına bir analiz konusu olduğunu özellikle belirtmektedir.

Bu çalışmada göç akış yönünün ve boyutunun mutluluk göstergelerinden nasıl etkilendiği 2006-2019 yılları arasında G7 ülkeleri üzerinden açıklanacaktır. Göç ve Mutluluk Endeksi mukayese edilerek G7 ülkeleri üzerine göç sebeplerinin analiz edileceği bu çalışmanın bundan sonra yapılacak olan araştırmalara yardımcı olacağı görüşündeyiz. Çalışmada seçilen ülkelerin yoğun göç alan ülkeler olması yapılacak ampirik analiz açısından güçlü sonuçlar verecektir. Ayrıca çalışmada kullanılan Panel VAR ve Dinamik Panel Model Tahminleri (PMG, MG ve DFE) ile elde edilen bulgular daha sonra yapılacak olan çalışmalara referans olabilecek niteliktedir. Bu anlamda çalışmanın literatüre ilk katkısı göç ile mutluluk arasında ilişkiyi Panel VAR yöntemi ile ortaya çıkarmaktır. İkinci katkısı ülkelerin mutluluk ve iyi yaşam düzeylerinin göç etkenleri arasında olup olmadığının belirlenmesidir. Üçüncü katkısı göç koridorlarını oluşturan sebepler arasında mutluluk ve refah düzeyi etkeninin araştırılması olacaktır. G7 ülkelerinin en fazla göç alan ülkeler olmasının yanında, bu ülkelerin hem mutluluk hem de refah düzeylerinin yüksek olması çalışmamızı bu ülkeler üzerine yapmamızı sağlamıştır.

Çalışma şu şekilde tasarlanmıştır: 2. Bölümde mutluluk kavramı ve mutluluk endeksleri, göç kavramı, çeşitleri, nedenleri ve işleyişi hakkında bilgi verilerek, mutluluk- göç ilişkisine değinildikten sonra konu ile ilgili yapılan literatür çalışmalarına yer verilecektir.3. bölümde ampirik analiz ile ilgili bilgi verildikten sonra 2006-2019 yılları arasında G7 ülkelerine yapılan göç rakamları ile bu ülkelerin mutluluk endeksleri panel VAR ve Dinamik Panel Model tahmin yöntemleri ile test edilecektir. Son olarak 4. bölümde sonuçlar ve öneriler yer alacaktır.

II. MUTLULUK VE GÖÇ KAVRAMI

2.1 Mutluluk kavramı ve Mutluluk Endeksi

Tanımı ve kapsamı üzerine çok fazla bakış açısı ve görüş olsa da “mutluluk” kavramı genel anlamda insanın hayatı boyunca ulaşmayı istediği amaçların gerçekleşmesinin sonucunda yaşadığı tatmin düzeyidir şeklinde bir tanım yapılabilir. Aristoteles’in konu hakkındaki temel yargısı mutluluk kavramının çıkış noktasını oluşturmaktadır: Ona göre “tüm insanlar mutluluğu aramaktadır ve mutluluk insan yaşamının ereğidir” (Ethics, I,7). Aristoteles’e göre: *Mutluluk, kendilerini ve eylemlerini belli nitelikte oluşturan kişilerde bulunacaktır.*” (Aristoteles, Eudemos’a Etik)

Burada mutluluğun talihten ya da doğaya göre oluşan durumlardan değil bilakis insanın eylemlerinin ve çabasının sonuçlarından oluşan bir durum olduğu sonucuna varılmaktadır. Bireyler ve toplumlar yaşadıkları mekânda hayat kalitelerini artırarak mutlu olmayı hedeflemişlerdir. Son zamanlarda yoğun bir şekilde tartışılmakta olan bu kavram, birçok bilim dalının ilgi alanına girmektedir. İktisat tarihine girişi çok eskiye dayanmayan bu olgu üzerine birçok analiz ve ölçümler yapılmaktadır. Yaklaşık 30 yıl öncesine kadar mutluluk ölçümleri için belirlenen kıstaslar oldukça sınırlı çerçevede alınmıştır. Hatta bu çalışmaların asıl amacı sadece öznel psikolojinin gelişmesine katkıda bulunmaktır (WHR, 2017).

Mutluluk endeksi çeşitleri oluşturulmadan önce ülkelerin mutluluk seviyesi sadece GSYH ile ölçülmekteydi. Kişilerin gelirlerindeki artış, onların mutluluğunu artıran tek unsur gibi algılanmaktaydı. Belirli bir dönemden sonra mutluluğun sadece kişi başına düşen gelirle hesaplanmasının eksik bir hesaplama olduğu öne sürülmüştür. Zaman geçtikçe konuyla ilgili daha kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Bilimsel makale sayısı artmış ve bu konu, öznel ve toplumsal mutluluk ölçümü alanında uzman olan bilim insanlarının rehberliğinde ulusal ve uluslararası istatistik kurumlarınca ele alınmıştır (WHR, 2017). Yapılan çalışmalarda gelirin mutluluk üzerindeki yadsınamaz etkisine değinilirken, fazla gelirin fazla mutluluk anlamına gelmediği sonucu veren tespitler ön plana çıkmıştır (Gül, 2020: 374). Bu iki çelişkili sonuç üç psikolojik etki ile tanımlanmaktadır:

-Tekrar eden ve sürekli olan durumlar zamanla aynı etkiyi vermezler.

-Mutluluk gelir ile değil kişinin amaç ve istekleriyle ilgilidir. Gelir bu durumda yalnızca bir araçtır.

-Gelirin verdiği mutluluk mukayese ile anlam kazanmaktadır. Yani gelirin miktarından çok görece zenginlik önemlidir (Easterlin, 1974: 84-125).

Mutluluğun, demografik, ekonomik, fiziksel, çevre, sosyal çevre ve içinde yaşanılan ülkenin sosyo-ekonomik durumu gibi değişkenlerin bileşimi sonucunda oluştuğunu belirtenlere göre, mutluluk ile yaşamdan alınan memnuniyet arasında büyük bir yakınlık söz konusudur (Şeker, 2010). GSMH değerli bir hedeftir, ancak bu hedef ekonomik istikrarın tehlikeye düştüğü, topluluk uyumunun yok edildiği, değerlerin desteklenmediği, etik standartların feda edildiği veya dünya ikliminin tehlikeye düştüğü noktada mutluluk için takip edilecek son kalem olmaktadır. (WHR, 2012).

Son dönemde iktisat alanında mutluluğun ölçülmesi ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Dünya Mutluluk Raporlarında belirtildiği üzere mutluluk, temel olarak dış faktörler ve kişisel faktörler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Dış faktörler; gelir, iş, hükümet, toplum, değerler ve bölgelerden oluşurken, kişisel faktörler mental ve fiziksel sağlık, aile, cinsiyet, yaş ve eğitimden oluşmaktadır. Analizlerin tümünde zengin ülkeler ile karşılaştırıldığında fakir ülkeler için gelir en önemli faktör iken sosyal güven, çalışma hayatının kalitesi, özgürlük gibi faktörlerin mutluluk üzerinde etkileri daha güçlüdür (WHR, 2012). Literatür gözden geçirildiğinde ise, yaş, fiziksel sağlık, çalışma tarzı, ebeveynlik, stres, yaşam tarzı ve kişilik yapıları yaşam memnuniyetinin başlıca belirleyicileri olmaktadır (Chow, 2005).

Dolan, Peasgood, White, (2008), mutlulukla ilgili ekonomi literatürünün çok kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesini sağlayarak altı sınıflandırma önermektedir: (1) mutlak ve nispi gelir; (2) yaş, cinsiyet, etnik köken, hane halkı büyüklüğü, çocuk sayısı, eğitim durumu ve medeni hal gibi kişisel özellikler; (3) eğitim, sağlık (ya da yaşam beklentisi), iş sektörü ve işsizlik gibi sosyal gelişim özellikleri; (4) iş sahibi olma, başkalarına ilgi gösterme, toplum katılımı ve gönüllülük, din etkinlikleri gibi değişkenler tarafından tanımlanan zamanın nasıl kullanıldığı; (5) kişinin kendisine ve başkalarına karşı tutumu ve inançları, evlilik ve yakın ilişkiler, aile ve arkadaşlar açısından başkalarıyla olan ilişkilerinin özellikleri; (6) daha geniş ekonomik, sosyal ve politik çevre, enflasyon, refah sistemi ve kamu sigortası, ekonomik özgürlük, iklim, doğal çevre, güvenlik ve politik özgürlük gibi çeşitli özellikler ile temsil edilmektedir.

2016 yılında güncellenen Dünya Mutluluk Raporunda ulusal yaşam değerlendirmeleri yeni temel değişken açısından açıklanmıştır (WHR, 2016). Bu değişkenler;

- Kişi başına düşen GSYİH,
- Sosyal destek,
- Sağlıklı yaşam beklentisi,
- Yaşam seçimlerini yapma özgürlüğü,
- Cömertlik
- Yolsuzluktan kurtulma özgürlüğü.

Bu altı değişken, ülkeler arasındaki ulusal yıllık ortalama değişimin neredeyse dörtte üçünü açıklamaktadır (WHR, 2017). Bu değişkenler ışığında hazırlanan raporlara göre 2020 yılında en mutlu üç ülke Finlandiya (7.80), Danimarka (7.65) ve İsviçre (7.56) iken en mutsuz üç ülke Zimbabve (3.30), Güney Sudan (2.82) ve Afganistan (2.57) olmuştur (WHR, 2020). 153 ülke için oluşturulan bu endekse göre ilk 10 ülkede, yaşam değerlendirmeleri 0 ila 10 arasında ortalama 7.46 iken, son 10 ülkenin ortalaması ise 3,31'dir. Aradaki 4 puanlık fark, endekste kullanılan değişkenlerden kişi başına düşen milli gelir, sosyal destek ve sağlıklı yaşam beklentilerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

2.2 Göç Kavramı ve göçün nedenleri

Mutluluk kavramının son yıllarda iktisat literatürüne girmesi ile bu kavramı oluşturan öğelere de dikkat çekilmektedir. Kişi mutlu olmak için nasıl bir hayat yaşamalıdır? Ya da toplumların mutluluğu ne gibi etkenlere bağlıdır? Sosyal olgular kişinin öznel anlamda iyi olmasını ne derece sağlamaktadır? Mutluluk kavramı daha önce de belirtildiği üzere, hem toplumsal hem de bireysel bir olgudur. Elbette bu kavrama etki eden ya da bu kavramdan etkilenen başka olgular da bulunmaktadır. Göç, bu anlamda mutluluğu etkileyen ve aynı zamanda mutluluktan etkilenen bir olgu karşımıza çıkabilmektedir.

Göç kararları bireyin elde edebileceği potansiyel faydalara dayanmaktadır. Mutluluk ise direk bireyin gerçekleşmiş faydası ile ilgilidir. Bu bakımdan her iki kavramın etkileşimi kaçınılmaz olmaktadır. Bu iki olgu arasındaki bağlantı iki şekilde tanımlanabilir: Birincisi mutluluğun göçü etkilemesi; yani mutsuz ülkelerdeki insanların daha mutlu ülkelere göç etmek için motive olması, ikincisi ise göçün mutluluğu etkilemesi durumudur. Göçmenlerin varlığı, ev sahibi ülkenin insanlarını olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Her iki etkileşim durumu olası ve makuldür. Bu nedenle duruma nedensellik yönü ile değil ilişki anlamında bakmak gerekmektedir (Polygreen ve Simpson 2011). Başta ekonomik nedenler ve güvenlik kaygısı olmak üzere insanlar toplu bir şekilde buldukları

yerden daha müreffeh mekânlara göç etmektedir. Neo klasik akımın göç teorisinde bireyler göç öncesine ve sonrasına dair net ve tam bir bilgiye sahip olduklarından rasyonel kararlar almaktadır. Göç eden birey gelir artırımını ile yüksek fayda elde etmek istemektedir. Sosyal, kültürel ve psikolojik faktörleri göz ardı eden Neo klasik akımın bu teorisi daha sonra reel sonuçlar ile sarsılmıştır (Gül, 2020). Literatürde (Frank, 1999, Easterlin, 1995, Easterlin, 1974, Dusenberry, 1949)maddi refah ile insan tatmini arasında sıkı bir ilişkinin varlığına dair şüphe etmeyi gerektiren tespitler bulunmaktadır (Osborne, 2003). Göç unsurunu insan refahındaki bir ölçüt olarak kullanırken, mutluluğu belirleyen faktörlerde ortaya çıkan karışıklığa değinmek gerekmektedir. Mutluluğu belirleyen mikro düzeydeki anketler mutluluk ile gelir arasında yalnızca mütevazı bir ilişkiyi tespit ederken tercihler ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda gelirin tercihleri gerçekleştirmede daha geniş bir alan sağladığı sonucu kaçınılmaz olmuştur (Osborne, 2003).

Tarihsel süreç içerisinde insanlığın gündeminden düşmeyen göç, özellikle 2000’li yıllardan sonra tüm dünya ülkelerinin öncelikli konusu olmuştur (Ekici ve Tuncel, 2015). Her canlının doğduğu yer ile yaşadığı mekân arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle insanın oluşumu ve gelişimi için fiziksel ve sosyal çevrenin etkisi büyük bir anlam ifade etmektedir. Mekânsal anlamda değişikliğe tekabül eden göç, kişinin başta psikolojik durumunu etkilerken, sosyolojik anlamda topluma ait olan her durumu etkileyen bir faktördür. Bu açıdan göç eylemi, hem göç edenler hem de ikamet edenler için yeni bir etkileşim ve oluşum koşulları belirlemektedir. Bu koşullar bir yandan ekonomik hayat için yeni bir dinamizm kazandırırken diğer taraftan bir sömürü düzeni oluşturabilmektedir. Toplumsal değişime ortam hazırlayan bu olgu, göç edenler için yeni fırsat ve/veya sorun alanları teşkil edebilmektedir. Bu bakımdan göç eden insanların göç etme amaçlarına odaklandığımızda, onların yeni mekânlarında mukim bir hayat kurmak için risk aldıkları ve bu riskten kaynaklanan bir dizi sorun yaşadıkları gözlemlenmektedir.

İnsanların yaşadıkları mekânları terk etme sebeplerinin en başında doğal olaylar bulunmaktadır. Sanayi Devrimi sonrasında insanlar genelde (zorunlu nedenler hariç) ekonomik refah için göç etmişlerdir. Teknolojinin gelişmesi ile beraber insanlar ekonomik refahın yanı sıra daha özgür ve daha mutlu yaşayacakları alanlara doğru taşınmışlardır. Bu bakımdan iradi ve gayri iradi olarak sınıflanan iki tür göç bulunmaktadır. İradi göç sürece yayılan ve sürdürülebilir olan, hem göç edenler açısından hem de mukimler açısından adaptasyon noktasında sorun oluşturmayacak göçlerdir. Bu göçler genel anlamda kişilerin daha iyi bir yaşam

sürmek amacı ile mutsuz oldukları ülkelerden daha mutlu olan ülkelere doğru akımlarına karşılık gelmektedir. Temel belirleyici etken ekonomidir. Gayri iradi yani zorunlu göçlerde durum tamamen farklıdır. Kişiler ve toplumlar savaş, doğal afet, terör, sürgün gibi zorunlu durumlardan dolayı ülke seçme lüksleri olmadan sığınacak bir mekân aramaktadır. Bu göçlerin asıl belirleyicileri ise siyasi etkenlerdir (Ekici ve Tuncel, 2015).

Göç akışı ile mutluluk karmaşık bir yapıya sahiptir. Göç eden insanların özgürlük için göç etmeleri durumunda göç ettikleri mutlu ülkede daha özgür olacakları muammadır. Yani göç edilen ülke politikaları göçmenler için aradıkları mutlu ortamı sunamayabilir. Bunun yanında göçmenler özgür bir hayata kavuşmalar dahi gerek adaptasyon süreci gerekse mükimlerin bakış açısı süreci uzatan önemli faktörler olmaktadır (Polygreen ve Simpson, 2011). Dolayısıyla kişinin yaşam standardını iyileştirme arzusu göçün en tutarlı motivasyonu olarak görülebilir.

Dünya Göç Raporu (2020)'na göre 2020 yılı sonunda dünya genelinde 280,6 milyon göçmen bulunmaktadır. Bu rakam dünya nüfusunun %3,6'sına denk gelmektedir. 2019 yılında Avrupa ülkeleri 82 milyon, Asya ülkeleri ise 84 milyon uluslararası göçmene ev sahipliği yaparak toplam göçmen rakamının %61'ini karşılamıştır (WMR, 2020: 24). Dünya Mutluluk Raporu (2020)'nda ise Finlandiya (7,80), Danimarka (7,65) ve İsviçre (7,56) en mutluluk sıralamasında ilk üç ülke iken Zimbabve (3,30), Güney Sudan (2,82) ve Afganistan (2,57) son üç ülke olarak yansımıştır.

2.3 Literatür Taraması

Mutluluk alanında anahtar bir kavram haline gelen Easterlin Paradoksu, Richard A. Easterlin'in (1974) makalesi ile gündeme gelmiştir. "Easterlin paradoksu", bir toplumun ekonomik gelişimi ile onun ortalama mutluluk seviyesi arasında bağlantı bulunmadığını ileri sürmektedir. Bu paradoks, uzun yıllar boyunca çok sayıda zengin veri kümesi analiz edilerek değerlendirilmiştir. Richard Easterlin diğer makalelerinde de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zaman içindeki mutluluk ve GSYH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Her iki değişken türünde toplam gelir ile ortalama mutluluk arasında bir bağ olduğuna dair çok az kanıt ulaşılmıştır. Buna karşın, ülkelerde geliri daha fazla olanların daha mutlu olduğuna dair güçlü kanıtlar da bulunmaktadır.(Stevenson ve Wolfers, 2008). Yine Scitovsky'nin (1976) "The Joyless Economy: An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction" ı bu alandaki önemli çalışmalardan biridir. Scitovsky insan memnuniyeti geniş bir yelpazede ele almış ve ekonomik alanların insan mutluluğu üzerinde etkin olan nedenlerden sadece bir tanesi olduğunu öne

sürmüştür. Neden bazı tatminler ekonomi ile ilgili iken bazı tatminler ekonomiden tamamen uzaktır? sorusuna yanıt aramıştır. Rondriguez (2001) çalışmasında yaptığı tipolojide, mutluluğu basit ifadeler ile kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Belirlediği 8 kriter ile farklı mutluluk tanımları oluşturmuştur.

Kavramsal Referanslı Mutluluk Tanımları

Kavramsal Başvuru	Basit Tanım	Örneklemedeki % dağılımı	Kaynak
Stoacılık	Mutluluk her şeyi olduğu gibi kabullenmektir	14,6	içsel
Erdem	Mutluluk, başkalarıyla ve kendimizle olan ilişkilerimizde doğru hareket etme duygusudur.	8,2	içsel
Haz Alma -Eğlence	Mutluluk; hayatta elde edilen şeylerin tadını çıkarmaktır.	14	dışsal
An'ı Yaşama	Mutluluk; Hayatta yaşanan her anın tadını çıkarmaktır.	11,6	kısmen dışsal
Memnuniyet	Mutluluk; kişinin sahip olduğu şeylerden ve kendinden memnun olmasıdır.	24,2	dışsal
Ütopik	Mutluluk ulaşılamaz bir hedeftir ve biz ona ulaşmaya çalışırız.	7,7	içsel
Huzur	Mutluluk, ulaşılabılır olanın ötesine bakmadan, sakin bir yaşam sürmektir.	8,1	kısmen içsel
Gerçekleştirme	Mutluluk yetenek ve kapasitelerimiz tamamen kullanmaktır.	11,7	kısmen dışsal

Kaynak: Rojas (2007)

Rojas (2007) belirli bir örneklem grubu üzerinde Kavramsal Referanslı Mutluluk Teorisi çalışmıştır. Anket çalışması sonucunda analize tabi tutulan verilerin sonuçlarında mutluluk ile gelir arasındaki ilişki, belirlenen 8 kritere göre değişmektedir. Yani içsel ve kısmen içsel olan tanımlamalar ile gelir arasında ilişki bulunamazken dışsal ve kısmen dışsal tanımlamalar ile gelir arasında ilişki pozitif çıkmıştır. Konuyu açıklık getirmek gerekirse erdem ve huzur, kişileri içsel anlamda mutlu eden kavramlar olup bu kavramların gelir ile ilgisi

bulunamamıştır.

Bartram (2011) ise çalışmasında göç, gelir ve mutluluk ilişkilerini araştırmıştır. Bartram (2011)'a göre gelirdeki artış mutluluğu artırmamaktadır. Elbette ki gelir ve mutluluk ilişkisinin içerisinde göç faktörü girince durum değişmektedir. Gelirini artırmak için göç eden bir insanın mutluluk ölçüsü farklı çıkmaktadır. Çalışma, Amerika'daki göçmenler üzerinde gelir ve mutluluk bağlamında yapılmıştır. Göçmenlerin gelir artışındaki mutluluk ölçüsü istisnai bir durum olsa da uzun vadede yerli halktan daha az mutlu oldukları anlaşılmaktadır.

Marquez ve Diğ. (2018) göç dalgaları ve mutluluk ilişkisi ile ilgili yeni bir endeks oluşturmuştur. Ülke mutluluklarını artırmak için yaygın olarak kullanılan anket temelli bir endekse, göç akışına etki eden unsurlar eklenerek yeni bir endeks önerilmiştir. Endeks oluşturmada 112 ülke verileri Gravity modeli ve Sabit Etkili Vektör Ayrıştırma modeli (Fixed Effects Vector Decomposition(FEVD)) ile analiz edilmiştir.

Frey (2011)'e göre Mutluluğu belirleyen faktörler politika yapmak için en önemli belirleyicilerden biridir. Bu faktörler gelir düzeyinden bağımsız olarak çok sayıda ülke için benzer özellik gösterir. Ülkelerin mutluluk seviyelerini üst düzeylere çıkarmak için sadece akademisyenler değil aynı zamanda politika yapımcıları da uğraşmaktadırlar. Hatta bu konuda adı en çok duyulan ülkelerden biri Bhutan Krallığıdır. Bu ülke Gayri Safi Milli Hasıla yerine Gayri Safi Milli Mutluluğu maksimize etmek için çalışmalar yapmıştır. Frey'in çalışmasında ekonomik Belirleyiciler, siyasi belirleyiciler ve psikolojik belirleyiciler net bir şekilde aktarılmıştır.

Veenhoven ve Dumlubağ (2015), "İktisat ve Mutluluk" isimli çalışmalarında ülkelerin mutluluk arayışlarının tarihsel incelemesini yapmıştır. İlk olarak mutluluğa dair dönemlendirme yapılmış akabinde iktisatçıların mutluluğa yönelme sebepleri ile "bugün daha mı mutluyuz? sorusuna cevap aranmıştır.

Polygreen ve Simpson (2011)'a göre mutluluk ile göç arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yaptıkları çalışmada mutsuz ülkelere doğru göç akımı olurken çok mutlu ülkelere insanlar da daha az mutlu ülkelere göç edebilmektedirler.

Çirkin ve Göksel (2016) "Mutluluk ve Gelir" isimli çalışmalarında anket yöntemi kullanmışlardır. Elde ettikleri sonuçları Sıralı Tahmin yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmaya ait en önemli bulgu mutluluk ile yaşam doyumunun gelirden bağımsız olmasıdır. Yani gelir seviyesindeki artış kişinin mutlu olma

durumu ile anlamsız iken yaşam doyumu ile istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Giray, Yorulmaz ve Ergüt (2016), yaptıkları çalışmada mutluluğun disiplinler arası bir kavram olduğunu belirtip suç olgusuna benzetmektedirler. Gini katsayısı kullanılarak Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye için etkileşimli değişkenler olan göç, suç oranları, Gini katsayısı ve mutluluk kavramları kümeleme teknikleri ile gruptandırılmıştır. Suç ve mutluluk olgusu göç ve gelir dağılım ile ilişkilendirilmiş ve Türkiye'nin bu konularda yeri irdelenmiştir.

Shamsuddin ve Katsaiti (2020)'nin Almanya'daki göçmenler üzerine yaptığı çalışmada yaşam memnuniyetinin ülkedeki kalış sürelerini uzattığı tespit edilmiştir. Ayrıca kalış süresinin uzatılması konusunda kadın ve erkeklerin farklı davranışlar sergilediği ortaya konulmuştur. Erkekler eğitim, kişisel gelir ve eşin ikamet ettiği yer ölçütleriyle kalma sürelerini belirlerken, kadınlar çocuk sayısına ve diğer göçmen kadınların gelirlerine göre hareket etmektedir.

III. ÇALIŞMANIN KAPSAMI METODOLOJİ VE DATA

3.1 Çalışmanın Kapsamı

Çalışmanın giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi mutluluk ve göç olgusu sosyal bilimlerin her zaman gündeminde olan konulardan biridir. Litaratür taramasında da görüldüğü üzere her iki konu hakkında sürekli çalışmalar yapılmakta ve her çalışma ile konuların alanı genişletilmektedir. Çalışmanın kapsamı G7 ülkelerinin 2006-2019 yılları arasındaki yıllık göç verileri ile yine bu ülkelerin 6 değişkenden oluşturulmuş Mutluluk endeks verileridir. Bu anlamda; ilgili ülkelerin göç verileri Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Dünya Bankası, Eurostat ve ülke bazında hazırlanan kaynaklardan alınmıştır. Mutluluk Endeksi için ise World Happiness Database ve World Happiness Report datalarından faydalanılmıştır. Bu çalışmanın amacı öncelikli olarak G7 ülkelerinin aldığı göç ile mutluluk seviyeleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ele alınan ülkeler Dünya Mutluluk sıralamasında üst sıralarda olması ve yüksek göç alması sebebiyle araştırmamıza konu olmuştur.

3.2 Metodoloji ve Bulgular

G7 ülkeleri için yapılan bu çalışmada panel veri setleri kullanılmıştır. Yapılan testlerde Göç (MigL) ve Mutluluk Endeksi (HappL) değişkenlerinin 2006-2019 yılları arasındaki verileri test edilmiştir. Panel veri tek başına zaman serisi veya yatay kesit verileri ile incelenemeyen konular için kullanılmaktadır. Zaman serisinde uzun dönem, yatay kesitte ise değişkenler arasındaki ilişki incelenirken panel veri yöntemlerinde hem zaman serisi hem de değişkenler arası ilişki analiz edilmektedir. Yani panel veri yöntemleri nicel ve nitel faktörlerin aynı yöntem

üzerinde görülmesine imkân vermektedir.

Hadri Birim Kök Testi

Bu çalışmanın verileri için ilk olarak, serilerin durağanlık yapısı incelemek üzere Hadri (2000) panel birim kök testi kullanılmıştır. Hadri (2000), hata terimlerine dayalı bir Lagrange Multiplier (LM) testi geliştirmiş ve bu test panelin herhangi bir serisinde “H0: birim kök içermez” hipotezini analiz etmektedir. Bu test, panel verilerde uzun periyotta ve yatay kesit sayısı orta büyüklükte olduğunda kullanılabilir.

Tablo 1’ de görüldüğü üzere Hadri test sonuçlarına göre ülkelerin her biri için değişkenler seviyesinde durağan sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. Hadri Birim Kök Testi

Değişkenler		Seviye
MigL	T-İstatistik	12,5140
	P-Değer	0.0000*
HappL	T-İstatistik	10,0087
	P-Değer	0.0000*

H0= Bütün değerler birim kök içermez

H1= Bazı değerler birim kök içerir.

%1 kritik değeri * ile ifade edilmiştir.

Panel VAR ve Granger Nedensellik Testleri

Analizde ikinci adım, gecikme uzunluğu (lag length) kriterlerini seçmektir. Tablo 2’de, Love (2016) ve Lu (2001) tarafından önerilen üç model seçim ölçütüne dayanan gecikme uzunluğu sonuçları gösterilmektedir. Bu tablo, en küçük MBIC, MAIC ve MQIC'ye sahip olduğundan, lag 1’in panel VAR için tercih edilen model olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Panel VAR Geçikme Seçimi

Lag	CD	J	J-Pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	0.9961695	13,47111	0,3357475	-36,2465	-10,52889	-23,64375
2	0.9970251	9,756849	0,2825084	-23,38823	-6,243151	-12,98639
3	0.9974829	2,406968	0,6613684	-14,16557	-5,593032	-8,964653

Zaman serisi modellerinde eşanlılık var ise bu veriler içsel-dışsal ayrımı yapmadan aynı teste tabi tutulmalıdır. Panel VAR yaklaşımı bu düşünce ile geliştirilmiştir. Panel VAR yaklaşımı geleneksel VAR modelinin panel veri setlerine uygulanmış halidir. Gerek geleneksel gerekse panel VAR modellerinde kullanılan değişkenlerin tümü içsel olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle her bir değişkenin gecikmeli değerlerinin diğer değişkenler üzerine etkilerini görmek mümkün olabilmektedir (Batağı, 2005). Panel VAR modelindeki amaç değişkenler arasındaki etkileşimi belirlemektir. Bu etkileşim belirlenirken değişkenler durağan olmalıdır.

Çalışmada Panel GMM yaklaşımı kullanılarak tahmin edilen iki değişkenli panel VAR yönteminin bulguları Tablo 3’de görülmektedir. Hipotezi sınamak için, gecikme uzunluğu seçim kriterleri sonrasında analizin üçüncü aşaması olarak verimli GMM yaklaşımına dayalı PVAR modeli kullanıyoruz. 2 değişken için PVAR denklemi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$MigL_{it} = \beta_i + \alpha_{it-L} MigL_{it-L} + \gamma_{it-L} HappL_{it-L} + f_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$HappL_{it} = \pi_i + \gamma_{it-L} HappL_{it-L} + \alpha_{it-L} MigL_{it-L} + f_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

PVAR modelin hipotezi;

H₀= Bağımsız değişkenin etkisi yoktur.

H₁= Bağımsız değişkenin etkisi vardır

Tablo 3’te görülen panel VAR test sonucunda olasılık değerleri 0,05’in üzerinde olduğundan istatistiksel olarak anlamsızdır şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenle H₁ hipotezi reddedilerek H₀ hipotezi kabul edilmektedir. Katsayı değerlerinde ise göç mutluluk endeksini negatif etkilerken, mutluluk endeksi göçü pozitif olarak etkilemektedir. Bu sonuçlar göçü etkileyen unsurun sadece mutluluk endeksi

olmadığını vermektedir.

Panel veri analizinde nedensellik ilişkisinin araştırılması Granger-Causality mantığına dayanmaktadır. Panel nedensellik için kullanılan model aşağıdaki şekildedir:

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k \gamma^k y_{it-k} + \sum_{k=1}^k \beta^{(k)} x_{it-k} + \epsilon_{it} \quad (3)$$

Test edilen hipotez: Göç'ten Mutluluğa doğru nedensellik ilişkisi için;

H0= $\sum \beta_i = 0$ (Göç'ten Mutluluğa nedensellik yoktur)

H1= $\sum \beta_i \neq 0$ (Göç'ten Mutluluğa nedensellik vardır)

Tablo 3. Panel VAR ve Panel Granger Nedensellik Testi

Panel VAR Testi					Panel Granger Test		
	Katsayı	Std. Hata	z	P> z		Ch2	Olasılık
MigL-HappL	-0,337856	1,25435	0,25	0,788	MigL→HappL	0,073	0,788
HappL-MigL	0,0208911	0,0273959	0,76	0,446	HappL→MigL	0,582	0,446

Yine Tablo 3'te görülen Granger nedensellik olasılık değerleri 0,05'in üzerinde olduğundan her iki değişken için birbirinin nedeni değildir sonucuna ulaşılmıştır.

Dinamik Panel Model Tahminleri

Değişkenler arasında eşbütünleşme varlığını tespit etmek için üç Dinamik Panel Tahminci'si önerilmektedir. İlki Pesaran ve Smith (1995)'in önerdiği MG (Ortalama Grup) tahmincisidir. MG en az kısıtlayıcı prosedüre sahip olmasının yanı sıra seriler arası kısıtlamanın uygulanmadığı tüm parametrelere izin vermektedir. Uzun dönemli parametreler seriler için tek tek ARDL modelinden türetilmektedir. Bu tahminci ayrıca her seri için ayrı ayrı regresyon tahmini yapmaktadır. Katsayı ortalamaları alınarak ya da verilere havuzlama yapılarak eğim katsayılarının ve hata terimlerinin aynı olduğu varsayılmaktadır (Pesaran ve Diğ. 1999). İkinci tahminci olan PMG (Havuzlandırılmış Ortalama Grup) homojen uzun dönem katsayılarını varsaymaktadır. PMG tüm katsayıların ve hata varyanslarının gruplar arasında farklılık göstermesine izin vererek tahminde

bulunurken eğim katsayılarının ve hata terimlerinin geçerli olduğunu belirtmektedir. Her durumda mevcut seri gözlemlerinin sayılarını hesaba katarak, kısa vadeli dinamikleri her ülke için belirlenen veriler olmasına izin veren bir avantaja sahiptir. Pesaran ve Diğ. (1997,1999) tarafından önerilen PMG tahmincisi panellerde havuzlama ve ortalama almayı aynı anda yapmaktadır. PMG tahmincisi katsayıları hesaplarken ağırlıklandırılmış bir tahminde bulunurken MG tahmincisi katsayıların bireysel yatay kesitlerine göre ağırlıklandırılmamış ortalamasını almaktadır (Blackburne ve Frank, 2007).

ARDL (1,1,1) modeli ile oluşturulan denklem 4:

$$MigL_{it} = \sum_{j=1}^p \alpha_{ij} MigL_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta'_{ij} X_{it-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Burada X diğer açıklayıcı değişkenlerin vektörüdür.

$$\Delta MigL_{it} = \phi_i (MigL_{i,t-1} - \beta'_i X_{it}) + \sum_{j=1}^{p-1} \alpha^*_{ij} \Delta MigL_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{ij} \Delta X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Buradaki β'_i bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki uzun vadeli etkiyi ölçen vektördür. ϕ_i ise hata düzeltme vektörüdür. Diğer parametreler kısa dönem etkilerin katsayılarıdır.

Tahmincilerden üçüncüsü olan DFE (Dinamik Sabit Etkiler), sabit parametrelerin değişmesine izin verirken diğer parametreler için havuzlama yapan bir yaklaşımdır. Bu tahminciden elde edilen sonuçların tutarlılığı katsayıların her bir birim için aynı olup olmamasına bağlıdır (Güven ve Mert, 2016: 141). ECT (Hata Düzeltme Terimi), dinamik modellerde dengeyi sağlamak için kullanılmaktadır. Değişkenlerin dengeye ne kadar hızlı yaklaştığını/ uzaklaştığını göstermektedir. Ayrıca bu terim istikrarlı uzun vadeli bir ilişkinin varlığını da doğrulamaktadır (Chu ve Sek, 2014: 945).

Hausman (1978)'a göre uzun vadeli parametrelerin homojenliği öncelikli olarak görülmemektedir. Dinamik Panel Tahmin modellerinde katsayıların ortalamaları üzerindeki heterojenlik etkisi Hausman Testi ile belirlenmektedir. Hausman test sonucu hangi testi kullanmamız gerektiği noktasında fikir vermektedir.

H0= Uzun dönemde parametreler homojendir.

H1= Uzun dönemde parametreler heterojendir.

Eğer H0 kabul edilirse PMG, red edilirse MG test tercih edilmektedir. Uzun dönemde homojenlik varsayımı ile PMG testi tutarlı ve etkin bir test kabul

edilmektedir. Tablo 4 de görüldüğü gibi Hausman test istatistik değeri ki-kare değerinden büyük çıktığı için Havuzlandırılmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG) modeli kullanılmıştır.

Tablo 4. Dinamik Panel Model Tahminleri

		PMG	MG	DFE	Hausman
Uzun Dönem	Katsayı	-2,1455	-15,7368	-4,3036	ch2=0,21 Prob>Chi2 =0,6457
	T-İstatistik	-2,25	-0,58	-1,03	
	Olasılık	0,024***	0,562	0,304	
Kısa Dönem	Katsayı	-1,8830	-2,5831	-0,6753	
	T-İstatistik	-0,78	-1,01	-0,76	
	Olasılık	0,438	0,311	0,447	
ECT	Katsayı	-0,1729	-0,2366	-1,9515	
	T-İstatistik	-1,45	-1,85	-3,20	
	Olasılık	0,148	0,65	0,001***	

Tablo 4’te PMG, MG ve DFE sonuçlarında görüldüğü gibi; Uzun dönemde her üç model için negatif bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla göç eden insanlar için göç edilen ülkenin mutluluk endeksini oluşturan veriler önemli bir unsur olmaktadır. Mutluluk endeksi azaldıkça o ülkenin aldığı göç sayısı da düşmektedir (Savaş, doğal afet ve diğer olağanüstü nedenler dışında). Ayrıca sadece PMG için uzun dönemli anlamlı bir ilişki mevcuttur. Uzun dönemde PMG için mutluluk endeksinde %1 ‘lik bir azalış göçün % 2,14 oranında azalacağını, MG için mutluluk endeksinde %1’lik bir azalış göçün %15.73 azalacağını göstermektedir. Kısa dönemde üç model için negatif ve istatistiksel olarak anlamsız sonucu alınmıştır. Hata düzeltme katsayısının negatif olması modeldeki değişim ve sapmaların bir dönem içinde PMG için % 17, MG için %23 oranında dengeye ulaşacağı sonucu vermektedir. Analizde kullanılan Dinamik Sabit Etkiler (DFE) tahmincisi değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkisini açıklamak için kullanılan MG ve PMG tahmincisini teyit etmek için kullanılmaktadır.

Karşılaştırma ve referans amaçlı DFE tahmini yöntemi hem uzun hem de kısa dönem katsayılarını kısıtlayan MG tahmin metodunun tersidir. Başka bir ifade ile DFE tahmin metodu, birden fazla ülkeye ait verilerin tek bir katsayı ile açıklar. Bu nedenle, tek tek ülkelerin katsayıları olmaksızın ortak bir katsayı sonucu vermektedir. Tablo 4’te görülen DFE tahmin sonuçlarında gösterildiği gibi, göç ve mutluluk endeksi arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki mevcuttur.

Hausman testi sonucunda PMG tahmincisinin ülke bazında sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. PMG sonuçları

Uzun dönem			
	Katsayı	z	Olasılık
HappL	-2,145523	-2,25	0,024***
Kısa Dönem			
	Katsayı	z	Olasılık
HappL	-1,883072	-0,78	0,438
ECT	-0,1728841	-1,45	0,148
Ülkeler			
	Katsayı	z	Olasılık
Almanya	-16,30922	-3,13	0,002***
Kanada	2,23359	1,40	0,161
Fransa	-0,4087932	-2,14	0,032***
İtalya	0,7056781	0,89	0,372
Japonya	-0,1106	-0,08	0,936
İngiltere	0,4439193	0,45	0,655
ABD	0,2639142	0,31	0,758

*** %1 düzeyinde anlamlılık

Tablo 5’te görülen PMG sonuçlarına göre mutluluk endeksi uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla tek etken olmamakla birlikte göçün artması mutluluk endeksinin artışına bağlı olmaktadır. Mutluluk endeksinin oluşturan

-Kişi başına düşen GSYH,

- Sosyal destek,
- Sağlıklı yaşam beklentisi,
- Yaşam seçimlerini yapma özgürlüğü,
- Cömertlik ve yolsuzluktan kurtulma özgürlüğü gibi etkenler zorunlu sebepli göçlerde dahi dikkate alınan unsurlardır. Bu unsurlar göç eden insanlar için göç edilen ülke tercihinde can alıcı noktaları oluşturmaktadır.

Ülke bazında PMG sonuçlarına göz atıldığında, Almanya ve Fransa olasılık değerleri %1 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için istatistiksel olarak anlamlıdır. Almanya için mutluluk endeksindeki %1'lik bir azalış bu ülkeye göçü %16 azaltırken, Fransa'da %0,4 azaltacaktır. Kanada, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD olasılık değerleri istatistiksel olarak anlamsızdır. Katsayı değerlerine göz atıldığında, Mutluluk endeksindeki %1'lik bir artış, Kanada'da %2,23, İtalya'da %0,70, İngiltere'de %0,44, ABD'de ise %0,262'lik bir göç artışına sebep olacaktır. Yine Mutluluk endeksindeki %1 azalış, Japonya'da %0,11'lik göç azalışına neden olacaktır.

IV. SONUÇ

Göçün kavramsal çerçevesinin çizilmesi için canlı ile mekân arasındaki bağın aşınma sebeplerini anlamak önemlidir. Toplumları göçe zorlayan etkenler tarih boyunca değişikliğe uğramıştır. Her dönem farklı nedenlerle göç eden insanların göç etme sebebinin altında aslında tek neden vardır:

“Daha iyi bir yaşam alanı bulmak”

Bu neden son zamanlarda sosyal bilimlerin ve politika yapımcıların özellikle eğildiği bir konu olan “mutluluk” kavramı ile buluşmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar her geçen gün daha da genişlemektedir. Her ne kadar genişlese de mutluluk kavramı tam olarak ölçülemez bir kavramdır. Çünkü toplumları mutlu kılan etkenler her geçen yıl değişmektedir. Ayrıca mutluluk her ne kadar somut bir kavram gibi ele alınıp ölçülmeye çalışılsa da aslında soyut bir kavramdır. İnsanları mutlu kılan etkenlerin ölçülebilir nitelikte olabilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. İyi yaşam isteği, sosyal destek, özgürlük gibi soyut kavramlar anket yöntemleri ile ölçülebilir bir duruma getirilerek birçok endeks oluşturulmaktadır.

Bu çalışmada “insanların göç etme kararında ev sahibi ülkenin, mutluluk endeks puanı ne kadar önemlidir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Ayrıca araştırmada çift yönlü düşünerek her iki kavramın etkileşimine dikkat çekilmiştir. G7 ülkeleri göç

rakamları ve mutluluk endeksi üzerine yapılan bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında;

- İnsanlar zorunlu göç sebepleri dışında yer değiştirme kararı alırken gideceği mekânın (ülke-eyalet, şehir vs) hayat şartlarını düşünmektedir.

-Mutlu ülkelerde göç verme durumu “özel” nedenlerden kaynaklanmaktadır.

-Mutluluk endeksi düşük ülke insanları daha iyi yaşam koşulları (ekonomik, sosyal haklar, yaşam standartları, özgürlük vs) için göç etmektedirler.

-Yapılan panel VAR analizi katsayı değerlerinde göç mutluluk endeksini negatif etkilerken, mutluluk endeksi göçü pozitif olarak etkilemektedir. Ayrıca her iki değişken arasında her hangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Dinamik panel model tahminlerinde ise bir ülkenin mutluluk endeksi azaldıkça aldığı göç de azalmaktadır. Dolayısıyla göç kararında hedef ülkenin mutluluk endeksi önemli bir rol oynamaktadır. Her iki kavramın bu derece etkileşim içinde olması devletlerin bu konuda politika üretmeleri gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

-Refah politikalarında “mutluluk” kavramı önemli bir belirleyici olmalıdır.

-Göç veren ülkeler göç verme sebepleri üzerine yoğunlaşmalı, iyi yaşam standartları oluşturmak için çalışmalar yapmalıdır.

-Göç alan ülkeler etkin göç politikaları oluşturmalıdır. Çünkü göç alan ülkelerdeki en büyük sorun yerli halkın göç sonucunda mutluluk seviyelerinin düşmesi şeklinde gözlemlenmektedir.

-Zorunlu olarak göç alan ülkeler (örneğin Türkiye) göç konusunda gerek yerli halk için gerekse göçmen halk için adaptasyon projeleri üreterek her iki kavramın etkin bir şekilde etkileşimini sağlamalıdır.

Kaynakça

Abrigo, M. R., & Love, I. (2016). Estimation of Panel Vector Autoregression in Stata: a Package of Programs. *Sage Journals*, 16(3): 778-804.

Andrews, D., & Lu, B. (2001). Consistent Model and Moment Selection Procedures for GMM Estimation with Application to Dynamic Panel Data Models. *Journal of Econometrics*, 101(1): 123-164.

Aristoteles. (2015). Eudemos'a Etik (Çev: Saffet Babür). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

Bartram, D. (2011). Economic Migration and Happiness: Comparing Immigrants' and Natives' Happiness Gains From Income. *Social Indicators Research*, 103 (1), 57-56.

Batagı, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. 3. Edition, John Wiley and Sons Ltd.

Blackburne, E. F., & Mark W. Frank, 2. v.-2. (2007). Estimation of nonstationary heterogeneous panels. *Stata Journal*, 7(2):197-208.

Chow, H. P. (2005). Life Satisfaction among University Students in a Canadian Prairie City: A Multivariate Analysis. *Social Indicators Research*, 70: 139-150.

Çirkin, Z., & Göksel, T. (2016). Mutluluk ve Gelir. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (2): 375-400.

Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *J Econ Psychol*, 29 (1): 94-122.

Dusenberry, J. S. (1949). *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*. Cambridge: Harvard University Press.

Easterlin, R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. D. P.A., & R. M. ed. içinde, *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz* (s. 89-125). New York:: Academic Press.

Easterlin, R. A. (1995). Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27: 35-48.

Easterlin, R. A. (2001). Income and happiness: towards a unified theory. *Economic Journal*, 111: 465-485.

- Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum*, 5(9):9-21.
- Frank, R. H. (1999). *Luxury Fever: Why Money Fails to Satisfy in an Age of Excess*. Newyork.
- Frey, B. S. (2011). Tullock challenges: happiness, revolutions and democracy. *Public Choice*, 148(3/4): 269-281.
- Giray, S., Yorulmaz, ö., & Özlem Ergüt, V. I. (2016). Ülkelerin Gini Katsayısı, Göç, Suç ve Mutluluk Değişkenleri Açısından Bulanık ve Dayanımlı Kümeleme Metodu ile Sınıflandırılması. *Journal of Awareness (JoA)*, 1(2).
- Gül, S. (2020). Mutluluk ve Uluslararası Göç: Genel Bir Bakış. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(1): 371 – 388.
- Hadri, K. (2002). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*, 3(2): 148-161.
- Helena, M., Pino, G., & Tena, J. D. (2018). Voting with your feet: migration flows and happiness. *SERIEs*, 9: 163-187.
- Helliwell, J. F., R. L., Sach, J., & Neve., J.-E. D. (2020). *2020 World Happiness Report*. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Kahneman, D., & 20:3–24, A. B. (2006). Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1): 3-24.
- Levin, A., Lin, C.-F., & Chu, C.-S. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1):1-24.
- Mentzakis, E., & Moro, M. (2009). The poor, the rich and the happy: exploring the link between income and subjective wellbeing. *Journal of Socio-Economics*, 38 (1): 147-158.
- Osborne, E. (2003). *The Determinants of Happiness: Some Migration Evidence*. *Happiness and Migration: An Overview March 2018 Project: World Happiness Report 2018*.

Pedersen, P. J., & Schmidt, T. D. (2011). Happiness in europe: cross country differences in the determinants of satisfaction with main activity. *The Journal of Socio-Economics*, 40 (5): 480-489.

Polgreen, L. A., & Simpson, N. B. (2011). Happiness and International Migration. *Journal of Happiness Studies*, 12 (5): 819-840.

Report, W. H. (2017). <https://worldhappiness.report/ed/2017/> adresinden alındı

Report, W. M. (2020). https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf adresinden alındı

Rodríguez, L. C. (2001). *Bienestar e Ingreso: Un Estudio sobre el Concepto de Felicidad*. Puebla, Mexico: Universidad de las Amé ricas.

Rojas, M. (2007). Heterogeneity in the relationship between income and happiness: A conceptual-referent-theory explanation. *Journal of Economic Psychology*, 28 (1): 1-14.

Scitovsky, T. (1976). *The Joyless Economy: An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction*. London: Oxford Press.

Shamsuddin, M., & Katsaiti, M.-S. (2020). Migration and Happiness: Evidence from Germany. *Journal of Happiness Studies* , 21: 2931–2955.

Stevenson, B., & Wolfers, J. (2008). *Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox*. Cambridge: NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH-No. 14282.

Şeker, M. (2010). Mutluluk Ekonomisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (39): 115-140.

Tiebout, C. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal Political Economy*, 64 (5): 416-424.

Veenhoven, R., & Dumlubağ, D. (2015). İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu muyuz? E. Ruben, Ö. Gökdemir, D. Dumludağ, & L. Neyse içinde, İktisadi Davranışsal Yaklaşımlar (s. 223-251). İmge Yayınevi.

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Turkish Studies*, 9 (2): 1685-1704.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ ETKİNLİĞİ: DOĞU MARMARA KALKINMA AJANSI (MARKA) VE ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI (ÇKA)*

Doğukan Salih KUTLUTÜRK¹

Doktora Öğrencisi

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: dogukan_k@hotmail.com

ORCID ID : 0000-0002-3716-8566

Ayhan ORHAN

Prof.Dr.

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: aorhan@kocaeli.edu.tr

ORCID ID : 0000-0002-8109-4306

Öz

Çalışmada, bölgesel kalkınma ajanslarının Türkiye'deki bölgesel ve makro ölçekteki kalkınmaya etkisi, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA) ve Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA) örnekleri üzerinden saptanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansları, 2000'li yıllarda küreselleşme ile birlikte Türkiye ile AB arasındaki uyumlaştırma sürecinin ön plana çıkması, yönetim ve bölgesel politikaların önem kazanması ve buna bağlı olarak merkezden yönetilen kalkınma politikalarının terkedilmesine bağlı olarak faaliyet göstermeye

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** dogukan_k@hotmail.com

Atf (APA): Kutlutürk, D. S. & Orhan, A., (2021), Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Etkinliği: Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA) ve Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA), Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 13 (2): 210-244., <https://doi.org/10.53881/hiad.1030220>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

başlamıştır. Bölgesel kalkınma ajansları, sorumlu oldukları bölgelerde mikro ölçekli kalkınma politikalarında temel aktör olarak görevlerini yerine getirmektedirler. Bölgesel kalkınma ajansları, bu çerçevede bölgesel kalkınmayı sağlayarak tabandan tavana anlayışıyla bölgelerin rekabet gücünün arttırılması ve potansiyellerinin ortaya çıkartılmasını sağlamaktadır. Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının 2000’li yıllar ile birlikte kalkınma politikalarında temel aktör olmaları ve buna bağlı olarak yerel ihtiyaçların gene yerel aktörlerin katılımıyla uygulamaya konulması bu tür kalkınma politikalarının etkin ve başarılı olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. Yönetişim olgusu ile birlikte ajansların yapısında, genel yönetimde bulunan valilerin yanı sıra yerel yönetimden belediye başkanları, üniversite temsilcileri ve sanayi ve ticaret odasının temsilcilerinin bulunması, ajanslarda alınan kararların daha şeffaf ve ihtiyaca yönelik olduğunu da göstermektedir. Bu kapsamda, bölgesel kalkınma ajansları, bölgelerdeki ekonomik, sosyal ve kültürel kapsamdaki ihtiyaçlara göre proje teklif çağrılarında bulunarak, fizibilite, mali ve teknik alanlarda projelere destek vermektedirler. Tüm bu bilgiler ışığında çalışmada, benzer destek bileşimi bulunan iki kalkınma ajansının verdiği destekler ve bölgedeki insani gelişim endeksi ile ifade edilen kalkınma oranları ele alınacaktır. Bu kapsamda, Devlet Planlama Teşkilatı eliyle uygulanan makro kalkınma politikaları ve bölgesel kalkınma ajansları eliyle uygulanan mikro kalkınma politikaları dönemlerindeki bölgesel kalkınma oranlarının gelişimi karşılaştırılarak fayda – maliyet analizi yapılacaktır. Böylece, bölgesel kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmadaki etkinliği belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Kalkınma Politikası, Yerel Politikalar, İnsani Gelişim Endeksi*

Alan Tanımı: *Bölgesel Kalkınma*

EFFECTIVENESS OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES: EAST MARMARA DEVELOPMENT AGENCY (EMDA) AND ÇUKUROVA DEVELOPMENT AGENCY (ÇDA)

Abstract

In this study, the effects of regional development agencies on the development on Turkey's regional and macro scale investigated by the samples of East Marmara Development (MARKA) and Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA). Regional development agencies in Turkey started to operate in 2000s, due to harmonization process between EU and Turkey and rapidly globalization and governance processes. Depending of these situations, centrally managed development policies

lose their importance and idea of local development replaced those sorts of policies. Local development agencies fulfill their duties as a main actor of local micro scaled development policies. Local development agencies, providing local development by increasing competition power of regions and unlocking their potentials with bottom-up mentality. As local development agencies started to be a main actor of development policies in Turkey since the 2000s providing the local development in region more successfully by procuring local needs in effective way. In addition to the governors in the general administration of agencies, the presence of mayors from the local government, representatives of universities and representatives of the chamber of industry and commerce, show the concept of governance. Due to the decisions taken by governance concept, agencies implementations were more transparent and focused on the needs. In this context, regional development agencies provide various supports by call for proposals in feasibility, technical and financial areas. Due to all information given above, the supports given by two development agencies with similar support structures their regions' development rates, shown in the human development index, are examined. In this context, cost-benefit analysis will be carried out by comparing regional development rates in the period of macro development policies implemented by the State Planning Organization and micro development policies implemented by regional development agencies. Thus, the effectiveness of regional development agencies in regional development will be examined and determined.

Key Words: *Regional Development, Regional Development Agencies, Development Policies , Regional Policies, Human Development Index*

JEL Codes: *O10, O11, O15, P25, R11, R58*

I. GİRİŞ

İktisat literatürü incelendiğinde kalkınma olgusu genel anlamda, bir ülkede gerek ekonomik gerek sosyal gerekse kültürel yapının iyileştirilerek, toplumdaki insanların yaşam standartlarının yükseltilmesini içeren bir süreçtir olarak tanımlanmaktadır. Özellikle büyüme olgusunun aksine kalkınmanın uzun bir süreç içermesi ve toplumdaki pek çok alanda yapısal değişikliklere yol açması özellikle ekonomik büyümenin ve gelişmenin temeli için kaçınılmaz bir süreç olduğunu göstermektedir. Büyüme sürecinin sonucu olarak ekonomide oluşturulan mal ve hizmetlerin özellikle bölgeler ve sektörler arasında eşit dağılmaması, bölgesel dengesizlik ve bölgelerarası kalkınmışlık farklılıklarının iktisadi tartışmalarda yer almasına sebep olmuştur.

Bir ülke ekonomisinde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının bulunması, ülkede uygulanan kalkınma politikalarının etkin olmadığına göstergesi olmakla birlikte söz konusu ekonomide makroekonomik politika amaçlarının başarılı bir şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir. Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren planlı kalkınma dönemine kadar bölgesel kalkınma politikaları ikinci planda tutulmuş asıl amaç savaş sonrası ulusal ekonominin toparlanması için ulusal kalkınmanın ön planda olması gerektiği savunulmuştur. 1960’lı yıllardan itibaren Devlet Planlama Teşkilatı aracılığıyla birlikte kalkınma politikalarında bölgesel kalkınmaya ilişkin çeşitli vurgular yapılmış olsa da bu dönemde de bölgesel kalkınma sadece, ulusal kalkınma yolunda bir amaç olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, ulusal kalkınmada istenilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için bölgesel eşitsizliklerin kaldırılması gerektiği savunulmuştur. Türkiye’de bölgesel kalkınma politikalarının, söz dönemde arka planda tutulması bölgesel farklılıkların daha fazla artmasına sebebiyet vermiş ve bölgesel anlamda kalkınma politikalarını engelleyici rol oynamıştır.

Türkiye’de, bölgesel kalkınma politikalarında temel aktör olan bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluşu Dünya’daki trende göre geç kalınmış bir süreci kapsamaktadır. Planlı kalkınma döneminde altyapısı oluşturulan Güneydoğu Anadolu Projesi kapsam olarak bölgesel kalkınma ajanslarını andırsa da Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının faaliyet göstermeye, 2006’da yürürlüğe konulan “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” kanunu ile birlikte başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye’de kalkınma politikalarının eksenini merkezden yerel doğru kaymış ve bölgesel kalkınma ajanslarının eliyle kalkınma uygulamaları gerçekleşmeye başlamıştır.

Çalışmada, kalkınma ajanslarının bölgeler itibariyle kalkınmaya etki düzeyleri ölçülerek kalkınma ajanslarının kuruluş yapıları itibariyle amaçlarını gerçekleştirme seviyeleri saptanmaya çalışılmıştır. Böylece bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınma yolunda sağlamış oldukları desteklerin makro kalkınma politikaları karşısında başarısı MARKA ve ÇKA ekseninde incelenmektedir.

2. KALKINMA OLGUSU

Kalkınma; büyümenin sağlanması, etkinlik ve verimlilik olgularını kapsayan ekonomik, sosyal, kültürel ve kurumsal işleyişi düzenleyen bir süreç olarak ifade edilmektedir. Kalkınmanın açıklanması ve ölçülmesi için insani gelişmişlik endeksi başta olmak üzere pek çok ölçüt belirlenmiştir. Dünya Bankası(İBRD)’nın ifadesine göre kalkınma; insanların hayat standartlarının iyileştirilme amacı ve bu amacı gerçekleştirmeye yönelik izlenen süreçtir (Kumcu S. Y. , 2019.).

Todaro ve Smith'e göre kalkınma yaşam standartlarının daya iyi hale getirilmesi ve daha insancıl yaşam anlamına gelmektedir. Daha insancıl yaşam ise üç basit kavram ve merkez değer üzerine şekillenmiştir. Bu değerler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Todaro ve Smith, 2015):

- Bu değerlerden birincisi, kişilerin hayatını devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçlara ulaşma olanağının artmasıdır. Diğer bir ifade ile kalkınma sürecinin ve bu süreçteki ekonomik faaliyetlerin, insanlara barınma, gıda, sağlık ve korunma ihtiyaçlarını sağlayacak şekilde gerçekleştirilmesidir.
- İkincisi, iktisadi uygulamaların, insanların kendini değerli ve saygın hissettirecek yani diğer kişiler tarafından sadece üretimde kullanılan bir araç olarak görülmecek şekilde gerçekleştirilmesidir. Denis Goulet'in belirttiği gibi kalkınma, toplum içerisindeki saygınlığı kazanma için önemli ve hatta vazgeçilmez bir araçtır.
- Üçüncüsü ise, kişilere toplum içerisinde seçme özgürlüğü vererek farklı alternatifleri seçebilmeleri hakkına sahip olmalarını sağlayacak politikalarıdır.

Yukarıda bahsedilen tüm bu değerler kapsamında kalkınmanın çerçevesini oluşturan ve kalkınmanın temel amacı olan unsurlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017) :

- Yoksulluğun ortadan kaldırılması,
- Gıda güvenliğini sağlanması, gıda yetersizliği ve açlığın ortadan kaldırılması,
- Sağlık hizmetlerine erişilebilirliğin artırılması,
- Eğitim kalitesinin artırılması ve eğitim hizmetlerine erişilebilirliğin artırılması,
- İnsanların güvenli bir şekilde yaşamasının sağlanması,
- Çevresel değerlerin korunması ve etkinliğinin artırılması,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması,
- İstihdam alanının oluşturulması ve ekonomik büyümenin ekonomik kalkınmayla desteklenecek şekilde sağlanması,
- Kentsel altyapı sorunlarının giderilmesi,
- İklim değişikliği ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına karşı mücadelenin geliştirilmesi,
- Küresel açıdan adaletin sağlanmasıdır.

Kalkınmanın çeşitli amaçları barındırması ve çok yönlü bir süreci içermesi ekonomik, sosyokültürel ve çevresel değişkenlere uygun yöntemlerle ölçülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Örneğin, sağlık ve eğitim altyapısının geliştirilmesi ve bu hizmetlere erişim düzeyi, ortalama yaşam süresi, kişi başı gelir düzeyi ve çevresel faktörlere ilişkin tahribat düzeyi gibi pek çok değişken kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan değişkenler arasında bulunmaktadır. Tüm bu ölçümleri içeren ve kalkınma düzeyinin ülkeler ve bölgeler bazında ölçülmesi amacıyla geliştirilen güncel endeks, insani gelişim endeksi olarak ifade edilmektedir. İnsani gelişim endeksi, kalkınma seviyesinin ölçülmesinde nicel faktörler olan kişi başına gelir düzeyi gibi ekonomik faktörleri içerirken kalkınmanın ölçülmesinde tek başına yeterli olmamaktadır. Bu endeksin yanında gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk, üretilen mal ve hizmetlerin kullanım şekli gibi unsurların da kalkınma seviyesinin belirlenmesinde dikkate alınması gerekmektedir (Sen ve Anand, 1997).

İnsani gelişmişlik endeksinin temelleri, 1990 yılında iktisatçı ve siyasetçi Mahbub ul Haq ve oluşturduğu ekibi ile birlikte hazırladığı insani gelişme raporlarına dayanmaktadır. Raporun temelini oluşturan insani gelişmişlik olgusu ise Amartya Sen tarafından oluşturulan yapabilirlik yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşımla birlikte refah ekonomisine yönelik yoksulluk, eşitlik, kalkınma ve kişisel refah gibi olgular üzerinden eleştirilerde bulunmuştur. Sen'in yaklaşımına göre toplumun başarısı bireylerin sahip olduğu özgürlük seviyesine ve yapabilirliklerine bağlıdır (Gürses, 2009, s. 341). Bu kapsamda kalkınmayı ölçmede kullanılacak ölçütlerinde bunun gibi sosyal, kültürel vb. unsurları içermesi gerekmektedir. 2000'li yıllarda ise gerek, devletler gerek sivil toplum kuruluşları gerekse çeşitli medya oluşumları tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır.

2000'li yıllarda insani gelişim endeksinin tek başına kalkınmayı ölçmede yeterli olmadığı ve endeksi oluşturan bileşenlerin kalkınmanın tüm ölçütlerini içermediği görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, insani gelişim endeksinin kapsamının geliştirilmesine yönelik Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2015 yılında İnsani Gelişim Raporu hazırlanmıştır. Raporda, insani gelişim endeksinin bileşenlerinin daha da detaylandırılması gerektiği ve insanların eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmaları ve buna bağlı okul – yazarlık düzeylerinin artması ve uzun ve sağlıklı yaşama sahip olmalarını içeren unsurlarında endekste olması gerektiği belirtilmiştir (Ataseven ve Bakış, 2017).

2.1.Bölgesel Kalkınma ve Dengesizlik

Bölgesel kalkınma en genel ifadeyle, bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik izlenen uygulamalar bütünüdür. Bölgesel kalkınma politika ve uygulamalarının başarılı olması için öncelikle bölgelerin potansiyellerini belirlemek ve bu potansiyellere uygun olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, görece geri kalmış ve dezavantajlı bölgelerde istihdam düzeyini ve niteliğini artırıcı iktisat politikalarının yanı sıra sağlık altyapısını geliştirmeye, kültürel faaliyetler sağlamaya ve demografik özellikleri iyileştirmeye yönelik sosyal politikalarla da bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak mümkün olmaktadır (Zengin, Başkurt ve Es, 2014).

İktisat ve kalkınmaya yönelik dizin incelendiğinde, bölgesel kalkınmaya yönelik ilk çalışmaların Roma Anlaşması'na dayandığı gözlemlenmektedir. Özellikle Avrupa Tek Senedi'nde açıkça tanımlanmasa da kalkınma sürecinin kapsamı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, ekonomik kalkınma sürecinin ülkenin her bölgesinde eşit ilerlemeye neden olmadığı ve kalkınma sürecinin bölgelerde farklı düzeylerde gerçekleşebildiğinden bahsedilmiştir. Farklı bölgelerde meydana gelen kalkınma sürecinin ekonominin genelinde kalkınmayı oluşturacağı vurgulanmıştır (Yiğit ve Maden, 2019).

1980'li yıllarda teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte ülkelerin uygulamış oldukları toplumsal kalkınma politikalarının ülkelerin her bölgesinde aynı etkiyi ve başarıyı sağlayamadığı gözlemlenmektedir. Geleneksel kalkınma yaklaşımının ülkelerin sadece belirli bölgelerinde başarılı olmaları, kalkınma uygulamalarının da içerik olarak değişimini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, yerele yönelik yapılan kalkınma politikalarının yerelden başlayarak tabandan tavana bir yaklaşımla birlikte ulusal düzeye doğru kalkınma sürecinin önünü açacağı görüşü ön plana çıkmıştır. Bölgesel temelde kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve bölgelerin kalkınma potansiyelinin ortaya çıkartılmasını içeren kalkınma politikasında temel aktör olarak bölgesel kalkınma ajansları ortaya çıkmaktadır.

Bölgesel kalkınma ajansları, kalkınmasını tamamlamış ülkelerde geri kalmış bölgelerin altyapı ve bölgesel kalkınma sürecinin sürdürülebilir olmasını sağlarken, kalkınmakta olan ülkelerde ise büyüme sürecine destekleyici bir kalkınmanın gerçekleşmesinde rol oynamaktadır. Bölgesel kalkınma ajansları, esas olarak bölgelere özgü kalkınma sorunlarının, söz konusu bölgelere özgün yaklaşım ve uygulamalarla çözüleceği anlayışıyla kurulmuşlardır. Bu bağlamda, kalkınmaya yönelik ulusal düzeyde alınan karar ve politikaların bu bölgelerdeki ekonomik ve sosyal durum ile uyumu gerekmektedir. Aksi halde, ulusal

düzeyde alınan kararların bölgesel kalkınmada başarılı olması beklenmemektedir. Yerelde kalkınmanın sağlanması ve yerelin kalkınma kapasitesinin ortaya çıkartılması, o bölgedeki altyapının oluşturulması ve geliştirilmesi ile girişimcilere hazır hale getirilerek ekonomik olarak potansiyelinin ortaya çıkarılması sonucu olacaktır. Bu kalkınma süreci ise, belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının, sanayi ve ticaret odalarının, organize sanayi ve serbest ticaret bölgelerinin ve bölgesel kalkınma ajanslarının yönetişimi sayesinde olmaktadır (Yılmaz ve Efşan, 2019).

Kalkınma ile ilgili önemli rol üstlenen OECD ve Dünya Bankası çalışma raporlarında yerel kalkınmanın aşağıdaki unsurları kapsamı gerektiği üzerinde durmuşlardır (Sayın, 2006, s. 348);

- Yerel kalkınma içerisinde bulunan tüm aktörler sahip oldukları kaynakları işbirliği kapsamında kullanarak kalkınma için yönlendirmelidirler,
- Yatırımcılar ve girişimcileri teşvik edecek iş dostu çevre anlayışının belirlenmesi gerekmektedir,
- Yerel kalkınmanın sağlanması amacıyla ortak hedeflerin saptanması gerekmektedir,
- Kalkınmanın sağlanmasında insan ve çevre ilişkileri dışlanmamalıdır,
- Yerel altyapının geliştirilmesi gerekmektedir,
- Sanayileşme, araştırma geliştirme faaliyetleri ve teknolojinin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar teşvik edilmelidir,
- Sosyal ve kültürel altyapı kalkınma süreci ile içselleştirilerek güçlendirilmelidir,
- Paydaşlar arasındaki yönetim ilişkileri güçlendirilmelidir.
- Kalkınma, insanların hayat standartlarını ve refahlarını arttıracak bir çerçevede gerçekleştirilmelidir.

3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti, ilk kurulduğu andan itibaren “muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma” hedefini belirlemiştir. Bu hedefe ulaşılmasında ise belirlenen unsurlardan biri de ülkenin sahip olduğu kaynakların dengeli bir biçimde ülkenin içinde bulunan her bölgeye dağıtılmasından geçmektedir. Bu

sebeple, özellikle doğu bölgesi başta olmak üzere oluşturulan bu kaynaktan yeterince faydalanamayan bölgelere ilişkin politika yapılmalı ve uygulamalarda bulunulmalıdır. Özellikle, batı bölgesinin, diğer bölgelere kıyasla ekonomik ve sosyal anlamda daha gelişmiş olması Türkiye’de bölgesel dengesizliğin olduğunu göstermekte ve bu durumda bölgesel politikaların ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Altıntaş, 2016, s. 18).

1923 – 1929 yıllarını kapsayan cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisinde kalkınma politikaları özellikle özel girişimin desteklenmesi ve piyasa koşullarını şekillendirmesi çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda, ekonomide piyasa hareketliliğini sağlayan kurumlar da özel girişimi teşvik edecek biçimde oluşturulmuştur. Bu süreçte İzmir İktisat Kongresi kurulmuş ve bahsedilen amaç ve ilkeler çerçevesinde savaş sonrası dağılan ekonomik yapı ve faktörlerin toparlanması temel amaç edinilmiştir (Özçelik ve Tuncer, 2007).

1929 yılında Büyük Buhran’ın patlak vermesi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de liberal ekonomik politikaların terkedilmesi ve devletçiliğin ön planda olduğu korumacılık politikalarının boy göstermesine neden olmuştur. 1940’lı yıllara kadar devam eden korumacılık düşüncesi dönemi içerisinde Beş Yıllık Sanayi Planları oluşturulmuş ve bu kapsamda ekonomik kalkınma ülke içerisinde sanayiciliğin gelişmesi yoluyla sağlanmıştır. Bu dönemde uygulanan beş yıllık kalkınma planlarının bölgesel kalkınmaya yönelik önemli planlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Söz konusu planlar kapsamında artış gösteren bölgesel eşitsizliklerle mücadeleye ilişkin kalkınmada öncelikli bölgeler, il kalkınma planları ve ulusal planlarda bölgesel kalkınmaya yer verilmesi gibi çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu dönemde yapılmış olan tüm uygulamalara rağmen Doğu Anadolu bölgesinde ulaşım ağının gelişmemesi ve nüfusun doğudan batıya göç etmesi üzerine bölgelerarası eşitsizlik daha yüksek seviyelere çıkmış ve doğuda yapılan yatırımların seviyesi bu bölgenin kalkınması için yeterli düzeyde olmamıştır (Ayna, 2011, s. 42 - 43).

Bu dönemde uygulamaya konulan, ilk iki beş yıllık kalkınma planında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sektörlerde teşvik esas alınmıştır. Bölge bazında incelendiğinde, her bir coğrafya içerisinde bulunan ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerin seçilmesi esas alınmış ve bu bağlamda geri kalmış bölgelere ek bir yatırımın teşvik edilmesi amaç edinilmiştir. Fakat bu kalkınma planlarında belirlenen bölgeler incelendiğinde, Doğu Marmara (sanayi), Çukurova (tarım ve sanayi), Zonguldak (sanayi) ve Antalya (turizm ve tarım) karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgeler o dönemde zaten görece kalkınmış bölgeler olmakla birlikte o dönemde bölgesel farklılıkların azaltılmasından ziyade ulusal kalkınma

hedefine ulaşma ön plana konulmuştur (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TÜSİAD], 2008).

Türkiye, 2. Dünya Savaşı'nın içerisinde her ne kadar rol almamış olsa da savaşın etkileri özellikle ekonomik anlamda pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. 2. Dünya Savaşı gerek devletçilik modelinde alınan tedbirlerin tam uygulanamamasına gerekse sosyoekonomik yörüngede meydana gelen değişimlere sebep olmuştur. 1940'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde bir yandan ithalat düzeyinde daralma diğer yandan üretim düzeyinde düşüş meydana gelmiştir. Bu dönemde ekonomide devletçiliğe yönelik uygulamalar devam etmiş ancak sanayiye yönelik yatırımlar büyük oranda terkedilmiştir. Bütçe savaştan dolayı savunma sektörüne yönelik kullanılmıştır.

1950'li yıllara kadar olan süreçte liberal ekonominin ve devletçiliğin bulunduğu karma ekonomik yapı uygulanmış ve böylece savaş sonrasında ortaya çıkan tahribatın giderilip ülkenin bütüncül kalkındırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak uygulanan bu politikalar kapsamında doğu ve batı arasındaki kalkınmışlık düzeyi daha da açılmıştır

1950 öncesi Türkiye'de uygulanan kalkınma politikaları incelendiğinde, bölgesel kalkınmaya yönelik çalışmaların yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Bu dönemlerde kalkınmada ağırlıklı olarak kamu sektörü ön plana çıkmış ve bölgesel kalkınmadan ziyade endüstriyel kalkınmaya önem verilmiştir. Cumhuriyet'in ilerleyen zamanlarında nüfusun belirli bir bölgeden ziyade ülke genelinde yayılması ve belirli merkezlerde yatırımların toplanması uygulamalarında bulunulmuştur. Özellikle İstanbul ve Marmara Bölgesi'nin dışında, İç Anadolu ve Ege bölgelerine sanayi tesislerinin kurulması ve Ankara'nın başkent yapılması bu uygulamalara örnek teşkil etmektedir. Ancak buna rağmen özellikle Marmara Bölgesi'nde yatırımların yüksek düzeyde toplandığı ve bu yatırımlardan doğunun yeterli pay alamadığı gözlemlenmektedir (Savrul, 2012, s. 155).

1950 ve 1960 arasındaki dönemde gerek dünya ile ekonomik faaliyetlerin artması, gerekse İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na üyeliklerle birlikte liberal uygulamalara ağırlık verilmiştir. Ancak bu kapsamda özel kesim yatırımları yine gelişmiş bölgeler arasında gösterilen Marmara Bölgesi'ne yönlendirilmiştir. 1960'lı yıllara doğru Anadolu'da da yayılım politikası çerçevesinde her il sınırında bir fabrika düşüncesi ile hareket edilmiştir. Bu dönemde kalkınma politikalarının liberal kapsamda yapılması gerektiği savunulmasına rağmen dış koşullarda meydana gelen gelişmelerden dolayı mal ve hizmetin üretim ve dağıtımı devlet tarafından yapılmaya devam edilmiştir (Tokatlıoğlu ve Öztürk, 2008: s. 158). 1950'li yıllarda bölgesel

planlamaya yönelik çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri 1957 yılında Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Bölge Planlama Müdürlüğü'nün kurulması ve 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığı ve bu bakanlığa bağlı Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Planlama ve İmar Müdürlüğü ile birlikte bölgesel kalkınmaya yönelik planlamalar yürürlüğe konulmuş ve planlı kalkınma döneminde bölgesel kalkınma politikalarının yönelik ön adım atılmıştır. Tüm bu bahsedilen süreçler 1961 anayasası ile birlikte kurulması planlanan Devlet Planlama Teşkilatı'nın zeminini oluşturan çalışmalardır (Akarçay, 2009, s. 32).

1960'lı yıllarda uygulanan sanayi ve kalkınma politikaları belirli plan ve programlar kapsamında yapılmıştır. Bu politikaların bir programa bağlı olarak gerçekleştirilmesinde önceki dönemlerde uygulanan sanayi planlarının başarıları, makroekonomik politikaların koordine edilmesinin gereği ve uluslararası kuruluşlardan kaynak sağlanması amacıyla bu kuruluşların ülkedeki yatırım politikalarının plana bağlanması isteği etkili olmuştur. 1961 Anayasasındaki 41. Madde ile birlikte devletin kalkınma politikalarını uygulama ve bölgeler arasındaki dengesizliğin giderilmesinde temel görev Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'na verilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2002).

DPT'nin kurulması ile birlikte ithal ikameci uygulamalar başta olmak üzere genel kalkınma politikalarının işleyişi bu kuruma devredilmiştir. İçsel ve dışsal gelişmelerin nezdinde özellikle ithal ikameci politikalara ağırlık verilmesinin temel nedeni, liberal uygulamaların ön plana çıkması sonucu ödeme krizlerinin patlak vermesi ve bu uygulamaların sürdürülemez olmasıdır. Özellikle ithal ikameci kalkınma modelleri ile birlikte gerek ülke içerisinde gelişmekte olan sanayi kollarının korunması gerekse bu kollara çeşitli rantlar sağlanması iç piyasada istenilen koşulları oluşturmuştur. Böylece DPT eliyle yapılacak kalkınma planları kapsamında sermayenin ihracı sağlanmış olacak ve uluslararası pazarda yerel endüstrilerin rekabet gücü artacaktır (Yıldırım N. , 1998, s. 15 - 16).

Özellikle 1960 öncesinde uygulanan bölgesel kalkınma uygulamalarının yeterli etki oluşturmaması dönemin siyasi ve ekonomik koşullarından kaynaklanmaktadır. DPT'nin oluşturulması ile birlikte bölgesel planlama uygulamalarına ağırlık verilmiş ve beş yıllık kalkınma planları ile beraber yeni bir kalkınma politikası uygulamaları başlamıştır. Bu planların temel hedefi, bölgesel dengesizliklerin azaltılması ve kalkınma politikalarının dengeli bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Planlı kalkınma dönemi ile birlikte bölgesel kalkınmanın sağlanmasına dair pek çok bölgesel kalkınma uygulaması geliştirilmiştir. 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar olan uygulamalar; bölgesel

kalkınma planları, kırsal yörelere yönelik kalkınma projeleri, bölgesel yatırım teşvikleri, kalkınmada öncelikli bölgelerin oluşturulması, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri sayılmaktadır (Hidayet ve Onur, 2010).

Birinci beş yıllık kalkınma planı döneminde devlete verilen temel rol, geri kalmış bölgelere büyüme hızını engellemediği sürece altyapı ve iktisadi yatırımların sağlanmasıdır. Bu planın en önemli özelliği, bölgesel eşitsizlik ve fırsat eşitliği kavramlarını ilk defa ön plana çıkartmasıdır. Planda teşvik önlemlerinde ziyade sanayi sitelerinin kurulması öngörülmüştür (Arslan ve Demirel, 2010: s. 53 - 54). Tüm bu belirtilen unsurlar kapsamında birinci beş yıllık kalkınma politikasında bölgelerarası eşitlik ve dengeli kalkınma modeli uygulaması ortaya konulmuş ve buna bağlı özellikle az gelişmiş bölgelere finansal teşvikler sağlanmıştır. Bu kapsamda 1963 yılından itibaren sırasıyla Kütahya Azot Fabrikası, Chrysler Sanayi Anonim Şirketi, Ereğli Demir – Çelik işletmeleri, Arçelik Çayırova Tesisleri kurulmuştur. Ancak, amaçlanan büyüme seviyelerine küçük sektörler bazında ulaşılamasa dahi ülke genelinde bir büyüme sağlanmış ve bu yıllar arasında %6,65 civarında bir büyüme düzeyi sağlanmıştır (Çelik ve Çetiner, 2019).

1968 – 1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık kalkınma planında, bölgesel kalkınmaya yönelik sorunlar “Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Sorunu” başlıkları altında ele alınmıştır. Bu kapsamda yurt genelinde bölgelerarası dengeli kalkınmayı sağlayacak ilke ve politikalar saptanmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planı döneminde yatırım teşvikinde yararlanan ilk sayısı 22’den 33’e kadar yükseltilmiştir. 1972 yılında “Bölgesel Gelişme” kavramından “Yurt Genelinde Dengeli Kalkınma” kavramına yer verilmiştir. Aynı yıl içerisinde oluşturulan Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi ile birlikte yatırım teşviki başta olmak üzere, teşviklerden fayda sağlayacak illerin, kalkınmada öncelikli yörelere kapsamında yer alan illerle sınırlanacağı uygulamasına önem verilmiştir (Kulaksız, 2008, s. 52).

Üçüncü beş yıllık kalkınma planında, bölgesel kalkınma olgusu yerine yöre kelimesi kullanılmış ve aynı önceki planda olduğu gibi bölgesel gelişme sağlanırken kalkınmadan feragat edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bölge plan kavramı plandan kaldırılıp yerine sektör veya alt sektör ana planları olguları getirilmiştir. Bu planda, bölgelerarasındaki eşitsizliğin kısa dönemde giderilmesi amacıyla uygulanacak politikaların ulusal ekonomi içerisinde kaynak dağılımını bozabileceği ve genel ekonomik kalkınma sürecini engelleyeceği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu yüzden, yüzeysel bir bölgesel kalkınma yaklaşımı ön plana çıkmıştır. 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda bölge ifadesi yerine yöre ifadesi

kullanılmış ve geri kalmış tüm yöreler için kalkınması gerektiği ifade edilmiştir. Kalkınmada öncelikli yöreler uygulamasına göre, yüksek kalkınma potansiyeline sahip yörelerde sanayileşmeye yönelik uygulamaların yapılması ve buna bağlı ekonomik ve sosyal gelişmelerin meydana gelmesi ulusal kalkınmayı da sağlayacaktır görüşü hâkim olmuştur (Kıratoğlu, 2015, s. 56).

1979-1983 yıllarını kapsayan dördüncü kalkınma planında bölgeler arası dengesizliğin giderilmekten ziyade daha ciddi boyutlara ulaştığı vurgulanmıştır. Bu planda, yerleşim merkezlerine bağlı olarak bir planlı mekân örgütlenmesi hedeflenmiştir (DPT, 1979). Bu plan, ülkesel kalkınma amacının ön plana çıkarılmasından ziyade Doğu Anadolu'da bölgesel kalkınma projesi olarak kendini göstermektedir (Tekeli, 1981, s. 75 - 76).

1980 – 2000 yılları arasındaki dönemde ise, neo-liberal politikaların ön plana çıkması ile birlikte özel sektör yardımıyla bölgelerarası eşitsizlik azaltılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde uygulama alanı bulan neo-liberal politikalar vasıtasıyla yerel kalkınma çabaları ön plana çıkarılmaya çalışılmış ancak önceki kalkınma planlarında olduğu gibi bölgelerarası eşitsizlik daha da artış göstermiştir. . Özellikle, devlet yatırımlarının azalması sonucu planlama ve kalkınmanın giderek daha önemsiz hale gelmesi bölgelerarasındaki eşitsizliğin artmasına neden olmuştur. planlama ve kalkınmanın giderek daha önemsiz hale gelmesi bölgelerarasındaki eşitsizliğin artmasına neden olmuştur.

Tablo 1. Planlı Dönem İçerisinde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Bütünleşik İncelenmesi

Kalkınma Planı	İlkeler	Yaklaşım ve Politikalar	Hedefler	Araçlar
I. Plan (1962-1967)	-Bölgelere ekonomik kalkınmanın nüfus etmesi -Bölgesel Ekonomik bütünleşme	-Bölgesel Planlama -Büyüme kutupları (İzmir'in Doğu Marmarı, Çukurova, Antalya, Zonguldak)	-Dengeli kentleşme -Bölgeler arasında denge (kamu hizmetleri ve gelir dağılımında) - Yatırım etkinliği	-Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgelere yönelik yatırım temelli önlemler alternatifleri
II. Plan (1967-1972)	-Hızlı kentleşmeden kaynaklanan nüfus sorunlarına odaklanma	-Bölge ve il planlaması -Dolaylı bölgesel planlama	-Dengeli bölgeler arası gelişme -Sosyal eşitlik açısından bölgeler arasında dengeli dağılım - Yatırım etkinliği	-Vergi indirimleri -Özel sektör yatırımlarına yönelik finansal teşvikler -Pilot projeler -Keban
III. Plan (1972-1977)	-Bölgesel farklılıkların giderilmesi -Belirli az gelişmiş bölgelerin kalkınması	-Sektör ve il planlaması	-İkinci planın ayırması	- Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgeler için sanayileşme programları -Envanter çalışmaları -İl planlaması -Sektörel planlama -Paket projeler -Kalkınmada öncelikli iller
IV. Plan (1977-1982)	-Bölgesel sorunlara yönelik kaynakların mobilizasyonu	-Sektörler ve bölgeler arasındaki bağların güçlendirilmesi	-Az gelişmiş illerin kalkınması -Sektörel ve bölgesel karşılıklı bağımlılık -Mekânsal organizasyon	-Yatırımlar için faiz indirimleri -Çeşitli finansal yardımlar -Paket projeler -İl ve bölge düzeyinde yatırımlar -Çukurova Kentsel Kalkınma Projesi -GAP (DPT-İİCA)
V. Plan (1985-1989)	-Az gelişmiş ve sektörel olarak potansiyelle sahip bölgelerde kaynak kullanımını rasyonelleştirerek kalkınmanın hızlandırılması	-Projelerin bölgesel etkisini de içeren doğrudan bölgesel planlama (16 fonksiyonel bölge önerisi)	-Sosyal eşitliği dikkate alan dengeli bölgesel kalkınma	-Potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programlarının hazırlanması -Bu programlar doğrultusunda ilgili yatırımların seçilmesi -Öncelikli bölge ve sektörlerdeki altyapının sanayileşme projeleri için geliştirilmesi -Kalkınmada Öncelikli illerdeki yatırımlar için finansal yardımlar
VI. Plan (1990-1994)	-Uygulama için sosyal, idari ve finansal boyutların bütün olarak ele alınması -Uluslararası standartlara uygun istatistiksel sistemin uyarlanması (özellikle AB bağlamında)	-Bölge ve bölge altı düzeyde planlama	-Bölgelerde dengeli kalkınma -İlçelerin köylerden kente göçün engellenmesi için desteklenmesi	- Kalkınmada öncelikli yörelere yönelik finansal kaynakların artırılması -Kalkınmada öncelikli illere yönelik teşvikler ve bu amaçla yönelik özel fon oluşturulması -Sanayi bölgeleri
VII. Plan (1996-2000)	-Sektörel ve mekânsal çalışmaların bütünleştirilmesi -İllerin sektörel uzmanlaşması -Şehir planlaması -Bölgesel Farklılıkların giderilmesi -Rekabet gücünün artırılması	-Bölge ve bölge altı projeler -Bölgesel yeteneklerin mobilizasyonu -Sürdürülebilir kalkınma	-Göç ve demografik değişimin rasyonelleştirilmesi -Metropol bölgelerinin sorunlarının ayrı bir kategoride ele alınması -Konut sorunu için politika geliştirme çalışmaları -Bölgesel farklar	- Kalkınmada öncelikli yörelere politikasına devam edilmesi -Doğu ve Güneydoğu Anadolu için acil destek programı -GAP -Yasal düzenlemeler -Konut projeleri - Kalkınmada öncelikli illerdeki KOBİ'lerin desteklenmesi -ZBK, DOKAP, DAP
VIII. Plan (2001-2005)	-Katılımcı planlama -Sürdürülebilirlik -Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi -AB bölgesel politikalarına uyum	-Stratejik bölgesel planlama -Kümelendirme -İl Gelişme planları	-Rekabet edebilirliğin geliştirilmesi -Yerel girişimcilik ve yerel kaynakların mobilizasyonu -Bölgesel farklar	-KOBİ destekleri -AB fonları -İlk kapsamlı bölgesel planlar -Besen sermaye -Yeşilim Hızlı Gelişme Projesi -Bölgesel operasyonel programlar

Kaynak : (DPT, 2008: s. 14 - 15)

3.1. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarının Uygulanma Nedenleri ve AB ile Uyumlaştırma Süreci

Türkiye’de bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik geliştirilen kamu yatırım politikaları genellikle yıllar boyunca dengeli büyüme, kentleşme, göç, altyapı ve kırsal kalkınma hedefleriyle şekillendiği görülmektedir. 2000’li yıllara kadar bölgesel kalkınma kavramı doğrudan kamu yatırımları ile ilgili bir konu

olarak ele alınmıştır. Bu sebepten dolayı kamu yatırımlarının bölgesel dağılımını ve hangi faktörlerin dikkate alındığını dikkate almak önem arz etmektedir.

Doğal kaynak yetersizliği ve bu kaynakların etkisiz kullanımı, olumsuz iklim şartları, coğrafi özellikler, ulaştırma maliyetleri ve pazara olan mesafenin uzunluğu, yerleşim yapısı gibi sorunların neden olduğu bölgeler arası kalkınmışlık farklılığını azaltmak amacıyla kullanılan geleneksel bölgesel kalkınma uygulamaları gerek Türkiye gerekse dünyada kısmi başarılar sağlasa da tam olarak başarılı olamamıştır. Özellikle piyasa koşullarında meydana gelen değişiklikler, teknolojiye değişimin hız kazanması yeni bölgesel araçların ve planların uygulama zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Meydana gelen bu değişim dalgaları kalkınma uygulamalarında ilk başta amaçlarda değişime neden olmuş ve buna bağlı uygulanma süreci ve araçları ile değişim devam etmiştir (Yiğit ve Maden, 2019).

Tarihsel süreç incelendiğinde, Türkiye'nin bölgesel kalkınma uygulamalarının 1980'li yıllara kadar merkez tarafından belirlenmesi, politikaların etkin ve sürdürülebilir olmasının önünde bir engel olmuştur. Türkiye, bölgesel kalkınma politikaları ve uygulamaları açısından neo-liberalizme uyarılma sürecine geçiş yapmış ve günümüze bile halen bu sürecin uygulamalarına devam etmiştir. Ekonominin karar merkezlerinde, ekonomik gelişme ve makroekonomik ilerlemeler ön plana alındığında, 1980'lerden itibaren merkez tarafından belirlenen mikro ve makro seviyedeki politikalar arka plana atılmıştır. Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllar ile birlikte Avrupa Birliği ile uyumlaştırma sürecine girmesi bu yöndeki ilk adımlardan biri olarak belirtilmektedir. Uyumlaştırma sürecinin Türkiye üzerine birçok yükümlülük getirmektedir. Bu yükümlülükler arasında ilki İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)'dir. Bunu 2001 yılındaki Ulusal Program, 2002 yılındaki Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, 2003 yılındaki Endüstri Bölgeleri ve Ön Ulusal Kalkınma Planı ve nihayetinde Kalkınma Ajansları tarzında ortaya çıkan modern bölgesel kalkınma programlarıdır (Ünlü ve Özasan, 2015).

3.2. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Kapsamı

20.yy içerisinde küreselleşme olgusunun hâkimiyet göstermesi ile birlikte ülkeler arasında gerek ekonomik gerek politik gerekse sosyokültürel ilişkilerin ilerlemesi beraberinde başta yönetsel örgütlenmeler olmak üzere birçok alanda değişimin kaçınılmaz olmasına yol açmıştır. Küreselleşme olgusunun yayılması ile birlikte devletin sahip olduğu roller tekrar tanımlanmış ve bazı alanlarda devletin görevlerinin merkezden yerele kaymasına sebep olmuştur. Görev ve yetki kapsamındaki bu tarz bir değişim kalkınma politikalarındaki uygulamaların da

merkezden ayrı bir biçimde örgütlenen yerel bir birime aktarılmasına neden olmuştur. Ayrıca bu rol değişiminin yanı sıra, küreselleşmenin diğer bir getirisi olan yönetim kavramı ile birlikte sivil toplum kuruluşları ve özel birimler de bu politikaların uygulama sürecinde söz hakkına sahip olmuşlardır (Yıldız, 2013, s. 58).

Bu sürece bağlı olarak ortaya çıkan bölgesel kalkınma ajansları, ülke ve hatta bölgeler kapsamında dahi farklı yapılaşma ve uygulamalar itibariyle kendilerini göstermektedirler. Bu duruma rağmen kalkınma ajanslarının genel bir tanımı yapılmak istenirse; ülkenin belirli coğrafi bölgesinde bulunan yerel otoriteler, sivil toplum kuruluşları, özel ve kamusal tüm şirketler arasında eşgüdüm ve işbirliğini sağlayan, bölgenin iktisadi gelişiminde rol oynayan ve yasal çerçevede örgütlenen kuruluşlardır (Koçberber, 2006, s. 37).

Bölgesel kalkınma ajanslarının Türkiye'deki kuruluş yapıları, görev ve yetkileri 25.01.2006 yılında kabul edilen "*Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*" kanununda tanımlanmıştır. Bu kanuna göre; ajanslar, DPT Müsteşarlığının bağlı bulunduğu bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulunun kararına istinaden kurulmaktadır ve ajansların ulusal seviyede koordinesinden DPT sorumlu olmaktadır. DPT'nin kalkınma ajanslarına ilişkin sorumluluk alanı şu maddelerden oluşmaktadır (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 2006);

- Ajansların kurumsal bağlamda performanslarının belirlenmesi ve buna bağlı olarak yürütülen programların performans derecesinin saptanmasına ilişkin esasların belirlenmesi,
- Ajanslara, bölgeler arası farklılıkların giderilmesine ilişkin yaptıkları plan ve programlarda rehberlik ve danışmanlığın sağlanması,
- Ajanslar arasındaki ortak proje yönetimi ve koordinenin sağlanması,
- Ajansların yıllık çalışma programlarının onaylanması ve

Ajansların yönetim kurulu tarafından seçilen genel sekreterin onaylanmasıdır.

DPT tarafından genel yapısı belirlenen ve DPT'ye sorumluluğu olan bölgesel kalkınma ajanslarının genel yönetim modelinde, dikey hiyerarşi modeli yerine aktif katılımcılığın ön plana çıktığı yönetim modeli benimsenmiştir. Böylece yerel aktörlerin politika karar ve uygulanma süreçlerine doğrudan katılması amaçlanmaktadır. Yerel aktörlerin de katılması sonucu karar sürecinin tabandan tavana yaklaşımında olması, bürokrasi ilişkilerinin azalması ve bölgede bulunan

özel firmalarla koordinasyonun artmasını sağlamıştır (Turan, 2007, s. 13). Yalnızca kamusal sektörün piyasaya müdahalesini içeren ya da kamusal ekonominin müdahalesinin bulunmadığı yalnızca arz ve talep ilkelerine göre şekillenen piyasaların etkin politika oluşturmada başarısız olması, karma bir yapının bulunduğu bölgesel kalkınma ajanslarının oluşumunu hızlandırmıştır (Kargı, 2009, s. 26).

Tablo 2. Geleneksel ve Modern Bölgesel Kalkınma Politikaları Arasındaki Farklılıklar

Yenilikler	Geleneksel Tavandan Tabana	Yeni Tabandan Tavana
Örgütlenme	Ulusal merkezi yönetime bağlı yapı Bürokratik genel yaklaşımlar	Bölgesel yarı özerk yapı Esnek ihtisaslaşmış yaklaşımlar
Ekonomik Araçlar	Bölgeler arası eşitlik Ulusal ekonominin büyümesi	Bölgeler arası rekabet Bölgesel ekonominin büyümesi
İşlevsel Yöntem	Otomatik/ ihtiyari Sorunlara tepki veren (reactive)	İhtiyari Sorunları öngörerek önlem geliştiren (Proactive)
Politika araçları	Bürokratik düzenlemeler Mali yaptırımlar Danışmanlık servisleri Kamu hizmetleri	Finansal yaptırımlar Danışmanlık servisleri Kamu hizmetleri

Kaynak : (Berber ve Çelepçi, 2005)

3.3. Kalkınma Ajanslarının Finansmanı

Kalkınma ajanslarının birçoğunun finansal kaynağı aldıkları yardımlardan meydana gelmektedir. Bölgesel kalkınma ajanslarının finansmanı genel bütçe ve özel fonlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Öncelikle devlet tarafından nakdi ve emlak biçiminde aynı sermaye sağlanmaktadır. Kalkınma ajansları, sanayileşmenin sağlanmasında çeşitli devlet fonlarına ve bu fonların kullanımına göre proje belirleyerek kredi elde etmektedir. Devlet tarafından sağlanan kamu gelirlerinin yanı sıra AB ve Dünya bankası yoluyla da bölgesel kalkınma ajansları fon elde etmektedir. Ancak bahsi geçen bu fonlar düzenli bir gelir olmamaktadır. Finansman kapsamında genellikle Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Ön Katılım İçin Yapısal Araç Fonu ön plana çıkmaktadır. Bu fonlardan ilki, özellikle bölgesel altyapıyı iyileştirmek ve yerel kalkınmayı sağlayarak küresel rekabet içerisine girmek amacıyla güçlü içindeki ülkelere sağlanırken, ön katılım için yapısal araç fonu, AB'ye katılmak için aday olan ülkelerin altyapı projelerini gerçekleştirmeleri amacıyla verilmektedir (Cankorkmaz, 2011, s. 120).

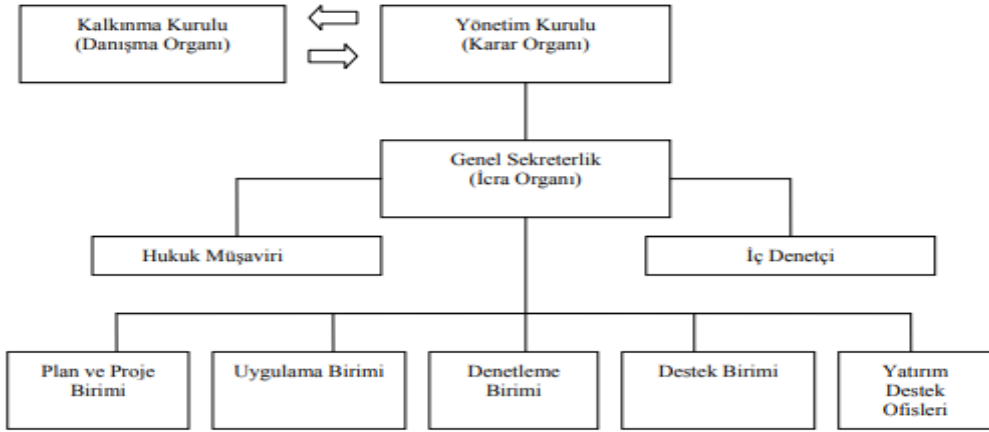
Avrupa Birliği tarafından sağlanan fonların yanında bölgesel kalkınma ajansları bazı ülke ve bölgelerde vergi gelirlerinden de pay almaktadır. Diğer yandan anonim şirket özelliği de taşıyan kalkınma ajansları finansal ve mülk ihtiyaçlarının bir kısmını kurucuları vasıtasıyla gidermektedirler. Ayrıca sahip oldukları menkul değerlerin borsa da işlem görmesiyle de kalkınma ajansları gelir elde edebilmektedirler (Turan, 2007, s. 23).

Türkiye’deki bölgesel kalkınma ajansları, uygulamada AB fon desteği elde edemese bile ajansların genel finansman kaynakları arasında faaliyetten elde ettikleri gelirlerden, belediyeden, idari bölge birimlerinden, sanayi ve ticaret odalarından ve il özel idaresinde aldıkları katkı payları bulunmaktadır (Sarıhan, 2011, s. 52). Elde edilen bu gelir ve destekler ülke sınırları içerisinde eşit dağılabileceği gibi belirli bölge ve öncelikli yörelere ağırlık verilerek de dağıtılabilmektedir. Özellikle bölgesel kalkınma için önem arz eden yörelerde merkezi idarenin yanında yerel idareler de bütçelerinden o bölge için daha yüksek pay ayırabilmektedir.

3.4. Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Genel Yapıları

Kalkınma ajanslarının tarihsel gelişimi incelendiğinde, merkezi hükümetten ayrı bir bağımsız yapıya sahip olmalarına karşın, büyük bir bölümü merkezi hükümet eliyle kurulmuştur. Bölgesel kalkınma ajansları örgütlenmesi ikili bir yapı şeklinde olmaktadır. Bu yapılardan biri; genel kurul, denetim kurulu, denetleme komitesi ve genel müdür şeklinde bir yasal yapı oluşumunu diğeri ise çeşitli komitelerin oluşturduğu ve belirli faaliyet ve projelerin incelenmesi ile sorumlu olan teknik bir oluşumu temsil etmektedir (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006).

Tablo 3. Kalkınma Ajanslarının Genel Yapısı

Kaynak : (Kum ve Eroğlu, 2010)

Kalkınma ajanslarının Türkiye’deki örgütlenme biçimi incelendiğinde dörtlü bir oluşum karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; yönetim kurulu, genel sekreterlik, kalkınma kurulu ve yatırım destek ofisleri” şeklindedir (T.C Kalkınma Bakanlığı, 2016).

- **Yönetim Kurulu:** Eğer ajans tek bir ili içeren bir coğrafi örgütlenmeye sahipse; vali, büyükşehir belediye başkanı, il genel meclisi başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ve kalkınma kurulunca belirlenen STK ve özel kesimde bulunan üç temsilciden oluşmaktadır. Eğer bölgesel kalkınma ajansı birden fazla ili içeren bir bölgede örgütlendiyse; il valileri, büyükşehir belediye başkanları ve il merkez belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve her ilden birer ticaret ve sanayi odası başkanlarından meydana gelmektedirler. Yönetim kurulunun ajans içerisindeki temel görevi, ajansın politikalarını oluşturmak ve bu politikaların faaliyete geçirilmesini sağlamaktır. Bunun yanında ajansın bütçesini onaylamak, mali raporları ve bütçe sonuçlarını oluşturmak, personel işlemlerini yapmak yönetim kurulunun diğer görev ve yetkileri arasında bulunmaktadır.
- **Genel Sekreterlik:** Kalkınma ajansının icra organı görevini yürütmektedir. Yönetim kuruluna sorumlulukları bulunmakla birlikte yatırım destek ofislerinin en üst amiridir. Yönetim kurulu kararı ile oluşturulurlar.
- **Yatırım Destek Ofisleri:** Yatırımcılara bilginin sağlanması, ilin yatırım ortamına ilişkin durumun saptanması, yapılan yatırımların izlencesinin oluşturulması, yatırımcıların resmi belge ve işlemlerinin sonuçlandırılması gibi görevleri bulunmaktadır.
- **Kalkınma Kurulu:** Ajansın danışma organı görevini yürütmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, STK ve üniversiteler ile yerel otoritelerin temsilcileri kalkınma kurulunun üyelerini oluşturmaktadır. Kalkınma kurulunun temel görevleri arasında ajansı yönlendirmek, işbirliği süreçlerini iyileştirmek, politika karar sürecinde bulunmak, yönetim kuruluna üye seçmek (tek ilden oluşan bölgelerde) ve ajansın faaliyet raporlarını görüşmek bulunmaktadır.

3.4.1. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA)

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA), sorumluluk alanı olan Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce ve Yalova illerinde kamu ve özel kesimler ile STK'lar arasındaki koordinasyonu sağlayarak bölgesel kalkınmaya yönelik yöntem ve stratejileri belirlemek amacıyla çalışmalar yürüten kamu kurumudur. MARKA, bu kapsamda bölgenin kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasında rol oynayarak bölgenin potansiyelini en üst seviyeye çıkarmayı amaç edinmektedir.

MARKA'nın yönetim kurulu, bölgede bulunan illerin valileri, belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve sanayi ile ticaret odaları başkanlarından oluşmaktadır. Ajansın icra organı ise genel sekreterlik olup, alanında yeterli tecrübeye sahip olan ve ileri derece yabancı dil bilgisine sahip kamu ve özel sektör personellerinden oluşmaktadır. Genel sekreterlik, yasal düzenlemeler içerisinde kamu, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler arasındaki koordinasyonu sağlamakla görevlidir. Ajansın temel çalışma konusu, ulusal kalkınma planı kapsamında kalkınma planı oluşturmak, bölgesel kalkınma hedef ve stratejilerini belirlemek ve bu kapsamda gerekli mali destekleri girişimcilere sunmaktır (T.C. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı [MARKA], 2012).

MARKA, TR42 Düzey 2 Bölgesi'nde uygun koşulları sağlayan kurum ve kuruluşların kalkınmaya yönelik çalışmalarında bulunmalarına yönelik teknik destekler ve proje teklif çağrıları, fizibilite çalışmaları, güdümlü proje destekleri ve faizli ve faizsiz kredi destekleri sağlamaktadır. Ajans, teknik destekler dâhilinde kurumların, kurumsal kapasite yetersizliği sebebiyle kalkınma projelerinin hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde sorunla karşılaşılan çalışmalara destek olmaktadır. Bu destekler arasında; danışmanlık hizmetleri, projenin hazırlanmasına katkı verilmesi, proje alanında geçici uzman personel sağlanması ve eğitim verilmesi sayılmaktadır. Diğer yandan, mali destek programları kapsamında projelere sağlanan desteklerin, faaliyet gösterilen bölgede gerçekleştirilmesi, maliyet uygunluğunun sağlanması ve projeyi oluşturan kurumun projede doğrudan yetkili olması gerekmektedir (MARKA, 2021).

MARKA'nın 2020 yılında vermiş olduğu teknik destek programı kapsamındaki destekleri incelendiğinde aralarında büyükşehir belediyelerinin, valiliklerin, organize sanayi bölgelerinin ve teknoparkların bulunduğu 53 adet projeye destek verdiği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda ajansın öncelik bazında sağlamış olduğu destekler incelendiğinde 4,5 milyon ile 5 milyon arasında teknik destekte bulunduğu görülmektedir. Fizibilite desteği incelendiğinde 2020 yılı içerisinde Bolu İl Özel İdaresi ve Kocaeli Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı'nın projelerine destek sağlanmış ve bu tutarın 100 bin ile 300 bin TL arasında olduğu, ajansın fizibilite desteğinde katlanacağı maliyetten ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4.'de MARKA tarafından uygulanan destek programları gözlemlenmektedir. 2015 – 2020 yılları arasında ajans tarafından projelere göre ayrılan bütçelere göre sıralamaya tutulduğunda 69 milyon TL mali destek programlarına harcanmıştır. MARKA'nın sağlamış olduğu destekler arasında en büyük bütçe, imalat sanayiye yönelik mesleki eğitimin geliştirilmesi ve bölgede nitelikli işgücü istihdamının arttırılmasına yönelik projelere yapılan desteklere

ayrılmıştır. Ayrıca imalat ve hizmet sanayi altyapılarının geliştirilmesi ve turizmin çeşitlendirilmesi ile birlikte söz konusu sektörlerin bölgedeki rekabet gücünün arttırılmasını amaçlayan projelere de destekler sağlanmıştır. Ayrıca MARKA tarafından, çevresel ve sürdürülebilir kalınmanın arttırılmasına yönelik üretim süreçlerinde KOBİ'lere yönelik ve makine ve imalat sektörlerinde katma değerli üretimin arttırılması ve ithalata bağımlılığın azaltılmasına yönelik projelere de destek sağlanmıştır.

Tablo 4. MARKA Tarafından Uygulanan Destek Programları

Mali Destek Programları					
2019	İmalat Sanayiine Yönelik Mesleki Eğitimin Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Bölgede imalat sanayinin ihtiyaç duyduğu alanlarda mesleki eğitimin geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	8 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Meslek yüksekokulları, mesleki eğitim merkezleri, mesleki ve teknik liseler, OSB'ler, sanayi ve ticaret odaları
2019	Üretim Altyapılarının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	İmalat ve hizmet altyapılarının geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	6 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Odalar ve borsalar, OSB'ler, üniversiteler, kamuya ait araştırma merkezleri ve enstitüleri, teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji transfer ofisleri, yerel yönetimler, STK'lar, birlik ve kar amacı gütmeyen kooperatifler
2019	Kültür ve Turizm Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	Turizmin çeşitlendirilmesi, yaygınlaştırılması ve bölgedeki turizm potansiyelinin değerlendirilmesi	6 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Valilikler, kaymakamlıklar, il kültür ve turizm müdürlükleri, belediyeler, il özel idareleri, birlik ve odalar
2018	İmalat Sanayiine Yönelik Mesleki Eğitimin Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Doğu Marmara Bölgesi'nde imalat sanayinin ihtiyaç duyduğu alanlarda mesleki eğitimin geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	7 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 650 Bin TL	Mesleki ve teknik liseler, mesleki eğitim merkezleri, meslek yüksekokulları, OSB'ler, Sanayi ve Ticaret Odaları
2018	Ulaşım Araç ve Sistemleri Değer Zincirlerinin Güçlendirilmesi Mali Destek Programı	İşletmelerin yenilikçi ekosistemlerle entegrasyonunu ve üretim süreçlerinde ve ürünlerinde ileri teknolojiye geçisini destekleyerek, bölgenin ulaşım araç ve sistemlerine yönelik üretim ve hizmet faaliyetlerinde değer zincirlerinin rekabetçiliğine katkı sağlamak	6 Milyon TL	Asgari : 100 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler
2018	Üretim Altyapılarının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	İmalat ve hizmet altyapılarının geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	7 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Odalar ve borsalar, OSB'ler, üniversiteler, kamuya ait araştırma merkezleri ve enstitüleri, teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji transfer ofisleri, yerel yönetimler, STK'lar, birlik ve kar amacı gütmeyen kooperatifler
2018	Turizm Mali Destek Programı	Turizm sektöründe yüksek katma değerli hizmetlerin geliştirilmesine katkı sağlayarak bölgenin turizm gelirlerinden aldığı payın artırılması	5 Milyon TL	Asgari : 40 Bin TL, Azami : 400 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler
2016	Makina İmalat Sektörünün Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Makina imalat sektöründe ithal edilen ve yüksek katma değerli ürünlerin bölgede üretilerek, bölgede yaratılan katma değerinin artırılması ve ithalata olan bağımlılığın azaltılmasının sağlanması	3,5 Milyon TL	Asgari : 30 Bin TL, Azami : 400 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler
2016	Üretim Altyapılarının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	İmalat ve hizmet altyapılarının geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	3,5 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Odalar ve borsalar, OSB'ler, üniversiteler, kamuya ait araştırma merkezleri ve enstitüleri, teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji transfer ofisleri, yerel yönetimler, STK'lar, birlik ve kar amacı gütmeyen kooperatifler
2016	Kültür ve Turizm Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	Turizmin çeşitlendirilmesi, yaygınlaştırılması ve bölgedeki turizm potansiyelinin değerlendirilmesi	3,5 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Valilikler, kaymakamlıklar, il kültür ve turizm müdürlükleri, belediyeler, il özel idareleri, birlik ve odalar
2015	Makina İmalat Sektörünün Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Makina imalat sektöründe ithal edilen ve yüksek katma değerli ürünlerin bölgede üretilerek, bölgede yaratılan katma değerinin artırılması ve ithalata olan bağımlılığın azaltılmasının sağlanması	3,5 Milyon TL	Asgari : 30 Bin TL, Azami : 400 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler

Kaynak : (MARKA, 2021)

3.4.2.Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA)

Çukurova Kalkınma Ajansı, Adana ve Mersin illerinden oluşan TR62 Düzey 2 (Çukurova) Bölgesi'ndeki ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak amacıyla, bölge içerisindeki üretim ve istihdam potansiyelinin ortaya konulması ve ihracat kapasitesinin artırılması amacıyla kurulmuştur. Türkiye'deki pilot kalkınma ajanslarından olan ÇKA, 5449 sayılı kanun kapsamında 6 Temmuz 2009 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2006 / 10550 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na bağlı olarak ve bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla faaliyete başlamıştır (Çukurova Kalkınma Ajansı [ÇKA], 2021).

Bu kapsamda ajans, Çukurova bölgesindeki yatırım ve iş fırsatlarının yatırımcılara tanıtımını yaparak bölgeyi bir çekim merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. ÇKA, tüm kalkınma ajanslarında olduğu gibi yönetim, şeffaf ve hesap verebilirlik ilkelerini içeren bir yaklaşımla Çukurova bölgesinde rekabet gücünü arttırmak amaçlı çalışmalarda bulunmaktadır. Ajans, çalışmalarında kamu ve özel kesimle birlikte sivil toplum kuruluşları ile birlikte eşgüdüm içerisinde plan ve proje çalışmalarında bulunmaktadır.

Ajans plan ve proje çalışmalarını yaparken karar organı olan yönetim kurulu, danışma organı olan kalkınma kurulu ve icra organı olan genel sekreterlik şeklinde örgütlenmiştir. Ajansın yönetim kurulu; Adana ve Mersin valileri, Adana ve Mersin büyükşehir belediye başkanları ve ilgili şehirlerin ticaret ve sanayi odası yönetim kurulu başkanlarında oluşmaktadır. Kalkınma kurulu ise ajansın yönetim ilkesi kapsamında iktisadi ve sosyal aktörlerin eşgüdümünü sağlamakla görevlidir. Bu kapsamda, kalkınma kurulunun üyeleri kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarından gelecek temsilcilerden oluşmaktadır. Genel sekreter ise yatırım destek ofislerinin üst amiri niteliğinde olup genel sekreterlik birimi Ajans hizmetleri 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 200. Maddesi kapsamı ve 375 sayılı KHK'nın ek 28. Maddesine göre iş mevzuatına uygun şekilde uzman personel ve destek personellerinden oluşmaktadır. Ayrıca, ajanslarda iç denetim görevinden sorumlu iç denetçi de istihdam edilmektedir (ÇKA, 2021).

ÇKA, bölgesel kalkınmanın sürdürülebilir şekilde ilerletilmesi ve geliştirilmesi için çeşitli destek programları açmaktadır. Bunlar arasında, cazibe merkezlerini destekleme programı, sosyal gelişmeyi destekleme programı, fizibilite desteği, proje teklif çağrıları, güdümlü proje desteği, faiz ve faizsiz kredi desteği ile doğrudan faiz desteği bulunmaktadır.

Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı'nın amacı, dengeli yerleşme düzeninin oluşturulması ve buna bağlı göçün kontrollü bir şekilde yönlendirilmesi için geri kalmış bölgelere teknoloji, istihdam ve ihracatın gelişmesine yönelik desteklerde bulunulmasıdır. Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı'nın amacı, bölgenin yerel dinamizmini tetikleyerek yoksulluk, hızlı göç ve çarpık kentleşmeden kaynaklı sosyal tabanlı sorunları gidermeye yönelik sosyal sorumluluk ve girişimciliği desteklemektir. Fizibilite desteğinin amacı, bölge ekonomisine yönelik tehdit ve risklerin önüne geçilebilmesi amacıyla yenilik ve girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesidir. Son olarak teknik desteğin amacı ise bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma bakımından yerel aktörlerin projenin hazırlanması ve uygulanması aşamasında karşılaştıkları kurumsal kapasite eksikliğini gidermektir. Buna yönelik sağlanan eğitim, danışma, geçici uzman personel sağlama, lobi faaliyetleri ve proje hazırlanması aşamasında destekler ajansın sağladığı teknik arasında yer almaktadır.

Tablo 5.'de 2018 – 2020 yılları arasında ÇKA tarafından projelere sağlanan destekler gözlemlenmektedir. Bu kapsamda Tablo incelendiğinde, ajansın mali destekler için 52 milyon TL bütçe ayırdığı gözlemlenmektedir. Mali destek programları incelendiğinde, verilen desteklerin büyük kısmının küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesine ve bu işletmelerin piyasadaki rekabet gücünün iyileştirilmesine yönelik olduğu gözlemlenmektedir. Altyapı ve üretim sürecindeki iyileştirmelerin yanında turizmin geliştirilmesi ve ar-ge yatırımlarına da çeşitli mali destek programlarının yapıldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 5. ÇKA Tarafından 2018 – 2020 Yılları Arasında Verilen Mali Destekler

Mali Destek Programları					
2020	Turizmde Destinasyon Yönetimi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	Çukurova Bölgesi'nde turizmin destinasyon odaklı yaklaşım çerçevesinde geliştirilerek, turizmden elde edilen katma değerlerin yükseltilmesi ve program ile bölgemizdeki turist sayısı ve turizm gelirlerinin arttırılmasıdır.	12 milyon TL	Asgari : 500 bin TL Azami : 2 milyon TL	Kamu kurum ve kuruluşları, Mahalli idareler ve mahalli idare birlikleri, Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, Üniversiteler
2020	Cazibe Merkezlerini Destekleme Mali Destek Programı	Yerel dinamikleri harekete geçirerek yoksulluk, göç ve kentleşmeden kaynaklanan sosyal sorunları gidermek, değişen sosyal yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara karşılık vermek, toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha aktif katılmalarını sağlamak, istihdam edilebilirliği arttırmak, sosyal içermeyi, sosyal girişimciliği ve yenilikçiliği desteklemek ve sosyal sorumluluk uygulamalarını yaygınlaştırmaktır.	1 Milyon TL	Asgari : Kar amacı gütmeyen şirketler ve kamu kuruluşları için ek finansmanın %10'u, kar amacı güden şirketler için %50'sidir.	Kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, birlikler, kooperatifler, sivil toplum kuruluşları, organize sanayi bölgeleri, sanayi siteleri, serbest bölge işletmecileri, teknoloji transfer ofisi şirketleri ile teknoloji geliştirme bölgesi, endüstri bölgesi ve iş geliştirme merkezi gibi kuruluşların yönetici şirketleri ile yalnızca sosyal sorumluluk projeleri için kar amacı güden tüzel kişilerdir
2020	COVID-19 İle Mücadele Ve Dayanıklılık Programı	Yeni tip koronavirüsün olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik acil çözüm sunan projelerin desteklenmesi	10 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami : 1.5 milyon TL	Belediyeler, Üniversiteler, Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, Birlikler ve kar payı dağıtmayan kooperatifler, STK'lar, OSB'ler ve sanayi siteleri, Teknoloji transfer ofisi şirketleri ile teknoloji geliştirme bölgesi, endüstri bölgesi ve iş geliştirme merkezi, şahıs şirketleri, tüzel şirket ve kooperatifler
2019	Yeni Ürün Geliştirme Mali Destek Programı	Mikro işletmelerin; Teknoloji ve yenilik kapasitelerinin geliştirilerek üretilen katma değer artırılması, Dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılması, Yeni ve inovatif ürün üretebilme becerilerinin artırılması, Çukurova bölgesinin toplam rekabet gücünün yükseltilmesidir.	15 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami : 500 bin TL	Mikro ve küçük ölçekli işletmeler
2018	Rekabet Gücünün Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Çukurova bölgesinde faaliyet gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin yüksek katma değerli ve yenilikçi üretim yapısının geliştirilerek bölgenin toplam rekabet gücünün artırılmasıdır.	9 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami 500 bin TL	KOBİ'ler
2018	Turizmin Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Programı	Çukurova Bölgesi'nin yüksek turizm potansiyelini harekete geçirecek sektörden elde edilen katma değerini yükseltmesi ve turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla bölgede yenilikçi ve sürdürülebilir turizm geliştirilmesine katkıda bulunulmasıdır	5 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami : 750 bin TL	Yerel yönetimler, üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, STK'lar, OSB'ler, teknoloji geliştirme bölgeleri, kamu kurum ve kuruluşları küçük sanayi siteleri, kar amacı gütmeyen birlikler
2018	Üretime Yönelik Küçük Ölçekli Altyapı Programı	Çukurova Bölgesi'nde sanayi ve hizmetler sektörlerinde sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve rekabet gücünün yükseltilmesi için bölgenin ar-ge, inovasyon ve girişimcilik kapasitesinin artırılması ve eco-verimlilik uygulamalarının yaygınlaştırılmasına yönelik altyapıların geliştirilmesi			

Kaynak : (ÇKA, 2021)

3.4.3. MARKA ve ÇKA'nın Bölgesel Kalkınma Açısından Etkinliğinin Değerlendirilmesi

Bölgesel kalkınma ajansları, kuruluş yapıları açısından başta faaliyet gösterdikleri bölgelerin kalkınmasında rol oynayarak ulusal kalkınmanın da gerçekleşmesini sağlamaktadırlar. Bu bağlamda, kalkınma ajanslarının başarı ve etkinlik düzeylerini ölçmek için kalkınma oranlarının hesaplanmasında kullanılan insani gelişmişlik endeksinin, ajansların faaliyet gösterdiği bölgelerdeki zaman içerisindeki seyrini izlemek gerekmektedir. Çalışmada, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı ve Çukurova Kalkınma Ajansı'nın faaliyet gösterdikleri bölgelerin kalkınma oranları, ajansların faaliyete başlamadan önce ve faaliyete başladıktan

sonraki süreçte insani gelişmişlik endeksine bağlı olarak karşılaştırılmaktadır. MARKA ve ÇKA'nın bu çalışmada seçilmesinin temel nedeni, faaliyete başladıktan itibaren destek vermiş oldukları proje bileşiminin birbirine yakın olmasından dolayıdır.

Bu bağlamda bölgelerdeki insani gelişim endeksi hesaplanırken, söz konusu bölgelerde insanların ortalama yaşam süresi, bölgedeki okullaşma oranı, okur – yazarlık oranı ve kişi başına düşen gelir dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda insani gelişim endeksi hesaplanırken kullanılan formül en basit ifadeyle aşağıdaki gibi olmaktadır;

$$\text{İnsani Gelişim Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Gelir Endeksi} \times \text{Eğitim Endeksi} \times \text{Sağlık Endeksi}}$$

İlgili formül bağlamında ÇKA ve MARKA'nın faaliyet gösterdiği illerdeki İGE verileri 2009 – 2018 yılları arasında Tablo 6. ve Tablo 7.'deki şekilde elde edilmiştir;

Tablo 6. MARKA'nın Faaliyet Gösterdiği Bölgedeki İnsani Gelişim Endeksinin 2009 – 2018 Yılları Arasındaki Seyri

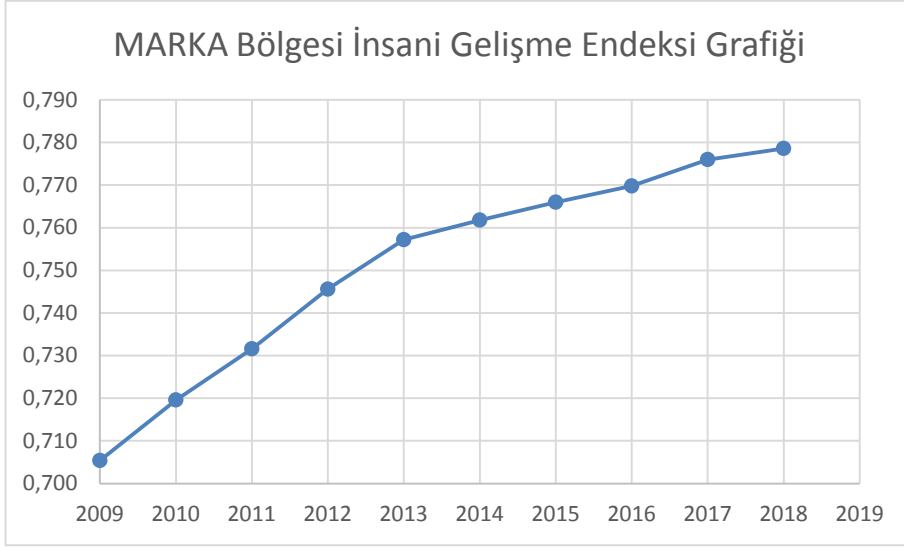
	Kocaeli	Sakarya	Yalova	Düzce	Bolu	MARKA Ortalama
2009	0,721	0,688	0,711	0,685	0,722	0,705
2010	0,735	0,703	0,724	0,701	0,735	0,720
2011	0,752	0,712	0,739	0,709	0,746	0,732
2012	0,765	0,728	0,753	0,721	0,761	0,746
2013	0,775	0,74	0,765	0,737	0,769	0,757
2014	0,781	0,746	0,767	0,742	0,773	0,762
2015	0,786	0,751	0,773	0,747	0,773	0,766
2016	0,791	0,753	0,774	0,751	0,78	0,770
2017	0,799	0,76	0,778	0,759	0,784	0,776
2018	0,802	0,765	0,779	0,761	0,786	0,779

Tablo 7. ÇKA'nın Faaliyet Gösterdiği Bölgedeki İnsani Gelişim Endeksinin 2009 – 2018 Yılları Arasındaki Seyri

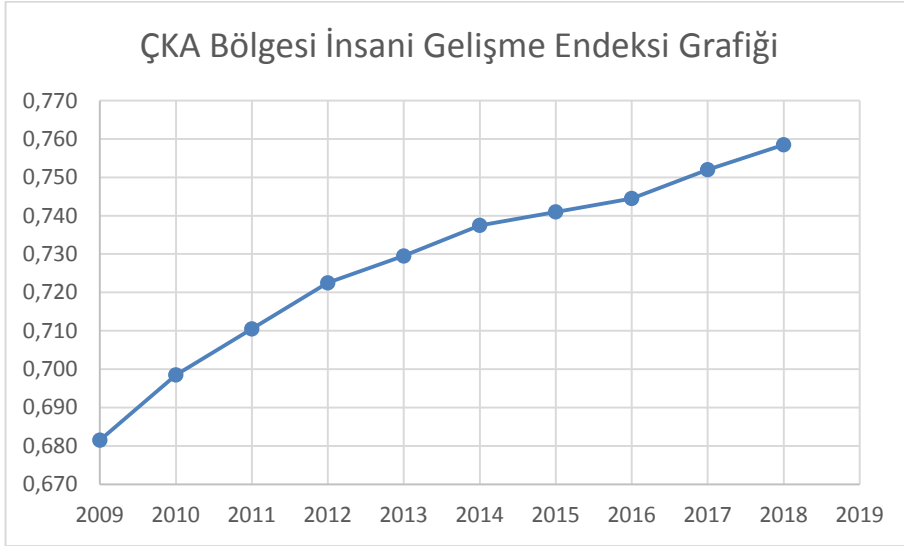
	Adana	Mersin	ÇKA Ortalama
2009	0,676	0,687	0,682
2010	0,691	0,706	0,699
2011	0,702	0,719	0,711
2012	0,716	0,729	0,723
2013	0,722	0,737	0,730
2014	0,731	0,744	0,738
2015	0,734	0,748	0,741
2016	0,738	0,751	0,745
2017	0,745	0,759	0,752
2018	0,752	0,765	0,759

Tablo 6. ve Tablo 7. incelendiğinde hem MARKA'nın hem de ÇKA'nın faaliyet gösterdiği bölgelerde insani gelişme endeksinin artış gösterdiği yani bölgesel kalkınmanın sağlandığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda elde edilen verilerin grafiksel olarak incelendiğinde özellikle 2009 yılında ajansların faaliyete başlaması ile birlikte insani gelişme endeksleri her iki bölge için yüksek artış göstermiş ve yıllar itibariyle bu artışlar devam etmiştir.

Grafik 1. MARKA Bölgesi İnsani Gelişme Endeksi Grafiği

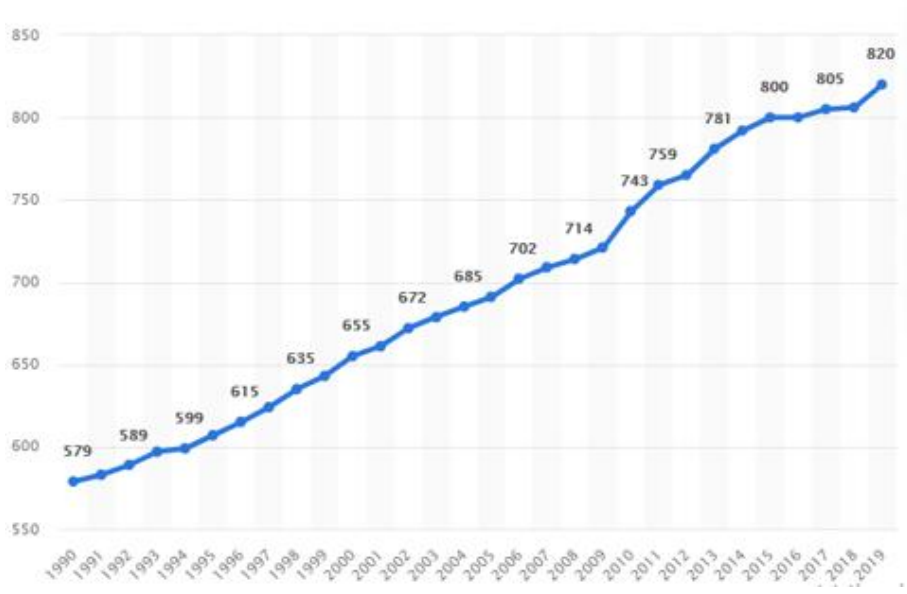
Grafik 2. ÇKA Bölgesi İnsani Gelişme Endeksi Grafiği

Grafik 1. ve Grafik 2. MARKA ve ÇKA'nın faaliyet gösterdiği bölgelerdeki insani gelişme endeksinin 2009 – 2018 yılları arasındaki seyirini göstermektedir. Bu grafiklere göre, MARKA ve ÇKA'nın vermiş oldukları desteklerin, ajansların faaliyet gösterdikleri bölgelerde başarılı oldukları gözlemlenmektedir. Bölgesel

kalkınmada başarı sağlayan kalkınma ajanslarının ulusal kalkınmadaki etkinliğini ise aşağıdaki grafikten incelemek mümkündür.

Grafik 3. 1990 – 2019 Yılları Arasında Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksindeki Seyri

Kaynak : (UNDP , 2021)

Grafik 3. incelendiğinde, 2006 yılında yürürlüğe konulan “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” kanunu ve bu kanuna bağlı olarak 2009’da faaliyete başlayan kalkınma ajansları ile birlikte Türkiye’deki insani gelişme oranlarının daha ciddi bir yükseliş trendi yakaladığını belirtmek mümkündür. Özellikle 2009 yılı itibariyle grafiğin daha dik bir eğri alması izleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu bağlamda, bölgesel kalkınmada temel aktör olan bölgesel kalkınma ajanslarının ulusal kalkınmanın sağlanmasında da başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Özellikle 1980’li yıllar ile birlikte Dünya genelinde küreselleşme ve buna bağlı olarak yönetim olgularının ön plana çıkması kaçınılmaz olarak ekonomi ve kalkınma politikalarının da ekseninin değişmesine yol açmıştır. Bu bağlamda pek çok ülkede merkezden yönetilen kalkınma politikalarında bölgeselleşme akımları gözlemlenmiştir. Ülkemizde de özellikle 1960’lı yıllardan 2009’a kadar DPT tarafından yönetilen kalkınma politikaları 2009 itibariyle bölgesel kalkınma ajansları eliyle gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmada

bölgesel kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınma politikalarında başarılı olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

İnsani gelişim endeksi üzerinden yapılan hesaplamalar kapsamında MARKA ve ÇKA'nın faaliyet gösterdiği alanlarda kalkınma verilerine yönelik hesaplamalar yapılmış ve özellikle bu 2009'dan itibaren kalkınma oranlarında gerek incelenen bölgeler kapsamında gerekse ulusal kapsamda kalkınma oranlarında ciddi yükselişler olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen bu veriler ışığında bölgesel kalkınma politikalarının temel aktörü olan kalkınma ajanslarının sağlamış olduğu desteklerin gerçekten kalkınma da bir ön ayak olduğu ve fayda – maliyet analizi kapsamında başarılı olduğu sonucuna varılmıştır. Bir diğer ifade ile bölgesel kalkınma ajansları, kuruluş yapıları itibariyle amaçlarına hizmet etmektedirler.

Bu bağlamda bölgesel kalkınma ajansları, sağlamış oldukları mali desteklerle birlikte mikro ölçekte kalkınma sürecini hızlandırmakta ve bu sürece bağlı olarak ulusal düzeyde de kalkınmanın ana aktörü görevinde bulunmaktadırlar. Bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınma sürecinde oynadığı bu rol, gerek yerelleşme akımlarının ön plana çıkmasını ve yerel gereksinimlere yönelik uygun desteklerin sağlanmasını gerekse yönetim unsuru ile birlikte yerel aktörlerin de kalkınma politikalarının karar süreçlerinde bulunmalarını sağlamıştır. Görüldüğü üzere, bölgesel kalkınma ajansları eliyle yürütülen bu tarz kalkınma politikalarının başarısı yadsınamaz düzeydedir. Bu kapsamda, kalkınma politikalarına yönelik yerel aktörler ve bölgesel kalkınma ajansları arasındaki etkileşim zaman içerisinde daha da arttırılmalı ve bu süreçte alınacak mali destek kararları şeffaf bir şekilde açıklanmaya devam edilmelidir. Diğer yandan, bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınmaya yönelik sağlayacakları mali destekler, bölgenin potansiyelini ortaya çıkartacak ve bölgenin rekabet edebilirliğini arttıracak alan ve sektörlere yönelik olmalıdır. Bu kapsamda alınan kararlar, bölgenin kalkınmasının önünü tıkayacak olan olası sorunları önceden saptamaya yarayarak, bu tarz sorunları engelleyici bir rol oynayacaktır. Tüm bu sayılan unsurların yanında, bölgesel kalkınma ajanslarının bölgenin potansiyeline ilişkin, gerek ulusal gerekse uluslararası girişimcilere yönelik tanıtım faaliyetlerinde bulunması, bölgelerin kalkınmasını hızlandırmada önemli bir unsur olacaktır. Belirtilen tüm bu öneriler kapsamında faaliyet gösteren bölgesel kalkınma ajansları, bölgesel ve ulusal temelde etkin ve başarılı kalkınma politikalarının uygulanmasının temel aktörü olacaktır.

Kaynakça

- Akarçay, Pınar (2009). “Cumhuriyet'ten Günümüze Trakya'da Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölge Kalkınma Ajansı”. Yüksek lisans tezi, <https://core.ac.uk/download/pdf/50609782.pdf> [İndirme Tarihi : 20.11.2021]
- Altıntaş, Zühal (2016). “Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Kalkınmadaki Rolü: Ahiler Kalkınma Ajansı Örneği”. Yüksek lisans tezi, http://acikerisim.nevsehir.edu.tr/bitstream/handle/20.500.11787/182/zuhalt%C4%B1ntas_tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y [İndirme Tarihi: 20.11.2021]
- Ataseven, Aysen ve Bakış Çağla (2017). İnsani gelişme endeksi kamuoyu raporu (İGE-K). İstanbul: İnsani Gelişme Vakfı.
- Ayna, Yunus Emre (2011). “Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajansları.” Yüksek Lisans Tezi, https://www.academia.edu/19916272/B%C3%B6lgesel_kalk%C4%B1nma_politikalar%C4%B1_ve_kalk%C4%B1nma_ajanslar%C4%B1 [İndirme Tarihi : 11.10.2021]
- Berber, Metin ve Ebru Çelepci. (2005). “Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği.” Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 146 – 156 Trabzon: <http://www.metinberber.com/makaleler.Asp> [İndirme Tarihi : 15.11.2021]
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2021). Human Development Indicators, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/TUR> [İndirme Tarihi : 03.11.2021]
- Cankorkmaz, Zühal (2011). “Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları ve bu ajanslara yönelik eleştiriler.” Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 26:1, 113 - 138.
- Çelik, Onur ve Sibel Çetiner , (2019). “Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri.” International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 2 (3), 121 - 131.
- Çukurova Kalkınma Ajansı (2021). Geçmiş Destekler <https://www.cka.org.tr/tr/onceki-donem-mali-destekler> [İndirme Tarihi : 20.10.2021]
- Çukurova Kalkınma Ajansı (2021). Hakkımızda, <https://www.cka.org.tr/tr/sayfa/hakkimizda> [İndirme Tarihi : 20.10.2021]

Çukurova Kalkınma Ajansı (2021). Organizasyon Yapısı <https://www.cka.org.tr/tr//organizasyon-yapisi> [İndirme Tarihi : 20.10.2021]

Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf / 11.12.2019 [İndirme Tarihi : 05.10.2021]

Devlet Planlama Teşkilatı. (2008). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007 - 2013, Bölgesel Gelişme. <https://www.metu.edu.tr/system/files/kalkinma.pdf> [İndirme Tarihi : 18.10.2021]

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). DPT'nin kuruluşunun 42. Yılı, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/DPTnin_Kurulusunun_42nci_Yili_Ozel_Sayi.pdf / 02.02.2020 [İndirme Tarihi : 03.10.2021]

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Hakkımızda (2012). Hakkımızda <http://www.marka.org.tr/sayfa/13/74/hakkimizda> [İndirme Tarihi : 28.10.2021]

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2021) Destekler <http://www.marka.org.tr/sayfa/112/168/-proje-teklif-%C3%A7agrisi> [İndirme Tarihi : 28.10.2021]

Hasanoğlu, Mürteza ve Ziya Aliyev (2006). “Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları.” Sayıştay Dergisi,, 81 - 103.

Işık Maden Selen ve Asena Gizem Yiğit, (2019). Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgecilik Yaklaşımı ve Türkiye Yansımaları. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (3) , 113-120 . doi: 10.18506/anemon.420459

Resmi Gazete . (2006, 01 25). Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm> [İndirme Tarihi : 23.10.2021]

Keskin, Hidayet ve Onur Sungur, (2010). “Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi .” Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 (21) , 271-293

Kıratoğlu, Emrah (2015). “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Politikaları Ve Kalkınma Ajanslarının Önemi : Karacadağ

Kalkınma Ajansı.” Yüksek Lisans Tezi,
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=WY5CM7tPNE2z_YM6pBu0txavfOP8qf3Qei0LKn-UjXcBrKAbILNTyOgo9OSJdrfb [İndirme Tarihi : 03.11.2021]

Koçberber, Seyit (2006). “Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi.” Sayıştay Dergisi, 61, 37 - 55.

Kulaksız, Yahya (2008). “Türkiye'de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi.” Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü,

Kum, Melike ve Müzeyyen Eroğlu M (2010). “Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının İdari Teşkilat İçindeki Yeri.” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35, 175 - 198.

Kumcu, S. Yağmur (2019). “The Analysis Of Mainstream Development Concepts.”, içinde : “Global challenges in development finance and education.” (Editörler : Şiriner, İsmail ve Marcel Mečiar) IJOPEC Publication., London, ss. 37 - 54

Özçelik, Özer, Güner Tuncer , “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları,” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9: 1, 253–266.

Özaslan Ahmet, Hidayet Ünlü (2015). “Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarında değişim ve kalkınma ajansları.” Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7:13, ss. 64 - 83.

Sarıhan, Zekeriya (2011). “Yerel İktisadi Kalkınma Bağlamında Kalkınma Ajansları'nın Rolü ve Türkiye Uygulamaları.” Yüksek lisans tezi,
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=rcbWnuqW6HxCZ_98ARapgr6nY8aVBCILFg3uB-Wbilrh5zJMvTcO0b0mrwKeMczw [İndirme Tarihi : 25.10.2021]

Savrul, Burcu Kılınç (2012). “Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Politikaları : Avrupa Birliği Ve Türkiye.”, Doktora tezi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/49303.pdf> [İndirme Tarihi : 10.10.2021]

Sayın, Meral (2006). “Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP - GİDEM Projesi”, GAP Girişimciliği Destekleme Merkezi, 1 (1): 345-357.
https://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum5/5_3_sayin.pdf [İndirme Tarihi : 09.10.2021]

Sen, Amartya ve Sudir Anand (1997). “Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective “: Human Development Papers. United Nations Development Programme, New York, ss. 1-20.

Tekeli, İlhan (1981). “Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması.” ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayı, ss. 68 – 87, https://www.academia.edu/31028209/D%C3%B6rt_Plan_D%C3%B6neminde_B%C3%B6lgesel_Politikalar_ve_Ekonomik_B%C3%BCy%C3%BCmenin_Mekansal_Farklılaşması [İndirme Tarihi : 11.10.2021]

Todaro, Michael P. ve Stephen C. Smith (2015). “Economic development.” Pearson Publishing, Harlow

Turan, Seyida. (2007). “Bölgesel Kalkınma Ajansları Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye Modeli.” Yüksek lisans tezi, Erişim Adresi : https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=wBmNpkQC9Nhi90NLW7E7-YmM4zTUx4I-EVGHD5YU0DuSgLHfit_-VRJeSgADltya [İndirme Tarihi : 15.11.2021]

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (2008). “Türkiye’de Bölgesel Farklar Ve Politikalar.” İstanbul : TÜSİAD-T / 2008- 09/ 471

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2016). “Kalkınma Ajansları 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”. http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/16237/Kalk%C4%B1nma_Ajanslar%C4%B1_2016_Y%C4%B1n%C4%B1_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf / [İndirme Tarihi : 12.11.2021]

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2017). “Sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında Türkiye’nin mevcut durum analizi projesi.”http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/753_1.pdf [İndirme Tarihi : 12.11.2021]

Yıldırım, Nesrin (1998). “Türkiye’nin gelişme sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı.” , Doktora tezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=sELqxtTIFGAjsbjOuuiyCMYko0s_Te_eVqbCKGMN5zjHoSVOYhfm7zxoO8ZJXu_A [İndirme Tarihi : 20.10.2021]

Yıldız, Güzide (2013). “Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesinde Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Güney Ege Kalkınma Ajansı Örneği.” , Yüksek lisans tezi.

<http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11607/532/10020128.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [İndirme Tarihi 03.11.2021]

Yılmaz, Vedat ve Nur Çelik Efşan, (2019). “Yerel Kalkınma Aktörlerinin Yerel Kalkınma Yaklaşımı Perspektifinde İncelenmesi “. R&S - Research Studies Anatolia Journal , 2:7 , 342-359 . doi: 10.33723/rs.620809

Zengin, Eyüp , Mustafa Başkurt ve Muharrem Es, (2014). “Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma”. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3:2 , 95-124 .